

ЕФЕКТИВНІ ПІДХОДИ ДО РОБОТИ ІЗ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

ПІД ЧАС ЇХ ПЕРЕБУВАННЯ ПІД ВАРТОЮ

ЕФЕКТИВНІ ПІДХОДИ ДО РОБОТИ ІЗ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ПІД ЧАС ЇХ ПЕРЕБУВАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Київ 2024

Публікація підготовлена за фінансової підтримки Європейського Союзу та у співпраці із фахівцями Департаменту з питань виконання кримінальних покарань. Її зміст є виключною відповідальністю авторів і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.

АВТОРИ-УПОРЯДНИКИ

Адаменко Єлизавета, старший інспектор з особливих доручень відділу організації психологічної роботи та навчання засуджених Управління ресоціалізації та соціальної реабілітації Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, капітан вн. служби

Бугаєць Тамара, магістерка міжнародного права (LL.M), викладачка кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №2 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ України, адвокатка у сфері захисту прав та інтересів дитини, залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх

Гнатюк Руслана, заступник начальника відділу організації психологічної роботи та навчання засуджених Управління ресоціалізації та соціальної реабілітації Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, старший лейтенант вн. служби

Журавель Тетяна, кандидатка педагогічних наук, виконавча директорка ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», національна експертка Проєкту ЄС «Право-Justice»

Кочура Олена, психологиня, юристка, головна національна експертка з питань підтримки реформування пенітенціарної системи Проєкту ЄС «Право-Justice»

Рудніцька Ірина, старший інспектор з особливих доручень відділу соціально-виховної роботи із засудженими Управління ресоціалізації та соціальної реабілітації Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, підполковник вн. служби

Солов'ян Ольга, старший інспектор з особливих доручень відділу організації психологічної роботи та навчання засуджених Управління ресоціалізації та соціальної реабілітації Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, підполковник вн. служби

Чичуга Марина, кандидатка психологічних наук, КПТ-консультантка, національна експертка Проєкту ЄС «Право-Justice»

КООРДИНАТОРИ РОЗРОБЛЕННЯ ПОСІБНИКА

Рибалка Наталія, заступник начальника Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, полковник вн. служби

Калівощко Валерій, начальник Управління ресоціалізації та соціальної реабілітації Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, полковник вн. служби

ЗМІСТ

I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
II. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ	7
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ВЗЯТИХ ПІД ВАРТУ	8
1.1. Міжнародні та європейські стандарти й правила поведження з неповнолітніми під вартою: дотримання прав неповнолітньої особи під час перебування у СІЗО	9
<i>Використані джерела:</i>	14
1.2. Права та обов'язки неповнолітніх осіб взятими під варту	15
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ	19
2.1. Порядок проведення Скринінгу неповнолітньої особи, складання Індивідуального плану соціально-виховної, психологічної і педагогічної роботи та Картки змін особистості неповнолітньої особи.....	20
2.2. Організація соціально-виховної роботи та міжвідомча співпраця: напрями взаємодії у роботі з неповнолітніми особами, взятими під варту	27
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ	41
3.1. Вплив ув'язнення на психічний стан неповнолітніх осіб, взятих під варту	42
3.2. Форми і методи роботи психолога з неповнолітніми особами, взятими під варту	44
Додаток А. Деякі техніки слухання та їх вплив на клієнта.....	66
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ	67
4.1. Особливості організації освітнього процесу з неповнолітніми особами, взятими під варту.....	68
4.2. Неформальна освіта.....	73
РОЗДІЛ 5. ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАЦІЯ ТА ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ У РОБОТІ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ	75
5.1. Врахування психологічних особливостей неповнолітніх.....	76
5.2. Етичні принципи персоналу, який працює з неповнолітніми особами, взятими під варту.....	80
5.3. Особливості спілкування персоналу з неповнолітньою особою	84
Додаток Б. до методичного посібника	91
<i>Список використаних джерел:</i>	92

I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Впродовж останніх років в Україні здійснено низку суттєвих кроків щодо формування системи ювенальної юстиції та імплементації положень міжнародного законодавства із забезпечення прав та найкращих інтересів дитини у сфері правосуддя.

Водночас повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року зумовило нові виклики у сфері захисту прав дитини загалом та, зокрема, у сфері правосуддя щодо дітей, які потребують нових підходів щодо їх розв'язання в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.

Одним із ключових стратегічних міжнародних документів для України на найближчий період є Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 роки «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства» в межах Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023–2026 роки, спрямована на просування захисту та заохочення прав дитини у всій Європі.

У контексті дружнього до дитини правосуддя наголошується на необхідності адаптації судових процедур до потреб дітей, що є вкрай важливим для запобігання їх повторному травмуванню та повторній віктимізації. Дитина має розуміти систему правосуддя і довіряти їй, а також впевнено нею користуватися.

Статистичні дані останніх років засвідчують зменшення показників вчинення дітьми кримінальних правопорушень: загальна кількість вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень в Україні за період з 2017 по 2023 роки знизилась вдвічі з 5608 випадків у 2017 році до 2529 у 2023 році.

МІНІМАЛЬНА ЇХ КІЛЬКІСТЬ БУЛА ЗАФІКСОВАНА
У 2022 РОЦІ — **1824** ВИПАДКИ.

Однак, повертаючись до статистичних даних, у 2023 році спостерігається різке зростання кількості правопорушень, вчинених неповнолітніми, на 28%.

Подібна тенденція, ймовірно, спостерігатиметься і надалі, у тому числі після закінчення воєнного стану, що зумовлено низьким рівнем доходів населення, зокрема родин із дітьми, втратою ними житла, дитячою бездоглядністю внаслідок відсутності одного або обох батьків.

Перераховані вище ризики не є вичерпними та здатні негативно вплинути на фізичний, емоційний та психологічний добробут дитини, а також можуть призводити до порушення прав дитини.

Тенденція до зниження кількості неповнолітніх, які перебували в СІЗО, також спостерігалася протягом 2021-2023 років (рис. 1). Станом на 01.07.2024 у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань ДКВС України, що виконують функцію СІЗО, утримувалося 79 неповнолітніх.

Рисунок 1.

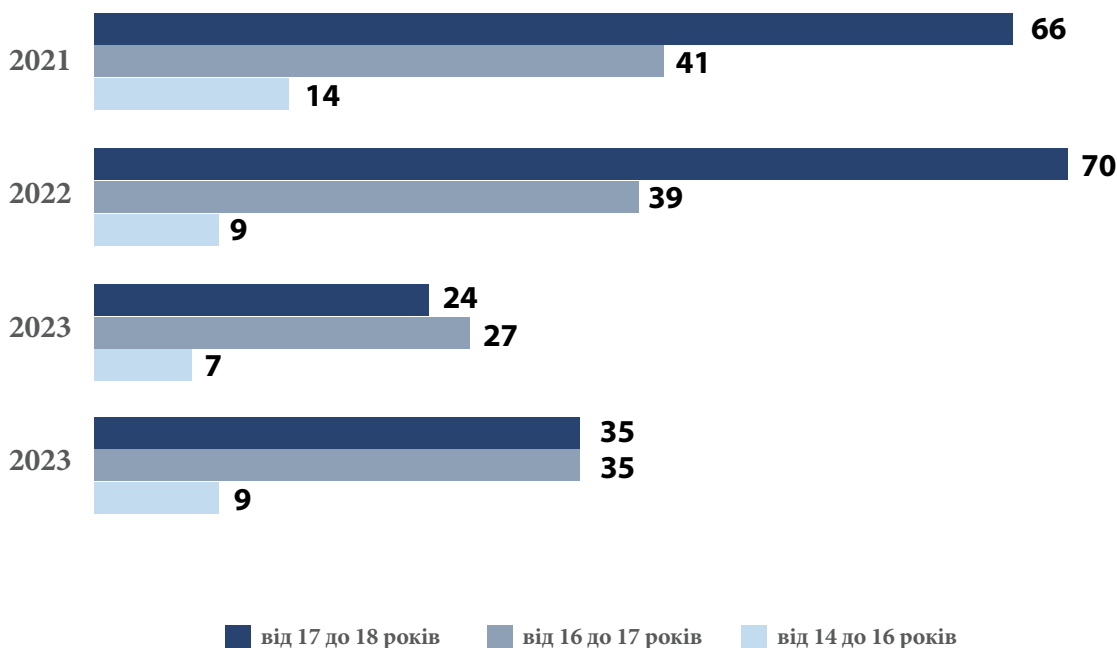
Статистична інформація щодо неповнолітніх осіб, які трималися у слідчих ізоляторах (станом за I півріччя 2021-2024 років)

Вікові дані свідчать про те, що у період 2021-2022 років переважали неповнолітні особи віком від 17 до 18 років. Водночас у період 2023-2024 років тенденція змінилася, та вік більшості неповнолітніх осіб, які трималися під вартою вже становив 16-17 років та 17-18 років (рис. 2).

Рисунок 2.

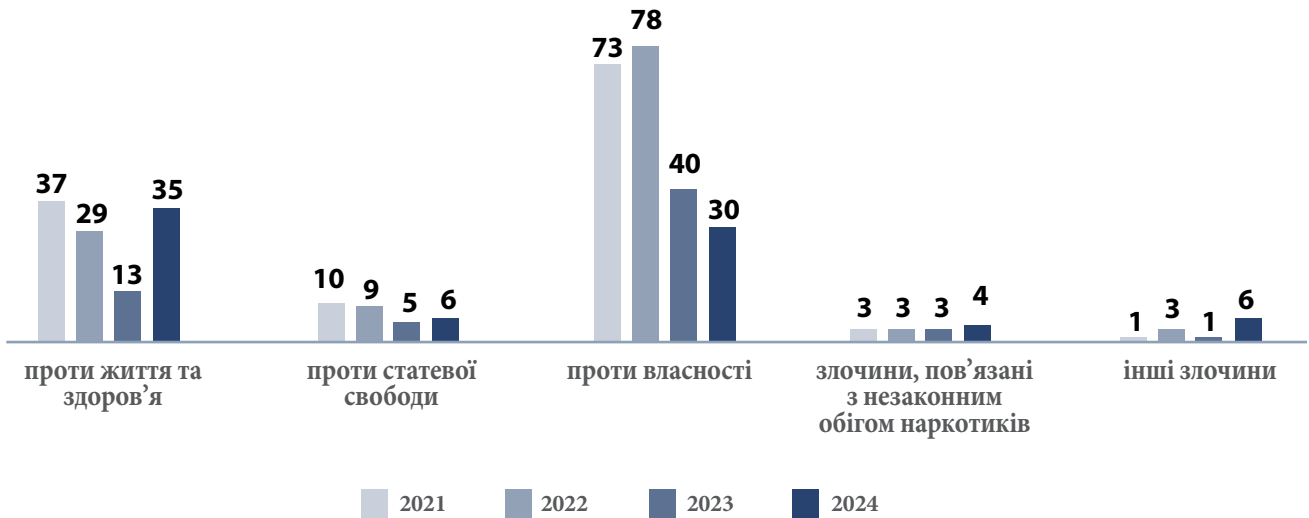
Інформація щодо вікових груп неповнолітніх осіб, які трималися у слідчих ізоляторах (станом за I півріччя 2021-2024 років)

Із загальної кількості вчинених кримінальних правопорушень 57% становлять кримінальні правопорушення проти власності, 29% – проти життя та здоров'я, 8% – проти статевої свободи, по 3% – злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, та інші злочини (рис. 3).

Рисунок 3.

Інформація щодо складів злочину неповнолітніх осіб, які трималися в слідчих ізоляторах (станом за I півріччя 2021-2024 років)

Варто зазначити, що вражає особлива жорстокість скоєних дітьми злочинів. Потерпають від таких дій як люди похилого віку, так і однолітки. Необмежений доступ дітей до інтернету, який насичений насиллям, порнографією, суїцидальними відео, «порадами із заробітку легких грошей», є підґрунтям для маніпулювання ними дорослими для власної користі, зокрема втягнення та використання у протиправній діяльності.

II. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

МЕТА: надання методичної допомоги персоналу, відповідальному за організацію роботи з неповнолітніми особами, які перебувають під вартою, узагальнення найкращих міжнародних практик роботи із неповнолітніми ув'язненими, підвищення професійного рівня співробітників соціально-психологічної служби СІЗО, удосконалення системи психологічної допомоги, проведення соціально-виховної, освітньої, профілактичної та психологічної роботи з неповнолітніми, відповідно до їхніх індивідуальних потреб та особливостей.

ЗАВДАННЯ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ:

- удосконалити систему освітньої, соціально-виховної, психологічної допомоги для неповнолітніх осіб, взятих під варту, відповідно до їхніх індивідуальних потреб та своєчасного реагування на кризові ситуації, які виникають під час перебування дитини у СІЗО;
- запровадити єдиний інструментарій для персоналу соціально-психологічної служби, відповідально за організацію роботи з неповнолітніми особами, що охоплює проведення скринінгу, планування індивідуальної роботи відповідно до індивідуальних потреб неповнолітніх осіб із використанням нинішніх програм соціально-виховної та психологічної роботи з неповнолітніми особами, взятими під варту;
- проводити індивідуально-профілактичну та психологічну роботу з неповнолітньою особою, метою якої є його налагодження/підтримка соціальних зв'язків, зокрема із батьками або особами, які їх замінюють, набуття належних соціальних навичок, вміння вирішувати проблеми конструктивними способами тощо;
- роз'яснити права та обов'язки неповнолітніх осіб у доступній формі з використанням цифрових технологій (зокрема й право на безоплатну первинну та вторинну правову допомоги);
- організувати дозвілля неповнолітніх осіб, спрямованого на їх фізичний та когнітивний розвиток, відповідно до їхніх вікових, інтелектуальних та інших індивідуальних особливостей;
- організувати процес соціалізації, набуття неповнолітніми особами належного рівня соціальних навичок та взаємодії з іншими особами;
- проводити роботу, спрямовану на зміну прокримінального мислення, формування/підсилення мотивації до зміни задля недопущення повторного потрапляння у конфлікт із законом;
- розширити можливості для здобуття неповнолітніми особами, взятими під варту, формальної, неформальної та інформальної освіти (зокрема з використанням дистанційних технологій).

РОЗДІЛ 1.

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ВЗЯТИХ ПІД ВАРТУ:

- 1.1. МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ
Й ПРАВИЛА ПОВОДЖЕННЯ З НЕПОВНОЛІТНИМИ
ПІД ВАРТОЮ: ДОТРИМАННЯ ПРАВ
НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ
ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ У СІЗО
- 1.2. ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ,
ВЗЯТИХ ПІД ВАРТУ

МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ Й ПРАВИЛА ПОВОДЖЕННЯ З НЕПОВНОЛІТНИМИ ПІД ВАРТОЮ: ДОТРИМАННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ У СІЗО

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, коли неповнолітня особа потрапляє у конфлікт з законом, він/вона має отримати таке поводження щодо себе, яке *«сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві»* [...] яке *«забезпечувало б її [дитини] добробут і відповідало її становищу та характеру злочину»* (ст. 40).

Рекомендація Ради Європи Rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції (надалі – Рекомендація РЄ Rec(2003)20) встановлює стандартні правила поводження з дитиною на етапі прийняття рішення про поміщення її під варту поліцією. Так, приймаючи таке рішення, слід враховувати вік неповнолітнього (-ї), його (-її) статус, вразливість та рівень зрілості (п. 15). Тримання неповнолітнього (-ї) під вартою ніколи не повинно використовуватися як покарання або форма залякування, а також як заміна заходів із захисту дитини чи охорони її психічного здоров'я (п. 17). Розглядаючи питання продовження тримання підозрюваної неповнолітньої особи під вартою, суди повинні враховувати повну оцінку ризиків на основі всебічної та достовірної інформації про неповнолітню особу та її життєві обставини (п. 18). У всіх випадках неповнолітні повинні утримуватись в приміщеннях, які відповідають їхнім потребам (п. 20 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей).

Неповнолітні особи, які утримуються в СІЗО, вважаються невинуватими, оскільки на цьому етапі їхня вина не встановлена компетентним судом та щодо них діє презумпція невинуватості. Тому ставлення до неповнолітніх такої категорії має *«відповідати їх віку та правовому статусу»*, що закріплено ч. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Враховуючи цю особливість, є досить важливим під час потрапляння неповнолітньої особи в СІЗО дотримуватись мінімальних стандартів та правил поводження з неповнолітніми, що закріплені у низці міжнародних документів рівня ООН та Ради Європи (далі – РЄ). Нижче описані ключові стандарти та правила:

Тримання неповнолітньої особи під вартою має бути протягом найкоротшого строку

Відповідно до Конвенції про права дитини, *арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу* (ст. 37 (b)). На цьому наголошує і Рекомендація Ради Європи Rec(87)20 про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх (надалі – Рекомендація РЄ Rec(87)20) в якій зазначається, зокрема, що це мають бути *«особливі випадки скоєння більш дорослими підлітками дуже тяжких злочинів»*. Рекомендація наголошує, щоб такі рішення *«приймались переважно після консультації з соціальною службою на предмет альтернативних пропозицій»* (п. 7). Вимогу *«тримання неповнолітньої особи під вартою до суду застосовується лише як крайній захід і протягом найкоротшого періоду часу»* так само закріплено у п. 12.1 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (надалі – Пекінські правила) та п. 19 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Рекомендація РЄ Rec(2003)20 зазначає, що таке затримання має тривати не більше ніж 6 місяців до початку судового розгляду. Цей період може бути продовжений лише тоді, коли суддя, який не бере участі у розслідуванні справи, переконується, що будь-які затримки у провадженні повністю виправдані винятковими обставинами (п. 16).

У Зауваженнях загального порядку № 24 (2019) «Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей» (надалі – Зауваження загального порядку № 24 (2019)), Комітет ООН з прав дитини із занепокоєнням зазначає, що в багатьох країнах діти перебувають під вартою в очікуванні суду впродовж кількох місяців або навіть років, що є грубим порушенням ст. 37 (b) Конвенції про права дитини (п. 86).

Тримання неповнолітньої особи має бути окремим від дорослих осіб і так само засуджених неповнолітніх

Відповідно до Рекомендації РЄ Rec(87)20, тримання неповнолітньої особи має бути обмеженим у часі та окремо від дорослих (п. 7). На важливості тримання неповнолітньої особи окремо від дорослої так само наголошує п. 13.4 Пекінських правил та ч. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Крім цього, п. 17 Правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (надалі – Гаванські правила), закріплює, що неповнолітні, справи яких ще не розглядалися в суді, мають утримуватися окремо від вже засуджених неповнолітніх. Оскільки засуджені неповнолітні так само можуть ще перебувати у СІЗО, очікуючи, наприклад, етапування або екстрадиції.

Надання неповнолітній особі захисту, підтримки та необхідної допомоги

Відповідно до п. 1.4 Пекінських правил, неповнолітня особа, яка перебуває під вартою, має отримати догляд, захист та необхідну допомогу, зокрема, – соціальну, психологічну, медичну, фізичну, якої потребує з урахуванням її віку, статі та особистості.

Забезпечення права неповнолітньої особи на освіту та професійну підготовку

Пекінські правила закріплюють, що кожній дитині, яка перебуває під вартою, має бути надана допомога в отриманні освіти та професійної підготовки (п. 1.4). Гаванські правила так само наголошують, що неповнолітні мають продовжити своє навчання та/або професійну підготовку. Крім цього, їхнє продовження здобуття освіти не має призводити до збільшення терміну перебування під вартою (п. 18(b)). Освіта неповнолітніх має здійснюватися кваліфікованими викладачами за затвердженою програмою для того, щоб після звільнення неповнолітні могли безперешкодно продовжити свою освіту (п. 38). У дипломах або свідоцтвах про освіту, що надаються неповнолітнім, не повинно бути жодних відміток про те, що неповнолітня особа перебувала в місці несвободи (п. 40). Комітет ООН з прав дитини підкреслив, що *«кожна дитина має право на освіту, що відповідає її потребам і здібностям, зокрема щодо складання іспитів, і призначена для її підготовки до повернення в суспільство; крім того, кожна дитина повинна, у відповідних випадках, проходити професійну підготовку за спеціальностями, що можуть стати в нагоді для її майбутнього працевлаштування»* (п. 95 (c) Зауважень загального порядку № 24 (2019)). Забезпечення права на освіту так само закріплено у п. 21 (b) Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

Забезпечення права неповнолітньої особи на трудову діяльність

Гаванські правила закріплюють, що неповнолітня особа, за можливості, має продовжувати працювати, якщо він/вона офіційно працевлаштований (-а) (п. 18(b)). Водночас всі національні та міжнародні охоронні норми, що застосовуються щодо дитячої праці та молодих робітників, мають застосовуватися щодо неповнолітніх, які перебувають в умовах позбавлення волі (п. 42).

Забезпечення права неповнолітньої особи на користування бібліотеками

Відповідно до п. 41 Гаванських правил, кожна неповнолітня особа має мати доступ до бібліотеки, яка наявна в установі, та користуватись книгами як навчальних, так і розважальних тематик, зокрема періодичними виданнями, що призначені для неповнолітніх.

Забезпечення права неповнолітньої особи на перекладача

Відповідно до Гаванських правил, неповнолітні, які не володіють вільно мовою, якою розмовляє персонал установи, мають право, коли це необхідно, на безоплатні послуги перекладача. Зокрема послуги перекладача мають надаватись під час медичних оглядів і розглядів дисциплінарних порушень (п. 6).

Забезпечення доступу неповнолітньої особи до правничої допомоги

Відповідно до Конвенції про права дитини, кожна позбавлена волі дитина має право на негайний доступ до правничої та іншої відповідної допомоги (ст. 37(d)). Неповнолітні повинні мати право на юридичні консультації та мати змогу звертатися з проханням про надання безоплатної правничої допомоги в тих випадках, коли така допомога може бути надана, а також регулярно спілкуватися зі своїм адвокатом. Під час такого спілкування має забезпечуватися принцип невтручання в особисте життя та дотримуватися принцип конфіденційності (п. 18(a) Гаванських правил).

Забезпечення можливості для неповнолітньої особи мати особисті речі

Відповідно до Гаванських правил, неповнолітнім має бути дозволено отримувати і мати при собі предмети, призначені для дозвілля і відпочинку, якщо це не суперечить інтересам відправлення правосуддя (п. 18(c)). Можливість мати особисті речі є одним з основних елементів права на особисте життя і має найважливіше значення для психологічного добробуту неповнолітньої особи. Необхідно повністю визнавати та поважати право кожної неповнолітньої особи мати особисті речі та відповідні умови для зберігання цих речей (п. 35). Зокрема, за можливості, неповнолітні мають право користуватись своїм власним одягом (п. 36).

Забезпечення права неповнолітньої особи на повноцінне харчування та питну воду

Установа, в якій перебуває неповнолітня особа, повинна забезпечити, щоб кожна особа отримувала належним чином приготовлену їжу, якість і кількість якої відповідає дієтичним і санітарно-гігієнічним нормам з урахуванням, наскільки це можливо, його релігійних і культурних вимог. Кожна неповнолітня особа повинна забезпечуватися чистою питною водою в будь-який час (п. 37 Гаванських правил).

Забезпечення права неповнолітньої особи на відпочинок та розвиток

Гаванські правила закріплюють, що кожна неповнолітня особа повинна мати право на достатній вільний час для щоденних фізичних вправ, причому, якщо дозволяють погодні умови, то на відкритому повітрі, і протягом цього часу, як правило, слід забезпечувати заняття відповідними оздоровчими або фізичними вправами. Для цих заходів належить забезпечувати відповідні приміщення, приладдя та обладнання. Кожна неповнолітня особа повинна мати додатковий час для щоденного дозвілля, частину якого слід відводити, за бажанням особи, на заняття мистецтвом і ремеслами. Важливо забезпечити, щоб кожна неповнолітня особа була фізично спроможна брати участь у пропонуваному їй/її програмах фізичної підготовки. Для неповнолітніх, які потребують лікувальної фізкультури і терапії, забезпечується відповідний курс під медичним наглядом (п. 47). Забезпечення права неповнолітніх на доступ до відпочинку, зокрема фізичної культури і спорту, так само закріплено у п. 21(b) Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

Забезпечення потреби неповнолітньої особи у духовному розвитку

Відповідно до Гаванських правил, неповнолітня особа, яка має потребу в духовному розвитку, має бути надана така можливість. Зокрема, неповнолітній може відвідувати служби і збори, що проводяться в установі, або ж брати участь у службах відповідно до обрядів його релігії, а також користуватися необхідними книгами або предметами релігійного культу і навчання відповідно до свого віросповідання. Так само кожен неповнолітній повинен мати право на зустріч із представником будь-якої релігії за своїм вибором, а також право не брати участь у релігійних службах і вільно відмовлятися від релігійного навчання, релігійних повчань або проповіді (п. 48). Забезпечення права на свободу релігії так само закріплено у п. 21(b) Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

Забезпечення права неповнолітньої особи на медичну допомогу та лікування

Відповідно до Гаванських правил, кожній неповнолітній особі надається медичне обслуговування як профілактичне, так і лікувальне, включно зі стоматологічним, офтальмологічним і психіатричним медичним обслуговуванням, а також фармацевтичними препаратами і спеціальною дієтою відповідно до медичних показань (п. 49). Кожна неповнолітня особа має право бути оглянутим (-ою) лікарем одразу ж після надходження до установи з метою реєстрації будь-яких ознак попереднього поганого поведіння та визначення будь-яких фізичних або психічних відхилень, що потребуватимуть спостереження у лікаря (п. 50). Забезпечення права неповнолітньої особи на медичну допомогу так само закріплено у п. 21(b) Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

Забезпечення права неповнолітньої особи на зв'язок з родиною та зовнішнім світом

Конвенція про права дитини закріплює, що кожна дитина, яка позбавлена волі, має право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин (ст. 37(c)). З цією метою Комітет ООН з прав дитини рекомендує поміщати дитину до установи, яка розташована якомога ближче до місця проживання неповнолітньої особи, що полегшить можливість відвідування дитини представниками її родини (п. 94 Зауважень загального порядку №24 (2019)). Так само Рекомендація РЄ Rec(87)20 підкреслює, що розташування установи, куди поміщається неповнолітня особа, не має бути занадто далеко від дому цієї особи, і водночас таким, до якого важко дістатися. Важливо, щоб дитина мала можливість підтримувати зв'язки зі своєю родиною (п. 13). Відповідно до Гаванських правил, неповнолітні, які утримуються в установі, мають право на спілкування з родиною та друзями (п. 59). Кожна неповнолітня особа повинна мати право на регулярні та часті побачення (раз на тиждень і щонайменше раз на місяць) зі своєю сім'єю та захисником (п. 60). Кожна неповнолітня особа має право на листування або телефонний зв'язок з будь-якою особою за своїм вибором за відсутності правових обмежень та отримувати необхідну йому/їй допомогу для фактичного здійснення цього права. Кожна неповнолітня особа повинна мати право отримувати кореспонденцію (п. 61). Неповнолітнім слід надавати можливість регулярно одержувати інформацію про події у світі, читати газети, журнали та інші видання, мати доступ до радіо- і телевізійних програм і кінофільмів, а також зустрічатися з представниками будь-яких організацій, до яких вони виявляють інтерес (п. 62). Забезпечення безперешкодного доступу неповнолітньої особи до спілкування з рідними сприятиме подальшій соціальній реінтеграції неповнолітньої особи, що зазначено у п. 20 Керівних принципів дій щодо дітей у системі кримінального правосуддя (Резолюція Економічної та Соціальної Ради 1997/30). Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, так само закріплюють важливість для неповнолітніх підтримувати регулярні та значущі контакти з батьками, родиною та друзями через візити і листування. Винятком можуть бути випадки, коли обмеження необхідні в інтересах справедливості та самої дитини. Так само обмеження права неповнолітньої особи на контакт з близькими не повинно бути застосовано як покарання (п. 21 (а)).

Забезпечення права неповнолітньої особи звернутися з проханням до керівництва установи або подати скаргу

Відповідно до Гаванських правил, кожна неповнолітня особа повинна мати можливість звертатися з проханням або зі скаргою до керівника установи або його уповноваженого представника (п. 75). Так само неповнолітня особа має можливість звернутися по допомогу щодо подання скарги до родини або юриста (п. 78).

Особливості застосування одиночного ув'язнення

Комітет ООН з прав дитини звертає увагу, що одиночне ув'язнення загалом не повинно застосовуватися щодо неповнолітньої особи. Будь-яке розлучення дитини з іншими особами повинно здійснюватися протягом якомога коротшого періоду часу і використовуватися тільки як крайній захід для захисту дитини або інших осіб. У тих випадках, коли вважається за необхідне тримати дитину окремо, це слід робити в присутності або під безпосереднім наглядом належним чином підготовленого працівника, водночас повинні бути вказані причини і тривалість застосування цього заходу (п. 95(h) Зауважень загального порядку № 24 (2019)).

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

Рівень Організацій Об'єднаних Націй

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права;
2. Конвенція ООН про права дитини;
3. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила);
4. Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила);
5. Зауваження загального порядку № 24 (2019) «Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей»;
6. Керівні принципи дій щодо дітей у системі кримінального правосуддя (Резолюція Економічної та Соціальної Ради 1997/30);

Рівень Ради Європи

1. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей;
2. Рекомендація Ради Європи Rec(87)20 «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх»;
3. Рекомендація Ради Європи rec(2003)20 щодо нових підходів до боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції;

Одним із завдань, що стоять перед законодавством, є забезпечення прав та запобігання тортурам і нелюдському або принижуючому гідності поводженню із засудженими. Це правило в повному обсязі поширюється й на ув'язнених. Особливу увагу необхідно звернути на більш уразливу категорію – осіб, які не досягли повноліття.

ЯК НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО, ТАК І МІЖНАРОДНІ АКТИ, ЯКІ РАТИФІКОВАНІ ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ, СФОРМУЛЬОВАНІ ТАК, ЩОБ НЕ ЗАЛИШАТИ МІСЦЯ ПРОЯВАМ КАТУВАНЬ І ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ, А ТАКОЖ МАТИ ВІДПОВІДНІ МЕХАНІЗМИ, ЗА ДОПОМОГОЮ ЯКИХ МАЮТЬ БУТИ ЗАБЕЗПЕЧЕНІ УМОВИ ДЛЯ ОСІБ, ВЗЯТИХ ПІД ВАРТУ.

Ратифікація міжнародних документів означає, що уряд нашої держави бере на себе зобов'язання забезпечити дітям зростання у безпечних та сприятливих умовах, маючи доступ до освіти та охорони здоров'я, а також високий рівень життя. Отже, країна зголошується захищати дітей від дискримінації, сексуальної та комерційної експлуатації та насильства.

До основних міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав неповнолітніх ув'язнених та поводження з ними належать:

Міжнародні акти, що мають обов'язковий характер:

- Декларація прав дитини, 1959
- Конвенція про права дитини ООН, 1990
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950

Міжнародні акти, що мають рекомендаційний характер:

- Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)
- Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»)
- Керівні принципи ООН стосовно попередження злочинності серед неповнолітніх осіб («Ер-Рядські керівні принципи»)
- Правила ООН стосовно захисту неповнолітніх осіб, яких позбавлено волі («Гаванські правила»)
- Зауваження загального порядку №10 (2007) Комітету ООН з прав дитини «Права дітей у системі юстиції щодо дітей»
- Зауваження загального порядку №14 (2013) Комітету ООН з прав дитини «Про право дитини на забезпечення пріоритету її найкращих інтересів»
- Методичні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про правила Ради Європи щодо пробації»
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи»

- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові способи роботи зі злочинністю серед неповнолітніх та значення юстиції щодо дітей»

МІЖНАРОДНІ АКТИ МІСТЯТЬ ПОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПРАВ ДИТИНИ, І ВИ З НИМИ МАЛИ ЗМОГУ ОЗНАЙОМИТИСЯ У РОЗДІЛІ 1.1.

Аналіз міжнародно-правових актів, які спрямовані на забезпечення та захист прав дітей, дає підстави зробити висновок щодо визнання міжнародною спільнотою за дитиною значного масиву її прав та інтересів, а також – напрацювання ефективного механізму їх захисту. Водночас саме від суспільства та державної влади залежить спроможність імплементації цих норм та їх реалізації в національному просторі.

До національних нормативно-правових актів, у яких закріплено права та обов'язки неповнолітніх ув'язнених, належать:

- Конституція України
- Кримінальний кодекс України
- Кримінально-процесуальний кодекс України
- Закон України «Про охорону дитинства»
- Закон України «Про попереднє ув'язнення»
- Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 1769/5 від 14.06.2019 (далі – ПВР СІЗО)

Основним гарантом прав дитини є Конституція України. Згідно з цим документом, стрижнем забезпечення прав дитини у нашій державі є принцип, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження [1]. А отже, права неповнолітніх ув'язнених, як і всіх дітей у широкому розумінні, визначаються розділом II Конституції України в контексті прав людини.

Основний Закон України гарантує: правовий захист, рівність перед законом (стаття 24); право на свободу думки і слова (стаття 34); право на свободу світогляду і віросповідання (стаття 35); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної та творчої діяльності (стаття 41); право на охорону здоров'я та медичну допомогу (стаття 49); право на освіту (стаття 53), право знати свої права і обов'язки (стаття 57) тощо [2].

Закон України «Про охорону дитинства» встановлює основні засади державної політики у сфері охорони дитинства в Україні, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. Зокрема у цьому Законі визначено: ключові поняття «*забезпечення найкращих інтересів дитини*», «*діти, які перебувають у складних життєвих обставинах*», «*контакт з дітьми*» тощо, що дає змогу планувати і здійснювати заходи з охорони дитинства в Україні відповідно до міжнародних стандартів; основні принципи охорони дитинства, заходи з її організації; права та свободи дитини; особливості забезпечення прав дітей, які потребують особливого захисту держави; відповідальність за порушення законодавства про охорону дитинства; принципи міжнародної співпраці у цій сфері [1].

У вузькому розумінні у контексті прав неповнолітніх, зумовлених особливостями правового статусу ув'язненого, – положеннями вищезазначених нормативно-правових актів.

НЕПОВНОЛІТНІ УВ'ЯЗНЕНІ КОРИСТУЮТЬСЯ ВСІМА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА, ЗА ВИНЯТКОМ ОБМЕЖЕНЬ, ЯКІ ВИЗНАЧЕНІ ЗАКОНОМ І ВСТАНОВЛЕНІ ВИРОКОМ СУДУ. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО УВ'ЯЗНЕНИХ, МАЮТЬ БУТИ МІНІМАЛЬНО НЕОБХІДНИМИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ

ОБҐРУНТОВАНИХ ЦІЛЕЙ. ТАКІ ОБМЕЖЕННЯ НЕ МОЖУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИСЬ, ЯКЩО ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ДОСЯГНЕННЯ ПОСТАВЛЕНИХ ЦІЛЕЙ ІСНУЄ МЕНШЕ АЛЬТЕРНАТИВНЕ ОБМЕЖЕННЯ.

Особи, взяті під варту, мають право відповідно до ст. 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» та пункту 4 Розділу I. ПВР СІЗО:

- на захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або взяття під варту;
- на повідомлення під час взяття під варту підстав та мотивів взяття під варту та оскарження їх у суді;
- на отримання у друкованому вигляді роз'яснення положень статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 та 63 Конституції України та інших прав затриманих або взятих під варту, встановлених законом, у тому числі права здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або арешту (взяття під варту) особи;
- на право відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника;
- ознайомитися з правилами тримання під вартою та правилами внутрішнього розпорядку СІЗО персоналом СІЗО;
- на щоденну прогулянку тривалістю дві години;
- отримувати психолого-педагогічну допомогу;
- одержувати передачі або посилки та грошові перекази і передачі;
- зустрічатися з родичами та іншими особами;
- на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», за винятком обмежень, передбачених законодавством;
- за висновком лікаря отримувати від родичів або інших осіб (у фабричному закритому непошкодженому) лікарські засоби або їх аналоги, медичні вироби, технічні та інші засоби реабілітації, а також купувати їх за безготівковим розрахунком;
- купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої необхідності на суму до одного мінімального розміру заробітної плати та без обмежень письмове приладдя, газети, книги через торговельну мережу на замовлення;
- користуватися власним одягом і взуттям, мати при собі документи і записи, що стосуються кримінального провадження;
- користуватися телевізорами, одержаними від родичів або інших осіб, настільними іграми, газетами і книгами з бібліотеки місця попереднього ув'язнення та придбаними через торговельну мережу;
- на душпастирську опіку, що здійснюється священнослужителями (капеланами);
- відправляти в індивідуальному порядку релігійні обряди і користуватися релігійною літературою та властивими їх віруванню предметами релігійного культу, виготовленими з малоцінних матеріалів, якщо водночас не порушується встановлений у місцях попереднього ув'язнення порядок, а також не обмежуються права інших осіб;
- на восьмигодинний сон в нічний час, під час якого не допускається залучення до участі в процесуальних та інших діях, за винятком невідкладних випадків;
- звертатися зі скаргами, заявами та листами до Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, державних органів і службових осіб;
- на отримання психолого-педагогічної допомоги від спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [3,4].

ОБОВ'ЯЗКИ ОСІБ, ЯКІ ВЗЯТІ ПІД ВАРТУ, ПОКЛИКАНІ ПІДТРИМУВАТИ ПРАВОПОРЯДОК ПІД ЧАС ЇХ УТРИМАННЯ, ДОТРИМАННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК САМОЇ УВ'ЯЗНЕНОЇ ОСОБИ, ТАК І ІНШИХ ОСІБ.

Відповідно до пункту 4 Розділу 1 ПВР СІЗО, неповнолітні ув'язнені зобов'язані:

- дотримуватися розпорядку дня, встановленого в СІЗО, виконувати законні вимоги адміністрації СІЗО та персоналу СІЗО. Не здійснювати умисних дій, що загрожують життю і здоров'ю інших осіб, а також принижують їхню гідність;
- дотримуватися санітарно-гігієнічних правил, мати охайний зовнішній вигляд, постійно підтримувати чистоту в камері. Після підйому заправляти свої ліжка і здійснювати вологе прибирання камери (жилого приміщення);
- бути ввічливими між собою, а також з адміністрацією СІЗО та персоналом СІЗО, вставати з ліжок, вітаючись з адміністрацією СІЗО і персоналом СІЗО, шикуватися в шеренгу під час проведення кількісних перевірок;
- не вступати в суперечки з адміністрацією СІЗО та персоналом СІЗО, не принижувати їхню гідність, не перешкоджати виконанню ними своїх обов'язків;
- на вимогу адміністрації СІЗО та персоналу СІЗО повідомляти свої прізвище, ім'я, по батькові;
- дотримуватися тиші після сигналу «Відбій» та норм шуму протягом дня, а також правил поведінки і чистоти у двориках для прогулянок;
- дбайливо ставитися до інвентарю, обладнання та іншого майна СІЗО, дотримуватися правил пожежної безпеки, а також безпеки під час поводження з електроприладами;
- за призначенням персоналу СІЗО чергувати в камері по черзі;
- з метою забезпечення безпеки адміністрації СІЗО, персоналу СІЗО та інших осіб, ув'язнені та засуджені, які порушили вимоги режиму, до оформлення матеріалів про вчинене порушення під час пересування територією СІЗО зобов'язані тримати руки за спиною [3].

ПЕРСОНАЛ СІЗО ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ НЕГАЙНО ОЗНАЙОМИТИ ПІД ПІДПИС УВ'ЯЗНЕНИХ І ЗАСУДЖЕНИХ З ПРАВИЛАМИ ПОВЕДІНКИ УВ'ЯЗНЕНИХ І ЗАСУДЖЕНИХ У СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ, ВІДПОВІДНО ДО ДОДАТКУ 7 ПВР СІЗО, ЯКІ ДОЛУЧАЮТЬСЯ ДО ОСОБОВОЇ СПРАВИ.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ, що наочна інформація із зазначенням номерів телефонів «гарячих ліній», поштових та електронних адрес Міністерства юстиції України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, Державного бюро розслідувань, Офісу Генерального прокурора, обласної і окружної прокуратур, Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції, а також регіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги та текст Правил поведінки ув'язнених і засуджених у СІЗО, **виготовлений друкарським способом, розміщується у всіх приміщеннях, де перебувають ув'язнені.**

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ

- 2.1. ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ СКРИНІНГУ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ, СКЛАДАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПЛАНУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ, ПСИХОЛОГІЧНОЇ І ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ТА КАРТКИ ЗМІН ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ
- 2.2. ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ТА МІЖВІДОМЧА СПІВПРАЦЯ: НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ У РОБОТІ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ

2.1. ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ СКРИНІНГУ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ, СКЛАДАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПЛАНУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ, ПСИХОЛОГІЧНОЇ І ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ТА КАРТКИ ЗМІН ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Робота із неповнолітніми особами потребує цілісних та однакових підходів на різних етапах потрапляння у конфлікт із законом: від потрапляння у коло зору правоохоронних органів – відділу ювенальної превенції Національної поліції України – до повернення у громаду з місць несвободи або після зняття з обліку контролюючих органів. Так міжнародною спільнотою науковців та практиків прийнято проведення роботи із особами за схемою на рис. 4 – ведення випадку (case-management).

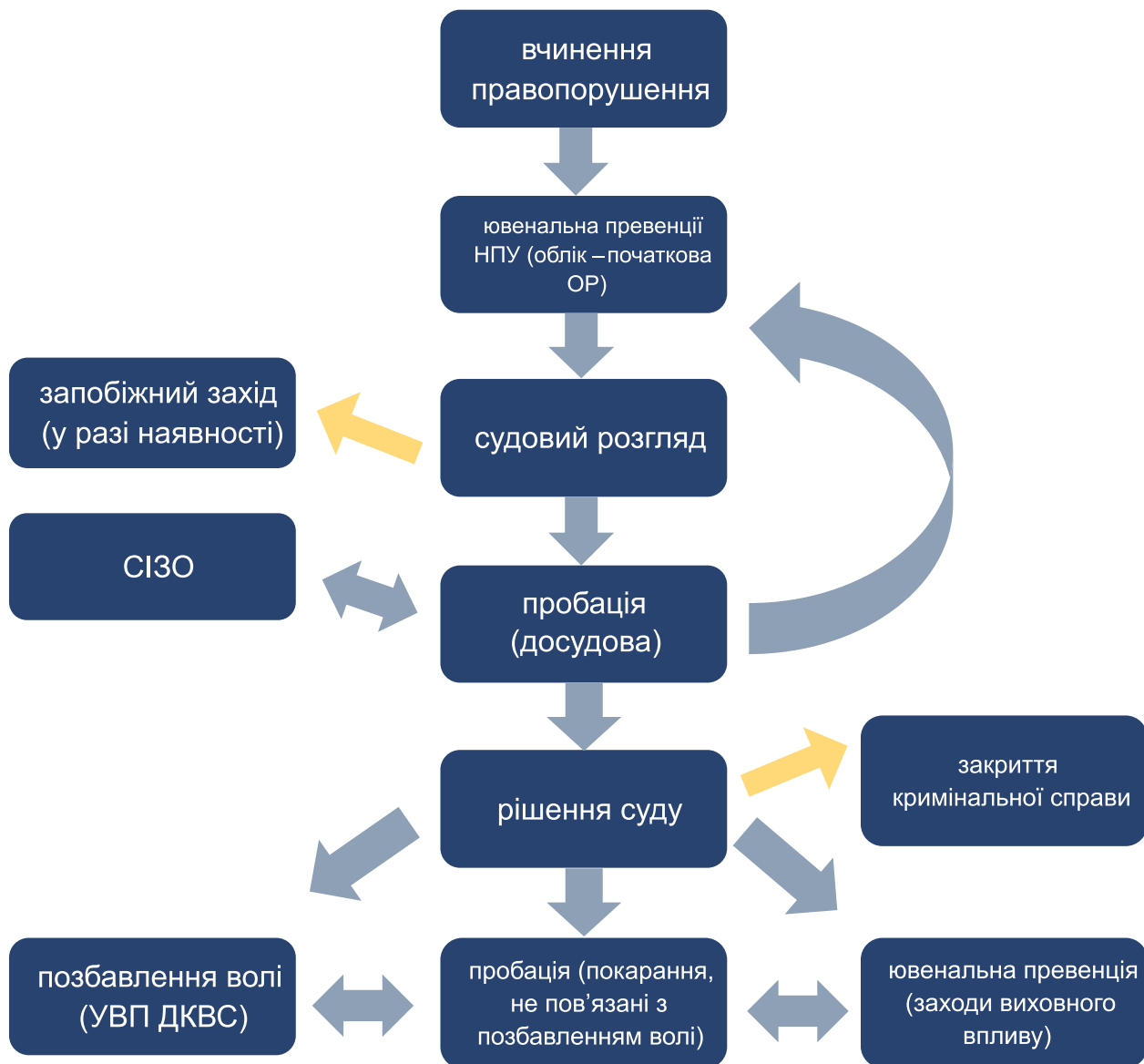
Рисунок 4.

Під час роботи із неповнолітніми особами, які перебувають під вартою, також повинен застосовуватися підхід ведення випадку, оскільки співробітники СІЗО також є дотичними до роботи із неповнолітніми особами, які перебувають у конфлікті із законом.

Запровадження інституту пробації у 2017 році докорінно змінило підхід до роботи з такими неповнолітніми особами з карального до індивідуального, заснованого на найкращих світових практиках кейс-менеджменту. Так у 2018 році в уповноважених органах з питань пробації було впроваджено у практичну діяльність оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення та індивідуального планування роботи, з 2020 року – у виховних установах ДКВС, а з 2023 року такий підхід пілотується в роботі з дітьми та неповнолітніми особами (11-18 років), які перебувають на обліку відділах ювенальної превенції НПУ.

Отже, на сьогодні усі працівники, дотичні до роботи із неповнолітньою особою, повинні обмінюватися інформацією стосовно неї і можуть розуміти одне одного, використовуючи «єдину мову» під час роботи із неповнолітньою особою (Рис. 5). Отже, обмін інформацією відбувається протягом усього періоду роботи з неповнолітньою особою. До цієї схеми обміну інформацією, у разі необхідності, можуть долучатися й інші організації, дотичні до роботи із конкретною неповнолітньою особою: Служба у справах дітей, надавачі соціальних послуг, навчальний заклад, громадські організації тощо.

Як зображено на рис. 4, першим кроком роботи із неповнолітньою особою є оцінювання поточної ситуації. Відповідно до ПВР СІЗО, для оцінювання ситуації неповнолітньої особи, оцінки його потреб та інструментів планування й моніторингу було запроваджено скринінг неповнолітньої особи, індивідуальний план соціально-виховної, психологічної і педагогічної роботи та карту змін особистості неповнолітньої особи. Варто звернути увагу, що ці інструменти складаються на кожну неповнолітню особу, яка перебуває під вартою.

Отже, Скринінг неповнолітньої особи, індивідуальний план соціально-виховної, психологічної і педагогічної роботи та карту змін особистості неповнолітньої особи, взятої під варту, веде посадова особа відділу соціально-виховної та психологічної роботи СІЗО, яка, відповідно до розподілу посадових обов'язків, відповідальна за організацію роботи з такими неповнолітніми особами. Якщо це технічно можливо, перелічені документи ведуться тільки в електронному форматі в Єдиному реєстрі засуджених та осіб, узятих під варту (далі – ЄРЗО).

Скринінг неповнолітньої особи, яка тримається в СІЗО

Протягом п'яти днів стосовно новоприбулої неповнолітньої особи збирається інформація відповідно до переліку, вказаному в кожному блоці Скринінгу. З метою його заповнення визначена посадова особа з числа персоналу відділу соціально-виховної та психологічної роботи, відповідальна за

організацію роботи з неповнолітніми особами, взятими під варту, аналізує наявну інформацію (зазначену в ЄРЗО, матеріалах справи неповнолітньої особи, отриману інформацію від інших співробітників СІЗО, дотичних до роботи із неповнолітньою особою, а також використовує такі методи як бесіда, опитування/анкетування, проведення психодіагностики особистості неповнолітньої особи тощо). За умови надходження нової інформації, яка не була врахована під час складання Скринінгу та має важливе значення для планування індивідуальної роботи із неповнолітньою особою, така інформація вноситься у відповідні пункти Скринінгу.

Скринінг неповнолітньої особи, яка тримається в СІЗО, складається із трьох розділів, а саме: загальні відомості, соціально-педагогічна характеристика та психологічна характеристика.

ВАРТО ЗВЕРНУТИ УВАГУ, ЩО ЗА ЗАПОВНЕННЯ СКРИНІНГУ ВІДПОВІДАЮТЬ ДВІ ОСОБИ: ЗА РОЗДІЛ I ТА II – ПОСАДОВА ОСОБА З ЧИСЛА ПЕРСОНАЛУ ВІДДІЛУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ, ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНИМИ ОСОБАМИ В СІЗО, А ЗА РОЗДІЛ III – ПСИХОЛОГ ВІДДІЛУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ.

СКРИНІНГ ТА КАРТКА ЗМІН ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ОРГАНІЗОВАНО ТАК, ЩО ПЕРСОНАЛУ СІЗО ПОТРІБНО ОБРАТИ ОДИН ІЗ ЗАПРОПОНОВАНИХ ВАРІАНТІВ, ТІЛЬКИ ДЕЯКІ ПУНКТИ ПОТРЕБУЮТЬ УТОЧНЕННЯ.

Розділ I. «Загальні відомості» складається з таких пунктів:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- дата народження;
- місце народження;
- національність;
- громадянство;
- місце проживання до потрапляння в СІЗО;
- дата поміщення до СІЗО;
- фабула злочину.

Інформацію для заповнення Розділу I можна отримати із матеріалів особової справи неповнолітньої особи (обвинувального акту, рішення суду, інформацію ЄРЗО (за наявності)).

Розділ II. «Соціально-педагогічна характеристика» складається з таких пунктів:

- статус неповнолітньої особи;
- відомості про сім'ю (склад сім'ї; ознаки сім'ї; матеріальний стан сім'ї; підтримання стосунків з членами сім'ї (законними представниками), рідними; психологічний клімат в сім'ї);
- соціальна характеристика (перебування на обліку в службі у справах дітей; перебування на обліку в уповноваженому органі з питань пробації; перебування на профілактичному обліку підрозділу ювенальної превенції; освіта та працевлаштування; дозвілля та відпочинок; асоціальні поведінкові прояви; стосунки з друзями та однолітками; рівень розвитку лідерських якостей).

ІНФОРМАЦІЮ ДЛЯ ЗАПОВНЕННЯ РОЗДІЛУ II ТАКОЖ МОЖНА ОТРИМАТИ ІЗ ТИХ САМИХ ДЖЕРЕЛ, ЯК І ПІД ЧАС ЗАПОВНЕННЯ РОЗДІЛУ I. АЛЕ БІЛЬШ ДЕТАЛЬНУ ІНФОРМАЦІЮ МОЖЛИВО ОТРИМАТИ ТІЛЬКИ З БЕСІД ІЗ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ, А ТАКОЖ ОСОБАМИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ДОТИЧНИМИ ДО РОБОТИ ІЗ ЦІЄЮ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ. ЯК ВЖЕ ЗГАДУВАЛОСЯ ВИЩЕ, СТОСОВНО КОЖНОЇ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ СКЛАДАЄТЬСЯ ОЦІНКА РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ (В МЕЖАХ ДОСУДОВОЇ ПРОБАЦІЇ, А ТАКОЖ НА ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС ОЦІНКА РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ДІТЬМИ ВІКОМ 11-18 РОКІВ ПІЛОТУЄТЬСЯ В БАГАТЬОХ ВІДДІЛАХ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ). ТАКОЖ ІНФОРМАЦІЮ МОЖНА ОТРИМАТИ ВІД ІНШИХ ОФІЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ: СЛУЖБИ У СПРАВАХ ДІТЕЙ, НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ, ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЯКІ ПРАЦЮВАЛИ ІЗ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ ТА/АБО ЇЇ БАТЬКАМИ, АБО ОСОБАМИ, ЯКІ ЇХ ЗАМІНЮЮТЬ, ТОЩО.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ, після заповнення Розділу II персоналом СІЗО аналізується позначена інформація та надаються рекомендації щодо організації та проведення соціально-виховної роботи з неповнолітньою особою, які обов'язково повинні бути відображені в Індивідуальному плані соціально-виховної, психологічної і педагогічної роботи з неповнолітньою особою.

Розділ III. «Психологічна характеристика» складається з таких пунктів:

- властивості особистості;
- самооцінка;
- спрямованість особистості;
- психологічні проблеми, наявність травматичного досвіду;
- особливості емоційного стану;
- ставлення неповнолітньої особи до правопорушень;
- мотивація до змін;
- підстави для постановки на профілактичний облік в СІЗО (запис робиться у разі виявлення таких підстав: наприклад, висловлювання про можливе вчинення аутоагресивних дій, наявність суїцидальних думок, інших ознак, що вказують на ймовірність суїцидального ризику).

ІНФОРМАЦІЮ ДЛЯ ЗАПОВНЕННЯ РОЗДІЛУ III ТАКОЖ МОЖНА ОТРИМАТИ ІЗ ТИХ САМИХ ДЖЕРЕЛ ЯК І ПІД ЧАС ЗАПОВНЕННЯ РОЗДІЛУ I ТА II. АЛЕ БІЛЬШ ДЕТАЛЬНУ ІНФОРМАЦІЮ МОЖНА ОТРИМАТИ ЗА ДОПОМОГОЮ ТАКИХ МЕТОДІВ ЯК БЕСІДА, ОПИТУВАННЯ/АНКЕТУВАННЯ, СПОСТЕРЕЖЕННЯ, ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ТОЩО.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ, після заповнення Розділу III психологом аналізується позначена інформація та надаються рекомендації щодо організації та проведення психологічної роботи з неповнолітньою особою з урахуванням індивідуальних особливостей та прогнозу подальшої поведінки. Ці рекомендації обов'язково враховуються під час складання Індивідуального плану соціально-виховної, психологічної і педагогічної роботи з неповнолітньою особою.

Індивідуальний план соціально-виховної, психологічної і педагогічної роботи з неповнолітньою особою, яка тримається в СІЗО

Важливим аспектом проведення індивідуальної соціально-виховної та психологічної роботи з неповнолітньою особою є корекція негативних індивідуальних особливостей, які призводять до проявів асоціальної поведінки, зокрема протиправних; формування мотивації правослухняної, соціально-прийнятної поведінки; надання консультативної допомоги у визначенні та подоланні власних проблем та проблем сім'ї; формування цінностей і навичок здорового способу життя; відповідальності за власні дії та вчинки; свідомого ставлення до свого життя.

Також під час складання Індивідуального плану соціально-виховної, психологічної і педагогічної роботи з неповнолітньою особою обов'язково враховуються фактори захисту та фактори сприйняття

ЗАХИСНІ ФАКТОРИ належать до позитивних аспектів життя неповнолітньої особи, які можуть сприяти її успішній ресоціалізації. Це характеристики та ресурси неповнолітніх осіб та їхньої сім'ї, які знижують рівень проявів антисоціальної поведінки, сприяють підтримці мотивації до позитивних змін, а також відгороджують особу від негативних наслідків.

До них належать:

- підтримка стосунків батьків/осіб, які їх замінюють, з неповнолітньою особою та мають позитивний вплив на нього/неї як до потрапляння у СІЗО, так і під час перебування;
- навчання неповнолітньої особи до потрапляння у СІЗО та бажання продовжувати навчання під час перебування;
- наявність інтересів та зацікавленостей просоціальними видами дозвілля та хобі;
- підтримка стосунків із підлітками просоціального спрямування, які позитивно впливають на неповнолітню особу;
- наявність лідерських якостей;
- емоційна зрілість/стабільність неповнолітньої особи;
- усвідомлення проблем власної поведінки;
- високий рівень мотивації до змін (зацікавленість у змінах, активні дії на шляху до змін, підтримка нової моделі поведінки).

ФАКТОРИ СПРИЙНЯТТЯ – характеристики особистості неповнолітньої особи, її потреби та здібності, наявність досвіду, які можуть впливати на рівень реагування неповнолітньої особи на втручання. Ці фактори повинні бути взяті до уваги під час планування індивідуальної соціально-виховної та психологічної роботи з неповнолітньою особою.

До них належать:

- наявність статусу у неповнолітньої особи;
- перебування батьків/осіб, які замінюють, у місцях несвободи/наявність кримінальної історії;
- вживання батьками/особами, які їх замінюють, алкоголем та/або психоактивними речовинами;
- наявність досвіду у неповнолітньої особи пережитого насильства, зокрема домашнього;
- неповнолітня особа була свідком вчинення домашнього насильства;
- перебування батьків у стані розлучення та постійні конфлікти між ними, що впливають на неповнолітню особу;
- неповнолітня особа має дитину;
- фінансові проблеми у родині;

- наявність захворювань/інвалідності тощо, що впливає на сприйняття інформації неповнолітньою особою, або впливає на його/її здатність вести нормальний спосіб життя;
- соціальна ізоляція неповнолітньої особи;
- наявність психологічної травми в родині тощо.

Отже, відповідно до отриманих результатів Скринінгу неповнолітньої особи та рекомендацій, наданих персоналом СІЗО, після заповнення Розділу II та Розділу III складається Індивідуальний план соціально-виховної, психологічної та педагогічної роботи із неповнолітньою особою, яка тримається в СІЗО (далі – індивідуальний план), та визначаються цілі та заходи щодо роботи із неповнолітньою особою.

Індивідуальний план складається щомісяця, погоджується із заступником начальника установи – начальником відділу соціально-виховної та психологічної роботи, затверджується начальником СІЗО.

В індивідуальному плані, окрім цілей та заходів роботи із неповнолітньою особою, також вказується відповідальна за конкретний захід особа, саме тому до складання індивідуального плану залучається й інший персонал СІЗО відповідно до результатів Скринінгу та наданих рекомендацій. Наприклад, до роботи щодо продовження/поновлення навчання залучаються вчителі та адміністрація навчального закладу, до роботи щодо профілактики вживання психоактивних речовин – фахівці громадських організацій, які надають відповідні послуги такій категорії ув'язнених, до проведення психологічних консультувань/корекції проявів поведінки – психолог тощо. Окрім фахівців до складання Індивідуального плану, залучається неповнолітня особа, оскільки саме стосовно неї будуть проводитися заходи і саме він/вона є виконавцем більшості заходів.

ОТЖЕ, ЕФЕКТИВНІ ЦІЛІ ТА ЗАХОДИ РОБОТИ ІЗ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ МАЮТЬ БУТИ:

- конкретними, досяжними, реалістичними, визначеними у часі;
- сприятливими для розвитку позитивних якостей неповнолітньої особи;
- зрозумілими для неповнолітньої особи;
- доступними для сприйняття та виконання неповнолітніми особами.

Індивідуальний план обов'язково має передбачає такі цілі/мету:

- 1.** Роз'яснення прав неповнолітньої особи та правил внутрішнього розпорядку слідчого ізолятора доступною для неї мовою відповідно віку.
- 2.** Забезпечення індивідуалізованої профілактичної та психологічної роботи з неповнолітньою особою, метою якої є його перевиховання та налагодження соціальних зв'язків.
- 3.** Розширення можливостей для здобуття освіти неповнолітньою особою, підвищення її освітнього рівня.
- 4.** Забезпечення організації змістовного дозвілля.

Заповнення індивідуального плану передбачає:

У колонці «Мета/ціль» зазначається інформація щодо поставленої мети/цілі.

Наприклад: розширення можливостей для здобуття освіти неповнолітньою особою, підвищення її освітнього рівня; забезпечення організації змістовного дозвілля; забезпечення індивідуалізованої профілактичної та психологічної роботи тощо.

У колонці «Заходи, спрямовані на досягнення мети/цілі» вноситься інформація щодо організації та проведення конкретного заходу.

Наприклад: організація та проведення літературного марафону «Читаємо твори Лесі Українки» з нагоди відзначення 153-ї річниці від дня народження Лесі Українки; організація та проведення турніру з шахів; участь у національному мультипредметному тесті.

У колонці «Термін виконання» зазначається дата проведення конкретного заходу.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ, що для підвищення ефективності реалізації Індивідуального плану вказують терміни виконання кожного з них. Чим конкретніше буде вказана дата виконання – тим вірогідніше, що захід буде виконаний. Саме тому варто уникати таких визначень часу як «протягом місяця», «постійно» тощо.

У колонці «Відповідальні за виконання» зазначається інформація щодо осіб, які організують/проводять конкретний захід, проводять освітню, соціально-виховну та психологічну роботу з неповнолітніми особами.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ, що неповнолітня особа ознайомлюється з індивідуальним планом та ставить свій підпис, що підтверджує ознайомлення та погодження зі змістом плану.

ОСКІЛЬКИ ДУЖЕ ВАЖЛИВИМ Є ВЧАСНЕ РЕАГУВАННЯ НА РЕЗУЛЬТАТИ ТА ВИКЛИКИ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ РОБОТИ ІЗ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ, ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН СКЛАДАЄТЬСЯ НА ОДИН МІСЯЦЬ ТА ПОТРЕБУЄ ВЧАСНОГО КОРИГУВАННЯ.

Картка змін особистості неповнолітньої особи, яка тримається в СІЗО

Після закінчення місячного терміну виконання індивідуального плану та перед розробленням Індивідуального плану на наступний період посадова особа відділу соціально-виховної та психологічної роботи, яка відповідальна за роботу із неповнолітньою особою, обов'язково переглядає:

- рівень досягнення попередньо визначених цілей та виконання заходів;
- актуальність визначених цілей у зв'язку із новими виявленими обставинами в житті неповнолітньої особи (якщо такі обставини було виявлено);
- зміну рівня мотивації неповнолітньої особи, що спричиняє невиконання певних дій та потребує їх корегування.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ, що протягом усього періоду перебування неповнолітньої особи під вартою в СІЗО, вивчається його/її особистість, здійснюється спостереження за поведінкою та виконанням заходів Індивідуального плану, а також за результатами їх впливу на поведінку та мислення неповнолітньої особи, про що в кінці кожного місяця робляться записи в картці змін особистості неповнолітньої особи, яка тримається в СІЗО.

Картка змін особистості неповнолітньої особи, яка тримається в СІЗО, містить індикатори, за якими персонал СІЗО оцінює динаміку змін в особистості, поведінці та мисленні неповнолітньої особи.

Зазначені індикатори є критеріями ефективності реалізації Індивідуального плану.

Під час проведення моніторингу змін особистості неповнолітньої особи персонал СІЗО повинен керуватися принципами об'єктивності, справедливості, індивідуалізації та диференціації.

Результати моніторингу дають змогу оцінити роботу, яка проводилась персоналом СІЗО, та врахувати її під час розроблення Індивідуального плану на наступний період.

Під час проведення моніторингу персонал СІЗО може використовувати такі методи виявлення змін у неповнолітньої особи: інтерв'ю, бесіда, спостереження за поведінкою, анкетування, тестування, збір та узагальнення незалежних характеристик (інформація отримується від інших ув'язнених, персоналу СІЗО та інших осіб, дотичних до роботи із неповнолітньою особою), інші методи, проведенням яких володіє працівник СІЗО.

У РАЗІ НАПРАВЛЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ДЛЯ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДО ВИХОВНОЇ КОЛОНІЇ, ЗАПОВНЮЮТЬСЯ СКРИНІНГ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ, ЯКА ТРИМАЄТЬСЯ В СІЗО, КАРТКА ЗМІН ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ТА СТИСЛИЙ ОПИС ПРОВЕДЕНОЇ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ, ПСИХОЛОГІЧНОЇ І ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ІЗ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ ЗА ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ В СІЗО, ЯКІ ДОЛУЧАЮТЬСЯ ДО ЇХНІХ ОСОБОВИХ СПРАВ.

2.2. ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ТА МІЖВІДОМЧА СПІВПРАЦЯ: НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ У РОБОТІ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ

Відповідно до статті 1 ПВР СІЗО: **неповнолітні особи** – ув'язнені віком до 18 років, які тримаються в СІЗО на підставі ухвали слідчого судді (суду) про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, постанови прокурора, прийнятої у випадках та порядку, передбачених статтею 615 Кримінального процесуального кодексу України, а також вироку суду, який не набрав законної сили.¹

Розглядаючи категорію неповнолітніх осіб, які тримаються в СІЗО, варто зазначити про те, що значна їх частина має достатньо високий рівень соціальної й педагогічної занедбаності та не має достатньо розвинутих соціальних навичок (навичок самообслуговування, асертивної комунікації з іншими, вміння вирішувати конфлікти тощо). Зазначене обумовлює наявність частих проявів асоціальної поведінки, відсутності критичного мислення та недостатнього аналізу своїх дій, несформованих ціннісних орієнтацій, соціальних настанов, складнощів у соціальному розвитку.

Частина неповнолітніх осіб, які тримаються під вартою, мають схильність до вживання алкоголю, інших психоактивних речовин, що призводить до зниження інтелекту та інших проблем, пов'язаних з органічним ураженням головного мозку. Значна частина підлітків виховувались у сім'ях без батьків (сироти, напівсироти) або в неблагополучних сім'ях, багато з них втратили соціально корисні зв'язки або ж такі зв'язки є нестійкими. Більшість із них не здійснюють прогнозування майбутнього та не мають навичок аналізу. Отже, спектр потреб неповнолітньої особи може бути досить широким, і не завжди персонал СІЗО може самостійно надавати допомогу/підтримку в цих напрямках.

¹ Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України. [Електронний ресурс] / Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України – Режим доступу до ресурсу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text>.

ОТЖЕ, ОДНІЄЮ З УМОВ ПРОЦЕСУ ЕФЕКТИВНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ Є СТВОРЕННЯ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОМАНДИ, ЯКА СКЛАДАЄТЬСЯ З ФАХІВЦІВ, ЗАЛЕЖНО ВІД ПОТРЕБ КОНКРЕТНОЇ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ.

ВІДПОВІДНО ДО СТАТТІ 123 КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА – ЦІЛЕСПРЯМОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ І УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА ІНШИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ МЕТИ ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ.²

МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ³ – ДО ПЛАНУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНОЮ ОСОБОЮ ДОЛУЧАЮТЬСЯ ВСІ ФАХІВЦІ, ЯКІ У СІЗО ДОТИЧНІ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ, А ТАКОЖ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ. ОКРІМ ТОГО, МОЖУТЬ БУТИ ЗАЛУЧЕНІ ПРЕДСТАВНИКИ ГРОМАДСЬКИХ ТА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, ЯКІ ПОСТІЙНО ПРАЦЮЮТЬ НА БАЗІ УСТАНОВИ.

Формулюючи цілі та обираючи заходи впливу, ми маємо пам'ятати, що вони повинні відповідати можливостям і ресурсам, які наявні у СІЗО та у громаді, на території якої розташований СІЗО. Також варто врахувати, що наявні організації, які можуть надавати свої послуги онлайн та без прив'язки до конкретного населеного пункту/ОТГ/області тощо.

Наприклад, недоцільно планувати ціль «Пройти курс реабілітації від наркотичної/алкогольної залежності», якщо вони не доступні для осіб в установі. Можна навести ще безліч прикладів, коли потреби неповнолітніх осіб складно задовольнити лише ресурсами самого СІЗО, тому необхідно залучати ресурси ззовні – з боку державних, громадських, релігійних організацій, які працюють у потрібній проблематиці та готові долучатися до роботи із такою категорією неповнолітніх осіб. Для того, аби розуміти, які реальні та дієві ресурси є у доступі, важливо сформулювати так званий банк ресурсів відповідно до потреб ув'язнених.

Банк ресурсів формується через отримання інформації від надавачів послуг – партнерських організацій СІЗО та заповнення запропонованої форми.

² Кримінально-виконавчий кодекс України. [Електронний ресурс]/Кримінально-виконавчий кодекс України – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

³ Войнич О.П., Журавель Т.В., Кочура О.В. Чичуга М.М. Тренінгова програма «Оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими до позбавлення волі та індивідуальне планування роботи із ними». Київ, 2021, 190 с. С. 145-146.

Банк ресурсів

(приклад оформлення)

№	Назва організації	Послуги, що надає організація	Цільові групи, яким надаються послуги	Специфічні умови та особливості отримання послуг	Адреса та контактний тел.	Контактна особа
1. Освіта						
2. Дозвілля						
3. Мислення, емоції, поведінка						
4. Вживання психоактивних речовин (алкоголю/наркотиків)						
5. Стосунки у суспільстві						
6. Стосунки з рідними та близькими						
7. Ставлення до правопорушення						
8. Мотивація до змін						

ВАЖЛИВО! НЕОБХІДНО ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ ПЕРІОДИЧНЕ ОНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПОСЛУГИ, ВКЛЮЧЕНІ ДО БАНКУ РЕСУРСІВ, ОСКІЛЬКИ ЗМІСТ ПОСЛУГ МОЖЕ ЗМІНЮВАТИСЯ ЗАЛЕЖНО ВІД АКТУАЛЬНИХ НАПРЯМІВ РОБОТИ, ВИЗНАЧЕНИХ ПРІОРИТЕТІВ, КАДРОВИХ І МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТОЩО.

ФОРМУЮЧИ БАНК РЕСУРСІВ, ВАЖЛИВО УТОЧНЮВАТИ:

- **зміст послуги**, яка надається організацією (наприклад, якщо послуга психологічна, необхідно з'ясувати, яку саме діяльність за змістом передбачає ця послуга, наприклад, це може бути, індивідуальне консультування, арттерапевтичні заняття, корекційна робота тощо);
- **цільові групи**, для яких передбачена та чи інша послуга (наприклад, організація надає якусь конкретну послугу тільки для дівчат та жінок віком від 14 до 35 років, тобто цю послугу не зможуть отримувати чоловіки (зокрема неповнолітні хлопці));
- **періодичність надання** тієї чи іншої послуги (послуга надається постійно або є визначений період її надання, в які дні тижня надається послуга, онлайн/тільки за фізичної присутності тощо).

Така детальна інформація допоможе більш спрямовано забезпечувати надання послуг неповнолітній особі під час роботи. Це так само сприятиме уникненню випадків, коли неповнолітня особа буде потребувати послугу, а організація не зможе відповісти на цей запит.

ОТЖЕ, ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛОМ СІЗО ЕФЕКТИВНИХ МЕТОДІВ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНИМИ УВ'ЯЗНЕНИМИ МАЄ ВАЖЛИВЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЇХНЬОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ, АДАПТАЦІЇ ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ ДО СВОЄЇ ГРОМАДИ, ЩО ТАК САМО ВПЛИВАЄ НА РІВЕНЬ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА.

Основними напрямками та принципами роботи із неповнолітніми особами є:

1. Зниження рівня ймовірності вчинення рецидиву та повернення у конфлікт із законом

- Стала мотивація до позитивних змін: використання методів та заходів, які мотивують неповнолітніх осіб до змін, відповідно до наявного рівня мотивації.
- Навчання нових моделей просоціальної поведінки: ефективні програми сприяють розвитку соціально прийнятних моделей поведінки.

2. Психологічне та емоційне здоров'я

- Психологічна підтримка: багато неповнолітніх осіб мають травматичний досвід. Психотерапія та консультування допомагають подолати такі травми.
- Емоційна зрілість: робота з психологом сприяє формуванню та розвитку емоційної зрілості, що допомагає стабілізувати прояви емоцій та розвинути здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, впливає на успішність соціальної адаптації.

3. Освітній та професійний розвиток

- Отримання освіти: надання можливості навчатися, сприяння отриманню неповнолітніми особами необхідних знань і навичок. Безперервність та якість освітнього процесу є дуже важливими на шляху становлення особистості неповнолітньої особи та закладає фундамент для подальшого пошуку роботи.
- Професійна підготовка: навчання професіям дає змогу знайти роботу, що знижує ймовірність повернення до кримінальної діяльності.

4. Соціальна адаптація

- Розвиток соціальних навичок: програми соціальної адаптації допомагають неповнолітнім вчитися ефективній комунікації, управлінню конфліктами та взаємодії з іншими людьми.
- Інтеграція в суспільство: залучення неповнолітніх осіб до суспільно корисних заходів сприяє їхній інтеграції в суспільство.

5. Підтримка сім'ї та громади

- Залучення сім'ї: включення родини до процесу реабілітації допомагає створити підтримуюче середовище для неповнолітніх осіб. Зверніть увагу, якщо на неповнолітню особу має негативний вплив один з батьків, то до підтримки цього підлітка варто залучити інших рідних, наприклад бабусю/дідуся, дядька/тітку, старшого брата/сестру, хрещених тощо.
- Громадська підтримка: залучення громади сприяє успішній реінтеграції неповнолітніх та створенню позитивних соціальних зв'язків. Джерелом підтримки під час перебування в СІЗО насамперед є персонал, тому важливо, щоб вони володіли необхідними знаннями та навичками мотивації неповнолітніх осіб. Також підтримкою можуть бути й інші значущі дорослі в житті неповнолітніх, які не входять до кола рідних, наприклад: вчитель у школі, в якій дитина навчалася до потрапляння у СІЗО, сусід (-ка) тощо. Наприклад дитина може підтримувати контакт із такими особами через листування/телефоном/онлайн-зустрічі тощо, і такі особи можуть надавати емоційну підтримку неповнолітній особі, а також надати підтримку після повернення з місць несвободи. І під час організації роботи (за можливо-сті) варто залучатися їхньою підтримкою також.

6. Індивідуальний підхід

- Персоналізовані програми: індивідуальний підхід до кожного неповнолітнього дає змогу враховувати їхні потреби, фактори сприйняття та захисту, обставини, що підвищують ефективність проведення соціально-виховних заходів.
- Спеціалізована підтримка: використання спеціалізованих методів, адаптованих до віку, психічного та емоційного стану, забезпечують кращі результати.

7. Забезпечення прав людини

- Гуманність: використання методів, що базуються на правах неповнолітніх осіб, також впливає на кращу залученість неповнолітньої особи до процесу ресоціалізації.
- Справедливість: забезпечення справедливого судового розгляду та дотримання прав неповнолітніх осіб є важливими елементами системи правосуддя. Також важливо дотримуватися принципу справедливості і щодо дій/бездіяльності під час перебування у СІЗО.

Методи соціально-виховної роботи – це сукупність виховних прийомів і способів, які забезпечують успішну соціалізацію особистості й оптимальність соціально-педагогічної діяльності за конкретних умов.⁴

Таблиця 1.

Методи соціально-виховної роботи⁵

Групи методів соціально-виховної роботи	Підгрупи методів соціально-виховної роботи	Методи соціально-виховної роботи	Суть методів соціально-виховної роботи
ОРГАНІЗАЦІЙНО-АДМІНІСТРАТИВНІ		регламентування	розроблення й введення у дію положень, обов'язкових для виконання
		нормування	встановлення нормативів, які виступають орієнтирами у діяльності
		інструктування	роз'яснення неправильних дій, застереження від можливих помилок

⁴ Манчуленко Л. В. Методика соціально-виховної роботи у сучасних умовах/Л. В. Манчуленко. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 240 с. – (Чернівецький нац. ун-т).

⁵ Манчуленко Л. В. Методика соціально-виховної роботи у сучасних умовах/Л. В. Манчуленко. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 240 с. – (Чернівецький нац. ун-т).

ПСИХОЛОГІЧНІ	психодіагностичні	тестування	застосування стандартизованих запитань і завдань, що мають шкалу значень
	психотерапевтичні	психодрама	створення необхідних умов засобом рольової гри для спонтанного вираження неповнолітньою особою почуттів, які пов'язані з її проблемами, з метою їх переосмислення
		соціодрама	вид психодрами, спрямований на аналіз відносин між різними групами людей
		тренінг	метод активного навчання та психологічного впливу у процесі групової взаємодії
		ігрова терапія	метод корекції емоційних і поведінкових розладів у неповнолітніх через залучення їх до різноманітних ігрових ситуацій (діагностичні, корекційні, розвивальні, творчі ігри)
		казкотерапія	виявлення життєвої кризи неповнолітньої особи через аналіз відомих народних і авторських казок, створення казки «по слову від кожного», експромтне інсценування казки, вигадування початку чи кінця нової казки
		арттерапія	метод впливу на психоемоційний і фізичний стан неповнолітньої особи за допомогою різних видів художнього та ужиткового мистецтва
		епістолярна терапія	відновлення міжособистісних стосунків засобом листа (лист до уявного друга, лист самому собі, лист до улюбленого героя, лист у майбутнє)
	психологічне консультування		надання психологом рекомендацій з розв'язання соціально-психологічних проблем неповнолітньої особи з метою прийняття життєвоважливих рішень, опанування нових моделей поведінки
СОЦІОЛОГІЧНІ		спостереження	безпосереднє та цілеспрямоване сприйняття навколишньої дійсності
		опитування	спосіб отримання інформації за визначеним планом
		анкетування	різновид опитування шляхом письмової відповіді респондентів
		біографічний метод	метод вивчення особистих документів
		метод аналізу документів	одержання знань про соціальну реальність за допомогою документів

	методи формування свідомості особистості	лекція	<i>спрямовані на формування певних понять, оцінок, суджень, світогляду особистості</i>
		бесіда	
		розповідь	
		пояснення	
		дискусія	
		диспут	
		екскурсія	
		читання наукової та художньої літератури	
		метод прикладу	
	методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки	створення виховних ситуацій	<i>це способи закріплення, формування позитивного досвіду, поведінки, відносин, дій і вчинків</i>
привчання			
вправлення			
режим			
методи стимулювання діяльності	метод проблемних ситуацій	<i>стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалені способи та види діяльності</i>	
	змагання		
	заохочення		
	схвалення		
методи самовиховання	самоусвідомлення	<i>свідома зміна неповнолітньою особою власної особистості відповідно до суспільних вимог і особистісного плану через самовдосконалення</i>	
	самодисципліна		
	самозаборона		
	самоконтроль		
Специфічні		метод «рівний-рівному»	<i>надання і поширення достовірної інформації способом довірливого спілкування</i>

Вибір методів виховної роботи з неповнолітніми особами залежить від таких факторів:

- цілі й завдання виховання, але ціль не тільки виправдовує методи, а й визначає їх;
- зміст виховання. Необхідно правильно пов'язати методи не зі змістом взагалі, а з конкретним напрямом;
- індивідуальні особливості вихованців. Загальні програми є лише прикладом виховної взаємодії. Необхідне їх індивідуальне й особистісне коригування;
- засоби виховання. Значення цих факторів непомітне доти, допоки вони знаходяться в межах норми. Але щойно норма порушується, їх вплив на вибір методів виховання може стати визначальним;
- рівень кваліфікації (персонал обирає лише ті методи, якими він володіє);
- очікувані наслідки (обираючи метод, персонал повинен бути впевненим в успіху).

Форма соціально-виховної роботи – це одиничні й довгострокові способи організації змісту соціально-виховної роботи з метою виконання соціально-педагогічних завдань. Найчастіше користуються класифікацією за кількісним складом: індивідуальні, групові, масові.⁶

⁶ Манчуленко Л. В. Методика соціально-виховної роботи у сучасних умовах/Л. В. Манчуленко. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 240 с. – (Чернівецький нац. ун-т).

Індивідуальні форми організації соціально-виховної роботи спрямовані на розв'язання проблем з метою надання підтримки та створення педагогічних ситуацій, що сприяють самовихованню та саморозвитку, викликають бажання подолати ситуаційні труднощі окремого індивіда.

Групові (колективні) форми організації соціально-виховної роботи сприяють міжособистісній взаємодії у спеціально організованих групах, де людина набуває соціального досвіду і знаходить спосіб розв'язання її індивідуальної проблеми.

Масові форми організації соціально-виховної роботи дають змогу охопити понад 40 учасників з метою виконання спільної діяльності.

Що стосується форм соціально-виховної роботи з неповнолітніми, то їх обрання залежить безпосередньо від застосовуваного методу, однак перевагу варто надавати все-таки груповим та індивідуальним формам, що є більш ефективними для «адресного» впливу на особу.

Таблиця 2.

Форми, які доцільно використовувати у процесі соціальної роботи з неповнолітніми особами, які перебувають в СІЗО⁷

Категорія	Основні криміногенні фактори ризику	Основні завдання у роботі з неповнолітньою особою	Суть методів соціально-виховної роботи
СТОСУНКИ В СІМ'І	Зневажливе ставлення, байдужість до дитини з боку батьків або осіб, які їх замінюють; неналежне виховання; жорстоке поводження з дітьми	Сприяння у відновленні або формуванні підтримувальної системи соціальних зв'язків	Соціально-психологічне і психологічне індивідуальне та групове консультування
ОСВІТА, НАВЧАННЯ І ПРАЦЕ-ВЛАШТУВАННЯ	Низька успішність; негативне ставлення до навчання; не навчається і не працює	Надання безоплатної правової допомоги з питань оформлення документів; сприяння підвищенню освітнього рівня; формування правової компетентності; сприяння здобуттю повної загальної середньої освіти, а також професійної (професійно-технічної) освіти	Соціально-психологічне і психологічне індивідуальне та групове консультування щодо підвищення вмотивованості до навчання; просвітницько-профілактичні (тренінгові) програми для неповнолітніх; інформаційні заняття, лекторії, тематичні зустрічі для неповнолітніх за участі роботодавців, успішних людей різних професій, «ярмарки вакансій» тощо
ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІДПОЧИНОК	Недостатньо організоване дозвілля; незалученість до просоціальних видів діяльності; відсутність особистих інтересів	Сприяння соціально-культурній адаптації та організації активного і змістовного дозвілля	Масові і групові культурні заходи; творчі майстер-класи; заняття фізичною культурою і спортом; національно-патріотичне виховання тощо

⁷ Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми)/А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін./За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияницькі. – К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 352 с.

СТОСУНКИ З ДРУЗЬМИ ТА ОДНОЛІТКАМИ	Друзі/знайомі з антисоціальною поведінкою	Сприяння пошуку друзів та знайомих з просоціальними установками та обмеження спілкування з друзями із кримінальною поведінкою	Лідерські програми та програми «рівний – рівному»
ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН	Зловживання алкоголем та/або наркотичними речовинами	Формування здорового способу життя і подолання шкідливих звичок; профілактика інфекцій, які передаються статевим шляхом, та ВІЛ/СНІДу; сприяння у підтримці й охороні здоров'я тощо	Соціально-психологічне і психологічне індивідуальне консультування неповнолітніх, які вживають ПАР, спеціалістами з хімічної залежності; просвітницько-профілактичні (тренінгові) програми, спрямовані на запобігання вживанню психоактивних речовин, формування відповідальної поведінки, здорового способу життя
ОСОБИСТІ ЯКОСТІ ТА ПОВЕДІНКА	Дефіцит навичок вирішення проблем, імпульсивність, фізична та вербальна агресія; спроби маніпулювати/ контролювати інших тощо	Формування навичок конструктивного спілкування, управління емоціями	Просвітницько-профілактичні (тренінгові) програми, спрямовані на зменшення впливу негативних факторів та формування просоціальних навичок: «Управління гнівом», «Вчимося керувати емоціями», «Життєві навички» (розроблені проєктом РСКЮ, Агрітім Канада) тощо
СТАВЛЕННЯ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ	Обґрунтування (раціоналізація) причин скоєння правопорушення; негативне ставлення до закону	Сприяння формуванню просоціальної правосвідомої поведінки	Інформаційні консультації з юридичних та соціально-правових питань; просвітницько-профілактичні (тренінгові) програми, спрямовані на мотивування до змін, тощо

ПІД ЧАС ОБРАННЯ ТІЄЇ ЧИ ІНШОЇ ФОРМИ АБО МЕТОДУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ВАРТО ВРАХОВУВАТИ ТАКОЖ СПЕЦИФІКУ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ НЕПОВНОЛІТНІХ, УВ'ЯЗНЕНИХ В СІЗО, ЗОКРЕМА ЗА КРИТЕРІЄМ УРАЗЛИВОСТІ.

Основні завдання напрямів виховання⁸

№ з\п	Напрями виховання	Основні завдання напрямів виховання
1.	Розумове виховання	<ul style="list-style-type: none"> • засвоєння системи наукових знань, формування світогляду й вдосконалення інтелектуальних умінь; • розвиток пізнавального інтересу, пізнавальної творчої активності; • розвиток розумових сил, здібностей і талантів, критичного мислення, здатності усвідомлювати й відстоювати особисту позицію; • готовність до застосування знань, умінь у практичній діяльності; • виховання потреби самоосвіти.
2.	Моральне виховання	<ul style="list-style-type: none"> • формування в неповнолітніх осіб основ загальнолюдської та народної моралі (совісності, тактовності, співчуття, милосердя, доброти, чесності, гуманності, толерантності тощо); • виховання поваги до батьків, духовної єдності виховання почуття власної гідності (чесності, свободи, рівності, працелюбності, самодисципліни); • готовність будувати своє життя за принципами гуманізму; • виховання культури поведінки згідно із загальноприйнятими моральними нормами та принципами.
3.	Естетичне виховання	<ul style="list-style-type: none"> • оволодіння основами народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел, гри; • формування системи знань про світову культуру та мистецтво; • розвиток естетичних потреб і почуттів; • розвиток художніх здібностей і творчої діяльності.
4.	Трудове виховання	<ul style="list-style-type: none"> • вироблення свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини та суспільства; • формування трудових навичок і умінь; • формування умінь самостійно й ефективно працювати; • формування готовності до праці в умовах ринкової економіки, розвиток потреби у творчій праці; • виховання діловитості, підприємливості, почуття господарської відповідальності.
5.	Фізичне виховання	<ul style="list-style-type: none"> • озброєння знаннями про роль фізичної культури у житті людини; • забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей; • фізичне, духовне і психічне загартування; • виховання відповідального ставлення до зміцнення власного здоров'я; • формування навичок дотримання санітарно-гігієнічних норм, режиму дня та харчування; • виховання потреби у веденні здорового способу життя.

⁸ Манчуленко Л. В. Методика соціально-виховної роботи у сучасних умовах/Л. В. Манчуленко. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 240 с. – (Чернівецький нац. ун-т).

6. Правове виховання	<ul style="list-style-type: none"> • ознайомлення з основними засадами нормативно-правових документів держави; • виховання поваги до Конституції, законів, державних символів; • прищеплення поваги до прав і свобод людини та громадянина; • виховання поваги до прав і свобод інших людей; • засвоєння основ державного, трудового, цивільного, сімейного, кримінального права; • формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю; • формування активної протидії випадкам порушення законів.
7. Екологічне виховання	<ul style="list-style-type: none"> • формування розуміння необхідної гармонії людини з природою; • оволодіння знаннями про природу загалом і, зокрема свого краю; • виховання почуття відповідальності за природу як національне багатство й основу життя на землі; • формування основ глобального екологічного мислення та готовності до активної екологічної діяльності.
8. Економічне виховання	<ul style="list-style-type: none"> • оволодіння знаннями про економічні ресурси; • формування ощадливого ставлення до будь-якої власності; • формування умінь раціонально використовувати матеріальні та духовні цінності та їх примножувати; • формувати уміння реально оцінювати потреби, порівнювати їх з можливостями, поєднувати особисті потреби й інтереси з колективними.
9. Статеве виховання	<ul style="list-style-type: none"> • виховання чоловічої та жіночої гідності, поваги до протилежної статі; • формування умінь культурно і тактовно взаємодіяти з представниками протилежної статі; • формування умінь налагоджувати взаємовідносини у конфліктних ситуаціях з представниками протилежної статі; • формування готовності укласти шлюб, успішно виконувати сімейні обов'язки (взаємодіяти з представником іншої статі, вести домашнє господарство, розпоряджатись бюджетом, виховувати дітей); • психосексуальна підготовка, формування культури статевого відносин.
10. Національно-патріотичне виховання	<ul style="list-style-type: none"> • формування національної свідомості і відповідальності за долю України; • виховання любові до рідної землі, її історії, відновлення і збереження історичної пам'яті; • культивування кращих рис української ментальності (працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою тощо); • виховання дбайливого ставлення до національного багатства країни, мови, культури, традицій.

Організація дозвілля неповнолітніх осіб, взятих під варту

Відповідно до вікової періодизації, саме дозвілля посідає одну з ключових сфер діяльності підлітків, тому у виховному процесі значне місце відводиться саме цій сфері. Завдяки різноманітним формам дозвіллевої активності можна підтримувати емоційне здоров'я, переборювати власні недоліки, формувати характер, волю, сприяти всебічному розвитку особистості.

Дозвілля – необхідний елемент життя кожної людини, особливо неповнолітніх осіб, які перебувають в активному процесі розвитку. Варто зазначити, що організація вільного часу неповнолітніх осіб через різні форми дозвілля має свої особливості та закономірності. Насамперед вони базуються на добровільності вибору виду занять та міри активності, залежно від наявних інтересів, здібностей та спрямувань неповнолітньої особи.

Основними завданнями організації дозвілля є:

- забезпечення всебічного розвитку дитини;
- формування суспільно-громадського досвіду особистості;
- розвиток, стимулювання та реалізація її духовного і творчого потенціалу;
- створення системи пошуку, розвитку й підтримки юних талантів, обдарувань;
- залучення до соціокультурних цінностей;
- задоволення потреб у професійному самовизначенні;
- виховання вольових якостей, формування активної життєвої позиції, здорового способу життя засобами фізичної культури, спорту та просвітницької роботи.

За напрямками дозвіллевої діяльності для неповнолітніх осіб розподіляється на:

1. СПОРТИВНІ ЗАХОДИ

Командні види спорту: футбол, баскетбол, волейбол, кіберспорт тощо, які розвивають навички командної роботи, лідерства та комунікації.

Індивідуальні види спорту: спортивна гімнастика, настільний теніс тощо, що допомагають розвивати фізичну витривалість, координацію та самодисципліну.

2. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Музика: гра на музичних інструментах, вокал, що розвивають музичні здібності та творчість.

Образотворче мистецтво: живопис, графіка, мозаїка, які сприяють розвитку творчого мислення та самовираження.

Театр та література: участь у театральних гуртках, читання та написання віршів і прози, що розвивають комунікативні навички та уяву.

3. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Експериментальна наука: наукові експерименти, які розвивають інтерес до науки та дослідницькі навички.

6. ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Настільні ігри: шахи, шашки, настільні ігри, які розвивають логічне мислення та стратегію.

Рольові ігри: театралізовані вистави, ігри на розвиток уяви, що сприяють розвитку комунікаційних навичок та творчого мислення.

7. РОЗВАЖАЛЬНІ ЗАХОДИ

Кіно та мультфільми: перегляд фільмів та мультфільмів, що сприяє культурному розвитку.

Кіберспортивні турніри: змагання з комп'ютерних ігор.

8. ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Участь у онлайн-заходах: участь у онлайн-заходах різного спрямування з метою особистісного зростання та саморозвитку.

Різноманітні напрями дозвіллевої діяльності допомагають неповнолітнім особам розвиватися всебічно, забезпечуючи їхню фізичну, емоційну, соціальну та інтелектуальну гармонію. Важливо забезпечити доступ до цих видів діяльності, щоб кожен підліток міг знайти себе і розвивати свої здібності та інтереси.

Основні рекомендації щодо роботи з неповнолітніми особами, взятими під варту, які перебувають в СІЗО⁹

- 1. Підвищення внутрішньої мотивації неповнолітніх до змін – одне з головних завдань персоналу СІЗО.** Можна сприяти зміні поведінки підлітка та закріпленню цих змін через побудову довірливих стосунків з ним, створення ситуацій успіху, позитивного підкріплення (похвали, заохочення, підбадьорення, використання невеликих мотиваційних подарунків, залучення до заходів). Персонал СІЗО може сприяти формуванню готовності, бажанню та спроможності неповнолітньої особи працювати над змінами за допомогою власного стилю роботи та свого прикладу, а також через формування у дитини конструктивних життєвих навичок (вибору, прийняття рішення, ефективного спілкування), які допоможуть їй бути більш успішною.
- 2. Застосування позитивного підкріплення – важливий інструмент на шляху зміни поведінки неповнолітніх.** Під час формування нових навичок і корегування поведінки неповнолітні особи краще реагують на нові поведінкові моделі та дотримуються їх протягом більш тривалого часу, якщо їх хвалять за успіхи, а не карають за неуспішні спроби. Отже, персоналу СІЗО варто застосовувати більше позитивного підкріплення, ніж негативного, для досягнення стійких результатів у корегуванні поведінки.
- 3. Послуги неповнолітнім мають надаватися насамперед відповідно до виявлених потреб.** Передбачається, що основні ресурси в межах втручання повинні бути спрямовані на першочергові потреби неповнолітньої особи та її родини, безпосередньо пов'язані з проявами антисоціальної (зокрема кримінальної) поведінки. Серед прикладів криміногенних факторів, які вимагають такого першочергового втручання, можна зазначити прокримінальні цінності і переконання неповнолітньої особи; низький рівень контролю емоцій; низький рівень когнітивних навичок, спілкування з однолітками, які залучені до антисоціальної та кримінальної діяльності; вживання психоактивних речовин; насильство в сім'ї.
- 4. Важливим завданням ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають в СІЗО, є розвиток у них життєвих навичок за допомогою інструментів когнітивно-поведінкового втручання.** Доцільно, щоб заходи та програми, які реалізуються з неповнолітніми під час тримання під вартою, ґрунтувались на когнітивно-поведінкових підходах, що сприяють зміні деструктивного мислення та ризикованої поведінки, забезпечують базис для мотивування особи до зміни поведінки за допомогою:
 - визначення та витіснення способу мислення, що призводить до ризикованої поведінки та правопорушень (стереотипи, хибні переконання, що є основою багатьох протиправних дій);
 - навчання когнітивних та поведінкових навичок та їх практичного застосування (вирішення проблем, прийняття рішень, планування, керування емоціями тощо), що сприяє формуванню альтернативної, просоціальної поведінки.
- 5. На шляху підтримки позитивних змін у поведінці неповнолітніх важливим є сприяння їх неперервній підтримці з боку найближчого оточення.** До процесу перевиховання та ресоціалізації доцільно залучати просоціальні ресурси безпосередньо з оточення неповнолітніх. Згідно з результатами досліджень, успішне втручання і взаємодія з особами, які належать до групи ризику, передбачають активну співпрацю з членами родини, а також з іншими небайдужими особами у безпосередньому середовищі неповнолітньої особи з метою позитивного підкріплення нових бажаних моделей поведінки. Робота з неповнолітньою особою фахівцями мультидисциплінарної команди, залучення до співпраці громадських організацій (що можуть сприяти участі дітей у корисних заходах та просвітницько-профілактичних програмах), бізнесу (що може, наприклад, допомогти у професійному навчанні або працевлаштуванні підлітків, надавати гуманітарну допомогу), суб'єктів організації дозвілля (які можуть організувати для підлітків культурно-дозвіллеві заходи) дає змогу ефективніше здійснювати соціальну підтримку неповнолітньої особи, яка перебуває у конфлікті із законом.

⁹ Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми)/А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін./За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияничі. – К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 352 с.

6. Необхідним є здійснення оцінки та аналізу ефективності методів і прийомів, що застосовувалися до неповнолітніх, які вчинили правопорушення. Проведення регулярних заходів з відстеження результатів є невід'ємною частиною ефективного втручання. Персоналу СІЗО пропонується під час аналізу ефективності методів та прийомів, що застосовувалися до неповнолітніх, які вчинили правопорушення, зважати на:

- результативність: позитивні зміни у поведінці неповнолітньої особи; її вихід з кризи та запобігання ризику вчинення нею протиправних дій у майбутньому. Варто переконатися, що реабілітація неповнолітнього пройшла успішно, відбулася корекція поведінки або її окремих проявів, в особистості спостерігаються соціально сприятливі зміни, сформовано нові життєві навички й навички спілкування, неповнолітня особа готова до самостійного життя;
- адресність: відповідність запропонованих заходів потребам і можливостям дитини та її сім'ї (у разі можливості залучення до стабільної підтримки);
- своєчасність: оперативність у прийнятті рішення про цілі роботи та заходи, а також залученість до роботи необхідних фахівців/ресурсів;

7. Інформування щодо досягнутих результатів (надання зворотного зв'язку після проведення скринінгу та аналізу ефективності методів та прийомів, що застосовувалися до неповнолітніх під час перебування у СІЗО), є обов'язковим компонентом роботи. Після завершення роботи з неповнолітньою особою, а також на певних її етапах, рекомендовано ознайомити його/її, партнерські структури, які залучені до роботи з цією неповнолітньою особою, з висновками щодо його/її досягнень, обговорити та вислухати їхні думки і пропозиції стосовно результатів та/або подальших напрямів роботи. Надання зворотного зв'язку неповнолітнім особам, щодо їхнього прогресу та позитивних змін сприяє формуванню відповідального ставлення і підвищенню мотивації до подальших змін і загалом забезпечує більш ефективні результати.

ОТЖЕ, виважена та ефективна робота з неповнолітніми особами має важливе значення, оскільки цей період є ключовим у формуванні особистості, світогляду та соціальних навичок. Форми та методи роботи з підлітками можуть бути різноманітними, але всі вони повинні бути спрямовані на розвиток, підтримку та надання допомоги у вирішенні проблем, які виникають у цей важливий життєвий період.

Правильний вибір форм і методів роботи з неповнолітніми особами **є ключовим** для їхнього гармонійного розвитку та успішної інтеграції в суспільство.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ

- 3.1. ВПЛИВ УВ'ЯЗНЕННЯ НА ПСИХІЧНИЙ СТАН НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ВЗЯТИХ ПІД ВАРТУ
- 3.2. ФОРМИ І МЕТОДИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ

Особливості неповнолітніх ув'язнених

Підлітковий вік – один з найскладніших періодів розвитку людини. В цьому віці переважно відбувається формування характеру й інших структур особистості.

Як зазначали українські дослідники (Синьов В.М., Яковенко С.І., Максимова Н.Ю., Радов Г.О.), для неповнолітніх, які перебувають в слідчому ізоляторі, характерними є соціально-психологічні особливості, що пов'язані з інтенсивним фізичним розвитком організму, нервової системи людини, а також зі своєрідністю соціальної ситуації розвитку, яка складається у підлітків у взаємостосунках з іншими людьми. Серед цих особливостей слід виділити підвищену збудливість, емоційність, неврівноваженість, бурхливу активність, що не завжди збігається з реальними фізичними та психічними можливостями¹⁰.

Свого часу Синьов В.М. вважав, що «у підлітків, в умовах ізоляції на фоні ще не сформованої системи морально-соціальних цінностей та глибоко усвідомлених переконань, ситуативних протиріч особистісної позиції, може мати місце орієнтація на конкретний ідеал з точки зору суто зовнішніх ознак його проявів (фізична сила, самостійність і матеріальна незалежність, абсолютизація задоволення матеріально-побутових цінностей та ін.)»¹¹.

Також, як свідчить практика, значна частина неповнолітніх, взятих під варту, характеризується педагогічною занедбаністю, не відвідувала школи, вела асоціальний спосіб життя. Для неповнолітніх в слідчому ізоляторі, як і для інших підлітків, юнаків, дорослих, дуже важливою є соціальна взаємодія з людьми. Якщо вона конструктивна, це добре впливає на розвиток особистості. Якщо негативна, токсична, це може призвести до прогресуючої педагогічної занедбаності, значно ускладнювати подальший процес ресоціалізації неповнолітніх та їхню соціальну адаптацію після повернення до життя у суспільстві.

Вплив перебування неповнолітніх у СІЗО на їхнє психічне здоров'я

Для неповнолітніх кожен день у слідчих ізоляторах має значення. Перебування в слідчих ізоляторах може негативно впливати на фізичне та психічне здоров'я неповнолітніх, призводити до негативних наслідків, які тривають усе життя.

Повна ізоляція від зовнішнього світу є звичайною реальністю для неповнолітніх, які перебувають у СІЗО. Незважаючи на існуючі міжнародні стандарти, які вимагають покращення умов утримання дітей, СІЗО не завжди мають можливості їм відповідати, особливо тепер – в умовах війни.

Неповнолітні, які перебувають в СІЗО, зважаючи на нове середовище, можливі психологічні травми та невизначеність їхньої правової ситуації, є більш уразливими, ніж дорослі.

Як показують міжнародні дослідження, діти, які перебувають у місцях позбавлення волі, мають найменш один психічний розлад¹².

Тривога та депресія можуть виникнути через страх, неповнолітні можуть відчувати нездатність будувати стосунки як під час ув'язнення, так і після нього¹³. Дослідження, проведене в США, показало, що в однієї третини молодих людей, які перебували в ув'язненні з діагнозом депресія, цей розлад розвинувся з початком періоду їхнього ув'язнення. Також, згідно з дослідженнями, труднощі з пси-

10 Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні аспекти проблеми гуманізації судочинства та кримінально-виконавчої системи. Київ, 2005. 100 с.
Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика. За заг. Ред. Яковенко С. І. Київ, 2000, 200 с.
Синьов В.М., Радов Г. О., В., Кривушина В. І., Беца О. В. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців. Київ, 1997. 272 с.

11 Синьов В.М., Радов Г. О., В., Кривушина В. І., Беца О. В. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців. Київ, 1997. 272 с. С. 20.

12 Tamar R. Birkhead, Children in Isolation: The Solitary Confinement of Youth, at 13-14, 2015.

13 Malik Johnson, The Effects of Incarceration on the Youth, ODYSSEY (Mar. 22, 2016), <https://www.theodysseyonline.com/the-effects-of-incarceration-on-the-youth>.

хічним здоров'ям та умови тримання під вартою можуть призводити до вищих показників депресії та самогубств серед молоді¹⁴.

Підвищення ризику самогубства. Неповнолітні у місцях несвободи піддаються підвищеному ризику самогубства через численні стресові фактори, такі як ізоляція від сім'ї, суспільства загалом, друзів, соціальних мереж, підтримки¹⁵.

Ще одним важливим аспектом є те, що неповнолітні в місцях позбавлення волі схильні до **самоушкоджень**, таких як порізи, удушення та повішення через можливі різні види насилля, нехтування, погані умови тримання, ізоляцію, проблеми з психічним здоров'ям, які могли існувати або не існувати до затримання¹⁶.

Посттравматичний стресовий розлад. Згідно досліджень Craig Haney, багато дітей, які перебувають під вартою, вже пережили травму в дитинстві, наслідки якої можуть ще більше посилюватися під час ув'язнення¹⁷.

Зловживання психоактивними речовинами. Barry Holman та Jason Ziedenberg виявили, що навіть короткі періоди ув'язнення підвищують ймовірність зловживання психоактивними речовинами серед дітей¹⁸. Зловживання наркотиками та психічні розлади в підлітковому/юнацькому віці (періоди, коли мозок зазнає серйозних змін у розвитку) впливають на погіршення проблем з психічним здоров'ям та підвищують ймовірність подальшого зловживання наркотиками¹⁹.

Вплив перебування в слідчому ізоляторі на психічне здоров'я неповнолітніх може також посилюватися через те, що закладам часто не вистачає ресурсів для відновлення та покращення психічного й фізичного здоров'я.

Навіть короткий період перебування під вартою може впливати на неповнолітніх, зокрема на їхнє життя після звільнення. Як цей вплив може виявлятися:

- у можливих труднощах із самоконтролем, а також здатності покладатися на самовстановлені обмеження, щоб керувати діями та поведінкою через постійні зовнішні правила та норми;

- в емоційній спустошеності, схожій на клінічну депресію, що може виникати внаслідок обмеженої значущої соціальної взаємодії (взаємодії з рідними, близькими) та обмеженого вираження емоцій і соціальних зв'язків у місцях позбавлення волі;

- у зменшенні шансів на успішну соціальну реінтеграцію: будь-який період перебування під вартою, особливо тривалий, зменшує ймовірність того, що молодь успішно реінтегрується в суспільство після звільнення²⁰.

- у порушенні структури особистості. Відсутність опіки з боку турботливих дорослих і можливостей для самовираження шкодить здатності дітей розвивати незалежну ідентичність. Отже, це впливає на можливість належним чином функціонувати в суспільстві²¹.

Тому дуже важливою є підтримка неповнолітніх та надання їм ефективної психологічної допомоги під час перебування під вартою. В наступному підрозділі розглянемо форми і методи роботи психолога з неповнолітніми, взятими під варту.

14 The Dangers of Detention: The Impact of Incarcerating Youth in Detention and Other Secure Facilities [https://justicepolicy.org/wp-content/uploads/2022/02/06-11_rep_dangersofdetention_jj.pdf]

15 Barry Holman & Jason Ziedenberg. The Dangers of Detention: The Impact of Incarcerating Youth in Detention and Other Secure Facilities, at.6 (Nov. 28, 2006)

16 Joint Rep. of the Office of the High Comm'r for Human Rights, the Office on Drugs and Crime, and The Special Representative of the Sec'y Gen. on Violence against Children, Prevention of and Responses to Violence Against Children within the Juvenile Justice System, ¶ 44, U.N. Doc. A/HRC/21/25 (June 27, 2012).

17 Craig Haney, The Psychological Impact of Incarceration: Implications for Post-Prison Adjustment, 11, U.S. DEP'T OF HEALTH & HUM. SERV. (Dec. 1, 2001), https://aspe.hhs.gov/system/files/pdf/75001/Haney.pdf.

18 Barry Holman & Jason Ziedenberg. The Dangers of Detention: The Impact of Incarcerating Youth in Detention and Other Secure Facilities, at.5 (Nov. 28, 2006)

19 Tamar R. Birckhead, Children in Isolation: The Solitary Confinement of Youth, at 13-14, 2015.

20 Tamar R. Birckhead, Children in Isolation: The Solitary Confinement of Youth, at 17, 2015; Juvenile Justice in a Developmental Framework: A 2015 Status Report, 12, 20, 31, MACARTHUR FOUND. (2015), https://www.macfound.org/media/files/MacArthur_Foundation_2015_Status_Report.pdf.

21 38 Laurence Steinberg, Adolescent Development and Juvenile Justice, 22 ANN. REV. CLINICAL PSYCHOLOGY, 22 (2009), https://ejournal.org/sites/default/files/graham-media-kit-science-adolescent-development.pdf

У роботі психолога з неповнолітніми особами, взятими під варту, виділяють індивідуальні та групові форми роботи.

ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ

Виділяють три основні стадії психологічного консультування:

- 1 Встановлення контакту та дослідження проблем.
- 2 Основна робота.
- 3 Завершальна стадія.

1 ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ

На першій стадії консультування неповнолітніх відбувається знайомство, формування відносин та дослідження проблем. Мета цієї стадії полягає в залученні неповнолітніх у дослідження проблем, які їх хвилюють та встановлення теплих, конструктивних відносин між психологом та клієнтом (-кою)²².

1.1. Налагодження стосунків

Клієнти та психологи-консультанти іноді мають різні уявлення про мету та характер консультування. Діти, як і дорослі, часто не знають, що очікувати від процесу, або як їм поводитися. Багато з них приходять до психологів без особливого бажання та впевненості. Тому фахівцям варто навчитися встановлювати емоційний контакт і налагоджувати взаємини з клієнтами, засновані на повазі. Це завдання охоплює використання активного слухання (Додаток А), емпатичного реагування та інших поведінкових навичок, що сприяють розвитку та підтримці емоційного контакту. Деякі вчені називають це рапортом, інші говорять про міцні терапевтичні відносини.

Більшість психологів хочуть допомогти своїм клієнтам. Вони також відчувають природне бажання точно знати, як досягти максимального ефекту в роботі. В результаті початківці переживають і зосереджуються на тому, що робити з клієнтом (-кою), а не на тому, якими їм бути щодо нього/неї. Зосередження насамперед на розвитку сприяє здоровому робочому альянсу між фахівцем у галузі психічного здоров'я та його клієнтом (-кою)²³.

22 В межах роботи із цим посібником, вислів «клієнт (-ка)» використовується щодо неповнолітніх осіб, які тримаються під вартою.

23 Gladding S. T. COUNSELING A COMPREHENSIVE PROFESSION. 4th edition. Upper Saddle River, New Jersey Columbus, Ohio

1.2. Дослідження проблем. Діагностичне інтерв'ю²⁴

Одним з важливих методів для дослідження проблеми є діагностичне інтерв'ю²⁵. Починати основний процес консультування без якісного обстеження (оцінки) небажано, непрофесійно і потенційно небезпечно.

На початку роботи з неповнолітніми важливими є знайомство, перше враження, інтер'єр та особистісні установки психолога, обговорення меж конфіденційності та інформованої згоди.

ПОЧАТОК ІНТЕРВ'Ю

Завдання:

1. Обрати час для зустрічі та, за потреби, домовитися про дату та час зустрічі. Підготувати себе та кабінет.
2. Представитися клієнту. Познайтися.
3. З'ясувати, якій формі звернення надає перевагу клієнт.
4. Розпочати розмову з клієнтом (-кою) (бажано по-дружньому звернутися та продовжити звичайними короткими формулами привітання).
5. Показати клієнту (-ці) крісло/стілець, в якому би ви хотіли його/її бачити, або дати клієнту (-ці) можливість вибору і запропонувати сісти.
6. Назвати свій професійний статус (за ситуацією).
7. Пояснити принцип конфіденційності.
8. Пояснити мету інтерв'ю.
9. З'ясувати, наскільки очікування клієнта (-ки) відповідають чи не відповідають вашій меті.

Знайомство. Перше враження

Перше враження має дуже велике значення. Психологи-консультанти мають бути доброзичливими, активними, цікавими та оптимістичними. Під час першої зустрічі намагайтеся, насамперед, встановлювати контакт з юними клієнтами.

Вдалий початок – по-дружньому звернутися: *«Привіт/доброго дня! Мабуть, ти – Михайло»*, потім продовжити за допомогою звичайних коротких формул привітання, наприклад: *«Приємно познайтися»*, *«Як справи?»*, *«Класна сьогодні погода, правда?»* Цим ви даєте неповнолітній особі зрозуміти, що чекали на його/її прихід і хочете з нею спілкуватися.

Також під час знайомства зазвичай психологи дізнаються паспортну інформацію про клієнта. Це інформація про вік, освіту, місце проживання до ув'язнення (місто, селище, область), бажано сім'ю/сімейне становище.

Інтер'єр та особистісні установки

Фізичне оточення може впливати на стан неповнолітніх. Перед консультацією помістіть в поле зору юного клієнта (-ки) кілька дрібниць, які можуть зацікавити їх, залежно від їхнього віку. Це можуть

²⁴ John Sommers-Flanagan, Rita Sommers-Flanagan. Clinical interviewing. Third edition, 2002/

²⁵ Також існують й інші методи психодіагностики, зокрема тестові діагностичні методики, але в цьому розділі приділяється увага саме діагностичному інтерв'ю, як одному з важливих методів на початку консультування. Процес проведення інтерв'ю також допомагає встановленню та підтримці гарних відносин під час консультування.

бути красиво оформлені пригодницькі книги, щось інше, що люблять діти 14-17 років. Загалом кабінет психолога має бути цікавим і подобатися дітям, наскільки це можливо.

Зазвичай під час роботи з неповнолітніми рекомендовано обирати неформальний стиль одягу. Особливо це важливо для першого знайомства/зустрічі з дитиною. Після того, як буде встановлено емоційний контакт, він/вона, побачивши психолога у форменому одязі, вже не буде сприймати фахівця передусім як співробітника СІЗО, а більш вірогідно, що буде сприймати саме як особу, яка із ним працює та має позитивні відносини. В роботі важливо усунути, наскільки це можливо, будь-які потенційні перешкоди, які можуть заважати встановленню контакту. Хоча зовнішній вигляд психолога повинен відповідати соціальному та професійному становищу, не варто повністю ігнорувати і молодіжну субкультуру.

Обговорення меж конфіденційності та інформованої згоди

Багато неповнолітніх дуже чутливі до питання конфіденційності. Тому межі конфіденційності необхідно проговорити та пояснити на початку діагностичного інтерв'ю. Неповнолітні можуть побоюватися, що сказане ними психологу віч-на-віч передаватиметься іншим працівникам СІЗО. Обов'язково обговоріть межі конфіденційності.

Встановлення меж конфіденційності пов'язане з багатьма протиріччями і спірними моментами. Проте кожен психолог повинен (бажано заздалегідь) визначити, в яких ситуаціях, коли і як він може та повинен повідомляти інших співробітників про небезпечну поведінку неповнолітніх.

Не забудьте сказати клієнту (-ці), що час від часу ви будете записувати інформацію, але ці записи є конфіденційними, залишаються лише у вас, і робите ви це лише для того, щоб нічого не забути. Проте такі речі важливо узгодити, тому запитайте, чи не проти клієнт (-ка) записів. За потреби, поясніть більш детально, для чого вам важливо робити такі записи.

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ — унікальний аспект розвитку відносин у процесі психологічного консультування. Він полягає у можливості на анонімне звернення і не розголошення потаємних думок клієнта, заборони передавати інформацію іншим особам без його/її згоди (за винятком випадків, коли йдеться про загрозу життю і здоров'ю або клієнта, або інших людей, про що клієнта попереджають одразу).

ІНФОРМОВАНА ЗГОДА — це згода на консультування, яка може обговорюватися в усній або письмовій формі.

Після обговорення конфіденційності та інформованої згоди час перейти до дослідження основної проблеми.

1. Поставити неповнолітньому вступне питання.

«Розкажіть (-и), що привело вас/тебе до мене на консультацію?» Можна також запитати: *«Чим я можу вам/тобі допомогти?»*

Мета цього запитання — допомогти клієнту (-ці) вільно почати говорити про свої проблеми, з якими він/вона хотів (-ла) би (з якими важливо) працювати, що привело його/її за професійною допомогою.

Іноді або часто в СІЗО неповнолітні не звертаються самостійно до психологів.

Відповідно запитання: *«Розкажіть (-и), що привело вас/тебе до мене на консультацію?»*

може бути зайвим або недоречним. В такому випадку запитайте: *«Як справи?»*,

«Можливо розкажеш (-те) для початку трішки про себе, що вважаєш (-те) за потрібне?»,

«Чи тебе (вас) щось турбує останнім часом, чи є якісь труднощі?»

Якщо в неповнолітніх немає мотивації говорити, для початку спробуйте мотивувати до роботи.

Далі дайте можливість клієнту (-ці) вільно висловитися, орієнтовно до десяти хвилин.

Допомога клієнтам, яким важко висловитися:

1. **Продемонструйте увагу і приязність** за допомогою пози та міміки, але дайте клієнту трохи часу, щоб виявити його стратегію вирішення проблем.
2. **Надайте емоційну підтримку.** Можете також сказати, що це непросте завдання, тому це нормально, що важко відповісти.
3. Надайте додаткову структуру.

Наприклад:

Клієнт (-ка): *«Але я таки не розумію, про що мені говорити».*

Психолог: *«Може, для початку ви розповісте, як пройшов сьогоднішній день?»*

ОСНОВНА ЧАСТИНА ІНТЕРВ'Ю

Завдання:

1. Продовжувати роботу над встановленням емоційного контакту.
2. Зосередитися на сприйнятті клієнтом свого життя та проблем.
3. Забезпечити підтримку та структуру, якщо необхідно.
4. Збирати інформацію. Отримати її в екологічний спосіб.
5. Перейти від збору інформації до підготовки завершення інтерв'ю.

Основна частина насамперед характеризується збором інформації.

Орієнтовний перелік запитань для збору інформації:

1. Коли вперше виявилися ці симптоми/проблеми/труднощі? (буває, що раніше вже спостерігалися подібні симптоми/проблеми. У такому разі вам потрібно дослідити їх походження, а також їх розвиток та стан в цей час).

2. Де ви знаходилися і що саме відбувалося в той момент, коли ви вперше звернули увагу на цю проблему (оточення, присутні люди тощо)?
3. Як ви намагалися впоратися з цією проблемою чи позбутися її?
4. Які заходи виявилися найефективнішими?
5. Чи можете ви визначити будь-які ситуації, людей або події, які зазвичай передують цій проблемі?
6. Що саме відбувається, коли починають виявлятися ці симптоми/труднощі?
7. Які думки чи образи виникають, коли це відбувається?
8. Чи відчуваєте ви якісь фізичні відчуття до, під час чи після появи цих симптомів?
9. Які саме відчуття і в якій частині тіла ви відчуваєте? Опишіть їх найточніше.
10. Наскільки часто вас турбує проблема?
11. Як довго тривають ці симптоми/проблеми/труднощі?
12. Чи впливає проблема на вашу здатність функціонувати під час різних видів діяльностей (перерахувати)?
13. Як саме вона заважає вам, відносинам з іншими людьми, навчанню тощо?
14. Опишіть найважчий досвід, пов'язаний із цими симптомами/проблемами/труднощами. Коли вони виявляються особливо сильно, які у вас думки, образи, почуття?
15. Чи траплялося коли-небудь, що ви очікували на прояви цих симптомів/проблем/труднощів, а вони не проявилися або проявилися на дуже короткий час, а потім зникли?
16. Якби вам потрібно було оцінити ступінь серйозності цієї проблеми за 100-бальною шкалою, коли одиниця означає відсутність негативних почуттів, думок, а 100 – стрес настільки сильний, що ви можете накласти на себе руки або померти, як би ви оцінили свій стан?
17. У скільки балів ви оцінили б найгірший свій стан будь-коли?
18. Чи спостерігалася колись повна відсутність цих симптомів (проблем)?

Завдання завершальної частини:

1. Підтримати клієнта (-ку). Подякувати за відкритість, за роботу, сміливість, довіру.
2. Підсумувати найважливіші теми і питання. Узгодити це з клієнтами.
3. Дати надію.
4. Домовитися про наступну зустріч.
5. Слідкувати за часом.
6. Контролювати закінчення інтерв'ю. Доброзичливо повідомити про закінчення інтерв'ю. Обговорити часові обмеження.
7. Закінчити зустріч.

Визначення цілей роботи

Після завершення діагностичного інтерв'ю варто також встановити **цілі роботи**. Важливо разом з клієнтами визначити, яких цілей вони би хотіли досягти, працюючи з психологом, звісно, з огляду на ті проблеми та труднощі, які були окреслені. Про цілі можна запитати так: *«Що би ви хотіли змінити у своєму житті? Якби ви деякий час до мене ходили і ваше життя стало б від цього кращим, у чому б це покращення виражалось? Інакше кажучи, що саме ви хотіли б змінити на краще у своєму житті?»*.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Після проведення першої зустрічі з неповнолітньою особою вам треба заповнити свою частину Скринінгу неповнолітньої особи – Розділ III. «Психологічна характеристика» та надати рекомендації щодо подальшої роботи із неповнолітньою особою, з огляду на його/її потреби.

ПСИХОЛОГ – один з членів мультидисциплінарної команди по роботі із неповнолітньою особою, і тому дуже важливе узгодження ваших заходів/цілей роботи із заходами інших фахівців, дотичних до роботи із цією неповнолітньою особою.

1.3. План роботи

Після цього складіть план роботи. Поясніть доступно своїм клієнтам, як ви будете працювати з тими проблемами, які визначили, які втручання будете використовувати. Обов'язково обговоріть його та узгодьте зі своїми клієнтами.

2 ОСНОВНИЙ ЕТАП У КОНСУЛЬТУВАННІ

Після того, як ви дослідили проблеми, встановили можливі цілі, обговорили план роботи, переходьте до основної частини консультування.

ТЕХНІКИ КОНСУЛЬТУВАННЯ

МЕТОД «СОКРАТИВСЬКИХ ПИТАНЬ»²⁶

Метод «Сократівських питань» походить від Сократа, філософа, який жив у Афінах приблизно у 400 р. до н.е.. Він проводив свій час на ринку, підбадьорюючи молодих афінських чоловіків ставити під сумнів правдивість поширеної думки. Його унікальний підхід ґрунтується на використанні питань, за допомогою яких його учні могли робити висновки без прямих вказівок. У такий спосіб він нібито «вितягував» із зовсім не вченого раба основні принципи геометрії.

Сократівське запитання – питання, на яке учень міг відповісти, навіть не усвідомлюючи того. Сократ заохочував учнів використовувати власні знання, формувати думку і бачити нові можливості, які вони могли використати.

Отже, хороше Сократівське питання є таким, якщо:

- клієнт (-ка) може відповісти на ваше запитання;
- відповідь відкриває нові перспективи.

Правильно поставлене запитання звертає увагу клієнта (-ки) на інформацію, яка відповідає питанню, що обговорюються, але яка може перебувати поза увагою клієнта (-ки). Це допоможе у роз'ясненні значення проблем, також їх можна використати для того, щоб допомогти клієнтові (-ці) використовувати нову інформацію, щоб переглянути попередні висновки та побудувати нові плани.

Сократівські питання рекомендують клієнтам проаналізувати дані та зробити власні висновки – висновки, які, ймовірно, краще запам'ятаються і будуть корисними.

Ці питання можна ставити на різних етапах консультування, зокрема і під час дослідження проблеми також.

Ось приклад запитань, які можуть допомогти клієнтам зрозуміти і висловити власні почуття і думки:

- *«Що ви зробили, коли це сталося?»*
- *«Що це означало для вас, коли ви подумали про це/зробили це?»*
- *«Коли ця думка виникла вперше?»*
- *«Чи були у вас інші відчуття?»*

Запитання, які допоможуть перевірити попередньо сформульовані гіпотези:

- *«Коли це відбувалося, як ви почувались?»*
- *«Які думки у вас з'являються, коли ви так почуваетесь?»*
- *«Що ви зазвичай робите у такі хвилини?»*

²⁶ Вестбрук Д., Кеннерлі Г., Кірк Дж. Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Львів, 2014. С. 147-153.

Перевірка проблемних думок за допомогою сократівських питань.

Метод Сократівських запитань – ефективний інструмент, який може допомогти клієнтам розглянути спектр можливостей, що перебувають за межами їхнього теперішнього поля зору, і, отже, сприяти альтернативному баченню ситуацій чи подій. З цією метою можна використати кілька видів запитань:

- запитання «**докази «за»**»,
- запитання «**докази «проти»**»,
- запитання «**альтернативне бачення**»,
- запитання «**наслідки**».

Запитання, які спрямовані на виявлення доказів «за», важливі для побудови збалансованого бачення ситуації; вони також допомагають клієнтові (-ці) зрозуміти, що **«це й не дивно, що у мене є така думка»**, відповідно зменшити самокритику: **«Я дурний (-а), що так думаю»**.

Ось приклади таких запитань:

- **«З вашого досвіду, що підтверджує це переконання, що робить його схожим на правду?»**
- **«Чому в будь-кого з нас може в певний момент виникнути така думка?»**

Докази «**проти**», тобто несумісні докази, допомагають звернути увагу клієнта (-ки) на події або досвід, який надає альтернативні можливості й ставить під сумнів первинні переконання.

Приклади таких запитань:

- **«Мені просто цікаво, чи у вас є досвід, коли це не відбувалося?»**
- **«Чи є якесь інше пояснення цьому/цій думці/тому, що сталося, тощо?»**
- **«Що би хтось інший міг сказати про цю ситуацію?»**
- **«Чи все відбувається саме так, чи є випадки, коли все відбувається інакше?»**

Щойно клієнт (-ка) зрозумів (-ла), чому він/вона має певне переконання (навіть якщо воно проблемне/хибне), а також побачив (-ла), що певні частини **«не витримують критики»**, тоді ви можете йому/їй допомогти побачити альтернативні можливості за допомогою таких запитань:

- **«Тепер, коли ви побачили ширшу картину, як ви можете змінити ваше первинне сприйняття ситуації?»**
- **«Враховуючи те, що ви щойно описали, наскільки ймовірно, що трапиться найгірше?»**

У такий спосіб ви заохочуєте клієнта (-ку) **«відійти назад»** і переглянути ситуацію, роздумуючи над ширшою картиною, яка з'явилась перед очима. Це важливо для того, щоб ваш клієнт (-ка) навчився (-лася) самостійно надавати собі допомогу, справлятися з труднощами.

Запитання про наслідки дотримання поточних поглядів (і альтернативних поглядів):

- **«Наскільки корисно або проблемно дотримуватись цього переконання?»**
- **«Що хорошого, якщо взагалі таке є, у цьому переконанні?»**
- **«Що поганого від такого погляду на речі?»**
- **«Як ви почуваетесь і яка реакція інших на те, що ви дивитесь на світ у такий спосіб?»**
- **«Наскільки корисно або проблемно дотримуватись цього переконання?»**

Вирішення проблем і робота з рішеннями

Ви можете допомогти клієнтові (-ці) дійти до позитивного результату вирішення проблеми, використовуючи метод Сократівських запитань.

- «Отже, чого саме ви боїтеся, що може трапитись?»
- «Як ваш друг може впоратися з цією дилемою?»
- «Враховуючи те, що ви визначили уникнення як основну перешкоду на шляху до здобуття впевненості, яку пораду ви б дали своєму другу, щоб допомогти йому впоратись із перешкодою?»

Ви також можете використовувати Сократівський метод, щоб виокремити «плюси» і «мінуси» рішень, пропонуючи клієнтові (-ці) розглянути, що може вдатися, а що – ні; також ви можете запропонувати йому/їй розробити запасний план.

- «Яким буде найгірший сценарій, якщо цей план не спрацює?»
- «Як ви можете до цього підготуватись? Як ви можете захистити себе від цього?»
- «Що ви можете зробити, якщо це станеться?»

Так ви можете допомогти клієнтам у вирішенні проблеми, а також прийнятті рішення.

ПЕРЕФРАЗУВАННЯ, АБО ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМІСТУ²⁷

Основна мета перефразування – повідомити клієнта (-ку), що ви правильно зрозуміли головний зміст його/її повідомлення. По-друге, перефразування дає змогу клієнту (-ці) зрозуміти, як його/її сприймають оточуючі (функція прояснення), що може стимулювати його/її подальше самовираження.

Перефразування, або як його ще називають «відображення змісту», означає твердження/фразу психолога, яка по-іншому відображає те, що сказав клієнт. Перефразування не змінює повідомлення клієнта та нічого не додає до нього. Хороше перефразування відрізняється точністю та стислістю.

Розглянемо різні типи перефразування.

Загальне перефразування

Під час загального перефразування фрази просто промовляють в іншій формі або іншими словами, але ці фрази відображають те, що тільки що говорив (-ла) клієнт (-ка).

Приклад:

Клієнт 1: *Вчора була неділя, і я просто сидів і не робив нічого. Мені треба було зробити завдання для школи на понеділок і підготуватися до контрольної, але я ніяк не міг змусити себе почати щось робити.*

Психолог 1: *Отже, в неділю ви не могли змусити себе підготуватися до школи.*

Клієнт 2: *Так відбувається з кожним завданням. Я дотягую до останньої хвилини, а потім, як ошпарений, починаю готуватися в останні години або хвилини. Закінчується тим, що я готуюсь перед самим уроком або приходжу не готовий взагалі. Мені здається, що це точно погано впливає на мої знання.*

Психолог 2: *Ви вважаєте, що це увійшло у вас у звичку, і думаєте, що через це зволікання ви виконуєте завдання не так добре, як могли б».*

Перефразування з використанням метафор

²⁷ John Sommers-Flanagan, Rita Sommers-Flanagan. Clinical interviewing. Third edition, 2002.

Психолог може використовувати метафори та аналогії для того, щоб зафіксувати ключовий момент повідомлення клієнта (-ки).

Приклад:

Клієнт 1: *Я готовий до того, що можуть виникнути непереборні перешкоди.*

Психолог 1: *Тобто ви вважаєте, що попереду у вас тернистий шлях?*

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЧУТТІВ²⁸

Головна мета відображення почуттів – за допомогою емоційно-орієнтованого перефразування повідомити клієнту (-ці) про те, що психолог налаштований (-а) на його/її емоційний стан. Відображення почуттів також стимулює подальше емоційне самовираження клієнта (-ки).

Приклад:

Клієнт: *Ця вчителька мене дістала, коли сказала, що це я забрав її годинник. Я так розізлився, ледве не сказав все, що думаю про неї.*

Психолог: *Так ти кажеш, що вона тебе дістала.*

Клієнт: *Точно.*

Основний принцип відображення почуттів: перефразуйте або повторюйте лише те, що зрозуміли з слів клієнта (-ки). Не шукайте прихований зміст, не займайтеся інтерпретацією, не робіть припущень. Хоча ми можемо вгадувати, які саме емоції стоять за люттю дитини, це не входить до завдань відображення почуттів.

Під час відображення почуттів слід точно передавати їх зміст та інтенсивність. Якщо ви не впевнені в тому, що відчуває клієнт (-ка), можете використати пробне відображення. К. Роджерс (Rogers, 1951, 1961) під час використання цієї техніки іноді уточнював у клієнтів, чи адекватно він відображає почуття клієнтів. Оскільки почуття – це щось дуже особисте, інтимне.

Якщо ви використовуєте пробне відображення, клієнт (-ка) може відразу вас скорегувати. Наприклад:

Клієнт: *Ця вчителька мене дістала, коли сказала, що це я забрав її годинник. Я так розізлився, ледве не сказав все, що думаю про неї.*

Психолог: *Схоже, це викликало в тебе певне роздратування.*

Клієнт: *Яке до біса роздратування! Вона мене дістала.*

У цьому прикладі більш виразне емоційне визначення («дістала») адекватніше, оскільки клієнт (-ка) цілком ясно дав (-ла) зрозуміти, що він відчував сильніші емоції, ніж просте роздратування.

Будьте уважні! Останнє може порушити емпатію, оскільки психолог применшив інтенсивність почуттів клієнта (-ки).

28 John Sommers-Flanagan, Rita Sommers-Flanagan. Clinical interviewing. Third edition, 2002

УЗАГАЛЬНЕННЯ²⁹

Узагальнення свідчить про адекватне слухання, сприяє активізації в пам'яті клієнта (-ки) та психолога основних тем, допомагає клієнту (-ці) зосередитися на найважливіших питаннях, уточнює або виявляє сенс його/її повідомлення.

Послухавши клієнта (-ку) 20 або 30 хвилин, або навіть після закінчення часу консультації, доречно і корисно підбити підсумок сказаного. Наприклад:

Психолог: *Ви розповіли мені дуже багато за ці 15 хвилин. Тому, думаю, треба переконатися, що я запам'ятав усі основні теми, яких ви торкнулися. Ви говорили про конфлікти з батьками, про те, як вас обурювала їхня зневага до вас, і про те, що життя з прийомними батьками було полегшенням і водночас вимагало великих зусиль, щоб пристосуватися до нової обстановки. Я нічого не забув?*

Клієнт: *Та ні, ніби нічого.*

ПІДТРИМКА

Іноді слід відкрито визнавати, що клієнт (-ка) надав (-ла) великий обсяг інформації. Наприклад: *«Ви стільки мені розповіли»* або *«За короткий час ви торкнулися дуже багато запитань»*. Такі твердження допомагають клієнту (-ці) відчувати підтримку психолога, викликають у нього/неї почуття задоволення своєю розповіддю. Звичайно, вам слід бути щирими і робити подібні твердження тільки в тому разі, якщо вони відповідають дійсності.

Форма, в якій ви просите клієнта (-ку) підбити підсумки, також має демонструвати підтримку. Наприклад: *«Мені цікаво дізнатися, які теми з порушених сьогодні ви самі вважаєте головними»* або *«Як би ви підсумували найголовніше з того, про що тільки що розповіли?»*.

ВАЛІДИЗАЦІЯ ПОЧУТТІВ³⁰

Валідизацію почуттів часто плутають із технікою, яка називається підтвердженням почуттів. Валідизація почуттів відбувається, коли психолог розпізнає і схвалює почуття, описані клієнтом (-кою).

Мета валідизації почуттів – допомогти клієнту (-ці) прийняти свої емоції як природний, нормальний аспект людської природи. Валідизація почуттів заохочує *«Я»* клієнта (-ки) – він/вона відчуває підтримку, схвальні коментарі психолога можуть вселити в нього/неї почуття повноцінності.

Валідизація почуттів має на увазі схвалення та підбадьорення, які зазвичай викликають у клієнта (-ки) позитивні емоції. Можливо саме тому цим методом часто користуються друзі та закохані.

У якій формі би не здійснювалася валідизація почуттів, клієнт (-ка) завжди має розуміти її зміст однаково: *«Ваші почуття прийнятні, це нормально відчувати такі почуття чи мати такі емоції»*.

Наприклад:

Клієнт: *Мені так сумно з того часу, як померла моя мама. Я весь час плачу і плачу, ніяк не можу зупинитися (починає схлипувати).*

Психолог: *Звісно, ви сумуєте за своєю мамою. Це цілком нормально. Якщо вам хочеться плакати – плачте.*

²⁹ John Sommers-Flanagan, Rita Sommers-Flanagan. Clinical interviewing. Third edition, 2002

³⁰ John Sommers-Flanagan, Rita Sommers-Flanagan. Clinical interviewing. Third edition, 2002

Ще одна можливість, яка є в психолога для валідизації почуттів клієнта (-ки), – відкрити свої власні емоції.

Наприклад:

Клієнт: *Я так хвилююся перед ЗНО, ви не повірите! Я можу думати тільки про те, як все у мене в голові змішається і я нічого не зможу сказати. Потім, коли я заходжу в аудиторію і отримую своє завдання, у мене в голові немає жодної думки.*

Психолог: *Знаєте, іноді перед іспитами зі мною теж таке відбувається.*

У цьому прикладі психолог відкриває власні почуття, щоб показати клієнту (-ці), що в нього самого є подібні проблеми. Хоча повідомлення психолога про власні емоції з метою валідизації почуттів клієнта (-ки) може підбадьорювати, використання цієї техніки пов'язане з деяким ризиком. Клієнт (-ка) може про себе засумніватися в тому, що психолог (який зізнається, що відчуває страх) здатний надати йому допомогу. Отже, довіра може бути підірвана.

Ще один приклад універсальної валідизації почуттів:

Клієнт: *Я весь час порівнюю себе з кимось іншим, і зазвичай не на свою користь. Не знаю, чи зможу я колись відчути себе по-справжньому впевнено.*

Психолог: *Ви надто суворі до себе. Усі люди сумніваються у собі. Я не знаю жодної людини, яка була б повністю впевнена в собі.*

Як видно з цієї ситуації, клієнт може відчути себе підбадьореним, якщо дізнається про те, що всі люди відчувають такі самі почуття.

3 ЗАВЕРШАЛЬНА СТАДІЯ КОНСУЛЬТУВАННЯ³¹

Коли завершувати консультування? Відповідь на це питання залежить від багатьох факторів, зокрема змісту питань, з якими працюєте, від того, як клієнт (-ка) реагує на процес консультування, від його/її індивідуальних особливостей, навичок психолога-консультанта тощо.

Якщо консультування закінчуються надто швидко, клієнти можуть втратити опору, яку вони отримали в процесі консультування, і повернутися до попередньої поведінки. З іншого боку, коли час завершення ніяк не визначений, клієнти можуть стати залежними від консультантів і зазнавати невдач у вирішенні труднощів та в особистісному зростанні. Існує кілька прагматичних міркувань щодо вибору часу завершення:

1) Чи змогли клієнти досягти поведінкових, пізнавальних чи емоційних цілей в консультуванні?

Коли клієнти та консультанти мають чітке уявлення щодо того чи досягнуто конкретних цілей, чи ні, вибір часу завершення буде зроблено легко. Ключем до такого рішення є укладання взаємно узгодженого контракту перед початком консультування.

2) Чи є помітними ефективність консультування, зміни в житті клієнтів? Чи використовують клієнти навички, сформовані в процесі консультування у своєму житті? Чи можуть самостійно допомогти собі за потреби? Чи знають, як діяти у випадку виникнення схожих проблем, рецидиву?

31 Gladding S. T. COUNSELING A COMPREHENSIVE PROFESSION, 4th edition. Upper Saddle River, New Jersey Columbus, Ohio

3) Чи змінився контекст початкового запиту на консультування?

У випадках, коли спостерігаються ускладнення або виявляється психічний розлад, інші труднощі, що не входять в межі компетенції психолога-консультанта, необхідно розглянути питання про переадресацію до компетентного у відповідних питаннях фахівця та можливе завершення.

Час завершення повинен бути визначений відповідно до особливостей ситуації та загальних етичних та професійних принципів.

БУСТЕРНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Бустерні сесії або постконсультаційний супровід проводиться для того, щоб з'ясувати, як справи у колишнього (-іх) клієнта (-ки) у зв'язку з його/її минулою проблемою через певний час після завершення консультацій. Деякі консультанти нехтують етапом постконсультаційного супроводу, але його проведення важливе тому, що воно підтримує результати, яких клієнти досягли під час консультування. Крім того, воно підкреслює щире турботу консультанта та його зацікавленість у справах клієнта (-ки).

Постконсультаційний супровід може бути як короткостроковим, так і довгостроковим:

- Короткостроковий супровід зазвичай проводиться протягом 3-6 місяців після припинення консультування.
- Довгостроковий супровід проводиться щонайменше через шість місяців після завершення роботи із клієнтом.

Бустерні сесії можуть бути у формі звичайної консультації, на яких обговорюються стан клієнтів, досягнуті ними результати та цілі, можливі перешкоди та способи їх подолання, а також особливості подальшої роботи (якщо бустерні сесії ще заплановано).

ЗАВЕРШЕННЯ КОНСУЛЬТУВАННЯ

Завершення консультування є важливою стадією, але цей етап часто недооцінюють і неправильно розуміють. Успішне завершення консультування важливе для здоров'я та добробуту як консультанта, так і клієнта (-ки). Воно є важливою стадією консультування, яка може вплинути на успішність усіх попередніх стадій та має проводитись кваліфіковано. Завершення дає клієнту (-ці) можливість втілити в життя нові моделі поведінки і є своєрідною мотивацією до дій.

ГРУПОВІ ФОРМИ РОБОТИ

1 ОСОБЛИВОСТІ ГРУПОВОЇ ФОРМИ РОБОТИ³²

До групових форм роботи з неповнолітніми, взятими під варту, можемо віднести тренінги.

Групова форма роботи є доволі ефективною та має свої переваги, зокрема:

- Група може сприяти підвищенню мотивації до участі одних учасників завдяки вмотивованості інших.
- У групі можливе навчання за допомогою життєвого досвіду інших учасників (позитивний досвід учасників (тобто рівних) сприймається краще, ніж позитивний досвід ведучого (-ої)).
- У групі можливою є підтримка учасниками одне одного, отримання зворотного зв'язку від інших.
- У групі можливе відпрацювання навичок комунікації та інших навичок одних учасників з іншими.
- Проведення тренінгу з групою на відповідну тему дає змогу ведучому (-ій) економити час, оскільки заняття проводяться одразу з більшою кількістю людей.

Під час групової роботи запускаються групові процеси, які мають корисний вплив, зокрема такі:

- 1) **Вселення надії.** Відбувається завдяки поясненню та інформуванню щодо існуючих проблем та можливостей їх вирішення; коли ведучий (-а) заохочує учасників, має позитивні переконання щодо них та разом з членами групи наголошує на позитивних змінах в учасників; коли група бачить, що іншим людям з подібною проблемою вдалося її вирішити.
- 2) **Універсальність.** Наявність подібних проблем в інших учасників групи нормалізує власні проблеми, зменшує почуття ізольованості та стигми. Ведучий (-а) допомагає побачити зв'язки між почуттями, думками, досвідом різних учасників групи.
- 3) **Процес навчання в групах.** Інформація надається інтерактивно, з прикладами та дискусійними питаннями. Члени групи висловлюють свої погляди на ситуації інших, навчаються запитувати себе та інших і здобувати реальний досвід. Також практикують нові навички спілкування у групі, помічають та усвідомлюють, які нові навички їм потрібно розвивати.

Окрім того, учасники групи спостерігають за емоціями, думками та поведінкою інших осіб та ведучих. В ідеальному варіанті – починають імітувати корисну поведінку, вираження емоцій та аналіз думок, маючи приклад іншого. Також мають змогу спостерігати позитивний досвід інших осіб.

- 4) **Міжособистісне навчання.** Підвищує розуміння власного міжособистісного стилю взаємодії в групі і як цей стиль впливає на інших учасників групи. Змінює неправдиві та нездорові інтерпретації про взаємодію з людьми. Заохочує учасників групи випробовувати нову поведінку в групі.
- 5) **Згуртованість.** До групи входять люди з подібними проблемами. Це допомагає їм підтримувати одне одного, оскільки вони можуть спостерігати, що їхню ситуацію цілком розуміють. Під час групової роботи ведучі моделюють емпатію, розуміння, активне слухання учасників, наводять зв'язок між досвідом, думками та емоціями учасників групи, заохочують групу до відвідування занять, допомагають учасникам звертати увагу на позитивні зміни, які вони усвідомлюють самостійно під час заняття.

³² За матеріалами онлайн-курсів «Розвиток у працівників пробації навичок реалізації пробаційних програм» та «Впровадження програм диференційованого виховного впливу (загальновиховних та корекційних) у роботі із засудженими»

- 6) **Робота з емоціями.** Групова робота допомагає нормалізувати негативні емоції учасників групи, заохочувати їх ділитися своїми емоціями, навчити членів групи впізнавати та розрізняти емоції, зрозуміти, що почуття сильних емоцій – це сигнал, що, можливо, потрібно дослідити думку/бачення ситуації, корегувати спотворені думки-уявлення щодо емоцій.

Водночас всі ці переваги можна здобути лише тоді, коли в групі добре підбрано учасників.

2 ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОГО ТРЕНІНГУ ТА МЕЖОВІ УМОВИ ЙОГО ПРОВЕДЕННЯ³³

Тренінг (з англійської *training* від *train* – «навчати, виховувати») – метод активного навчання, спрямований на розвиток знань, умінь та навичок, а також соціальних установок.

Навчання є ефективним, коли враховані такі умови:

- 1) Визначена та зрозуміла мета тренінгу.
- 2) Зміст заняття тренінгу адаптовано відповідно до потреб учасників.
- 3) Ефективно підбрано форму роботи/проведення занять та інструменти взаємодії ведучого (-ї) з групою. Це дає змогу максимально залучити всіх у процес та досягти оптимального рівня взаємодії як учасників і ведучого (-ї), так і учасників одне з одним, що підвищує продуктивність роботи.
- 4) Ведучий (-а) підготовлений (-а) та вмотивований (-а), вміє створити дружню, доброзичливу атмосферу.
- 5) Добре підбрано учасників, панує доброзичлива атмосфера.
- 6) Враховано межові умови реалізації тренінгу.

До межових умов реалізації тренінгу належать умови, в якому проводиться тренінг, зокрема місце/середовище, освітлення, температура, матеріальне забезпечення.

1. **Місце/середовище.** Місцем для проведення тренінгу варто обрати приміщення, в якому зручно розміщені:
 - стільці, поставлені по колу (за кількістю учасників та ведучих);
 - столи для роботи учасників у малих групах та необхідних матеріалів;
 - дошка або фліпчарт (спеціальна дошка на ніжках для проведення тренінгів та інших практичних занять, на якій кріпляться великі аркуші паперу для нотаток ведучого (-ї)).
 - важливо, щоб у приміщенні було достатньо місця для проведення рухливих ігор («айс-брейкерів» або ж «руханок»), або інших рухливих форм роботи, якщо ведучий (-а) планує їх використовувати.

Однак, якщо ваше приміщення не оснащено належним чином, не варто розчаровуватися та відмовлятися від проведення заняття. Адже гнучкість та професіоналізм ведучого (-ї) відіграють набагато більшу роль, ніж матеріальне забезпечення заняття. Наприклад, якщо у вас немає фліпчарту та маркерів, однак є класна дошка і крейда – використовуйте цей ресурс. Замість фліпчарту можна також застосувати невелику дошку, яка використовується зі спеціальним маркером, що потім легко

³³ За матеріалами онлайн-курсів «Розвиток у працівників пробації навичок реалізації пробаційних програм» та «Впровадження програм диференційованого виховного впливу (загальновиховних та корекційних) у роботі із засудженими».

стирається спеціальною ганчіркою. Така дошка дає змогу також заощаджувати папір. Якщо немає столів, на яких учасники могли б відображати результати роботи у мінігрупах, завжди можна використати для цього підлогу (єдина вимога – вона має бути чистою).

Важливими факторами є наявність гарного освітлення та комфортної температури у приміщенні.

2. Матеріальне забезпечення:

- канцтовари, щонайменше – папір різного формату, маркери, фломастери, скотч;
- комп'ютер, колонки, проєктор для перегляду/прослуховування відео та/або аудіо під час програми;
- тощо.

3 ФОРМУВАННЯ ГРУП УЧАСНИКІВ ТРЕНІНГУ³⁴

Підбираючи учасників тренінгу серед неповнолітніх осіб, необхідно зважати на такі основні критерії:

- 1. Досвід ризикованої поведінки.** Тренінг може бути неефективним для неповнолітніх, у межах якого фахівець намагатиметься подати «якусь» інформацію та розвинути «певні» навички, корисні для всіх: і для тих, хто жодним чином не був причетним, наприклад, до вживання наркотиків, і для тих, хто активно експериментував з наркотиками, і для тих, хто мав залежність від них. Те саме стосується й осіб, які, наприклад, скоїли злочин через необережність, та тих, хто має значну кримінальну історію.
- 2. Вмотивованість до зміни поведінки та участі у тренінгу.** Мотивація до зміни поведінки визначає основні завдання у роботі з неповнолітніми, взятими під варту. Тренінг може бути не лише неефективним, а й завдати шкоди деяким учасникам, якщо будуватиметься на однакових підходах до роботи з учасниками, що абсолютно не зацікавлені у змінах і не бажають змінюватися, та з тими, хто вже намагається активно діяти. Ведучий (-а) не «достукається» до перших та може втратити довіру других. Також небезпечно, коли такі учасники зустрічаються в одній групі, адже почнеться боротьба – «чия правда», хто кого переконає, і часто сильнішими можуть стати саме ті, хто не хоче змінюватись, особливо, якщо їх більшість у групі.
- 3. Інтелектуальні здібності та освітній рівень.** Бажано, щоб в одній групі були особи приблизно з однаковими розумовими здібностями. Якщо у групі буде один (-на) учасник (-ця), що, наприклад, не вміє читати і не готовий (-а) до участі у груповій роботі (обговорень, виконання різних завдань у малих групах), він/вона може стати об'єктом насмішок, булінгу з боку інших учасників, що зведе нанівець всі втручання. Тому з групами неповнолітніх, які суттєво відрізняються від інших за цими критеріями, краще працювати індивідуально. Окрім того, подання змісту матеріалу має враховувати рівень учасників і бути гнучкою стосовно тем, методів та змісту, у ній закладених. Якщо ведучий (-а) бачить, що учасникам занадто складно виконувати завдання, розуміти зміст матеріалу, це означає, що подання інформації необхідно адаптувати, а не продовжувати створювати для учасників труднощі зі сприйняттям – ситуації неуспіху, адже це не сприяє підвищенню вмотивованості до участі та результативності тренінгу.
- 4. Вік. Для кожного віку має бути свій підхід.** Так 14-річні суттєво відрізняються від 17-річних ув'язнених. Водночас, якщо вони мають однаковий досвід протиправної поведінки, про-

³⁴ За матеріалами онлайн-курсів «Розвиток у працівників пробації навичок реалізації пробаційних програм» та «Впровадження програм диференційованого виховного впливу (загальновиховних та корекційних) у роботі із засудженими»

соціально спрямованість, однаковий рівень вмотивованості до змін та інтелектуальні здібності, можна спробувати включити їх в одну групу, адже завдяки індивідуальному підходу завжди можливі деякі винятки.

- 5. Кількість учасників групи.** Важливо підібрати оптимальну кількість учасників. Щодо неповнолітніх осіб, які перебувають у конфлікті із законом, задля підвищення ефективності роботи така кількість не може перевищувати 8-10 учасників у групі. Чим меншим є число учасників, тим ефективнішою буде робота.

Також під час формування груп учасників тренінгу потрібно враховувати такі аспекти:

- Чи потреби особи збігаються з цілями групи?
- Чи цій людині найкраще буде у групі, чи індивідуально, чи потребує вона залучення іншого фахівця?
- Чи ця особа негативно вплине на інших членів групи та буде перешкоджати груповому процесу?
- Чи робота у групі негативно вплине на цю людину?

Окрім цього, під час формування груп варто оцінити міжособистісну взаємодію потенційних учасників тренінгу:

- Чим ця людина може бути корисна для інших учасників групи?
- Які поведінка та манери цієї людини можуть нашкодити групі?
- Яка історія різних стосунків та якість теперішніх стосунків у житті цієї особи?
- Чи особа здатна підтримувати з вами бодай мінімальну взаємодію?

4 СТАДІЇ РОЗВИТКУ ГРУПИ ТА ЗАВДАННЯ ВЕДУЧИХ³⁵

Групи, так само як і люди, проходять певний життєвий шлях. Цей процес розвитку включає всі зміни, які відбуваються з учасником (-цею) та групою від початку роботи до завершення тренінгу. Це і визначає групову динаміку як закономірний процес розвитку групи, який може бути описаний чотирма стадіями, що їх переживає група за час свого існування.

Закономірності розвитку взаємодії всередині групи в контексті тренінгу називають груповою динамікою.

Стадії розвитку групи:

- 1. Початкова стадія** (формування групи): учасники орієнтуються в ситуації впровадження програми та тренінгу як форми впровадження, визначають норми взаємодії.
- 2. Перехідна стадія:** робота з опором, тривогою та уточнення цілей, управління конфліктами, які часто виникають на цій стадії.
- 3. Робоча стадія:** активне залучення до розвитку навичок та їх використання.
- 4. Завершальна стадія:** зміцнення навичок та обговорення питань завершення програми та закінчення роботи групи.

Роль ведучого (-ої) в управлінні процесами групової динаміки полягає у тому, що він/вона знає ознаки стадій групової динаміки та допомагає учасникам ефективно пройти ці стадії.

³⁵ За матеріалами онлайн-курсів «Розвиток у працівників пробації навичок реалізації пробаційних програм» та «Впровадження програм диференційованого виховного впливу (загальновиховних та корекційних) у роботі із засудженими»

Розглянемо завдання ведучих на кожному етапі групової динаміки детальніше:

1. Початкова стадія (формування групи)

Всі учасники хочуть почуватися в безпеці. На цій стадії учасників турбує: ситуація в групі; те, як їх сприйняли інші члени групи; те, як увійти в групу. На цій стадії члени групи схильні відчувати тривогу, ведучий (-а) також може мати подібні почуття. Тривалість цієї стадії різна для кожного з учасників. Хтось може відразу відчувати себе комфортно, іншим для цього знадобиться пів години, а комусь – декілька зустрічей. Крім того, у групі може виявитися особа, яка протягом усього тренінгу буде перебувати в стані певної тривожності.

Завдання ведучих:

- пам'ятати, що починати заняття потрібно з процедури знайомства;
- обговорити правила групової роботи (установити обов'язкові, попросити запропонувати додаткові);
- пояснити методи групової роботи (розказати, що таке тренінг, що саме буде відбуватися на заняттях);
- заохочувати всі спроби учасників відкрито розповісти про себе і поділитися своїми почуттями;
- пам'ятати про те, що найбільший опір роблять незахищені учасники, у яких, можливо, є психологічні проблеми;
- на перших заняттях застосовувати роботу в парах, тому що учасникам спочатку легше говорити одне з одним, а не з цілою групою;
- не квапитися.

2. Перехідна стадія

Це стадія, коли учасники оцінюють зацікавленість та включеність ведучих; визначають, чи є група «безпечним місцем»; уточнюють свої цілі і способи їх досягнення; уточнюють свою позицію щодо програми, а іноді – і свою життєву позицію щодо явищ, які розглядаються під час програми. Зазвичай ця стадія настає після першого-другого заняття в межах програми.

Завдання ведучих:

- не залишати без уваги всі (негативні і позитивні) почуття, що виражають учасники в групі;
- апелювати до правил (нагадувати їх), допомагати учасникам конструктивно вирішувати суперечки, висловлювати думки;
- допомогти учасникам зрозуміти, чого вони можуть досягти за час роботи в групі та участі у тренінгу;
- ще раз з'ясувати очікування групи від тренінгу та пояснити, чому він важливий;
- мотивувати до досягнення намічених цілей (наприклад заохоченням, підбадьоренням);
- сприймати кожного учасника таким, яким він є;
- пам'ятати: якщо у групі виник конфлікт між учасниками (а на цій стадії таке можливо), не варто намагатися припинити конфлікт авторитарно, це може призвести до його прихованого перебігу, що руйнує процеси становлення групи. Важливо обговорити ситуацію з учасниками (краще – після закінчення заняття та домовитися про те, як уникати суперечок у майбутньому).

3. Робоча стадія

Учасники вже дотримуються правил групової роботи і можуть попросити допомоги в інших членів групи. Вони починають розповідати про свої перші спроби застосувати нові знання та вміння на практиці.

Ця стадія може чергуватися з попередньою: учасники можуть багато чого брати під сумнів (ваші слова, спільні вправи, дії інших учасників).

Завдання ведучих:

- заохочувати спроби учасників відпрацювати отримані навички та надавати зворотний зв'язок;
- сприяти розвитку довірливих відносин, згуртуванню групи для досягнення спільних цілей програми;
- регулярно оцінювати ефективність роботи групи; не залишати без уваги те, що відбулось у групі.

4. Завершальна стадія

Цей етап унікальний. Якщо тренінг пройшов вдало, то момент завершення групової роботи забарвлюється позитивними емоціями і залишається яскравим враженням на довгий час для всіх учасників. На цьому етапі є можливість згладити всі попередні «нерівності».

Тому цей етап потребує детального структурування.

Завдання ведучих:

- попросити учасників неформально оцінити (висловитися щодо цього, а не лише заповнити відповідні форми) ефективність роботи під час всього тренінгу;
- з'ясувати у кожного з учасників те, що ще варто зробити після завершення роботи у групі; попросити їх скласти плани подальшої роботи щодо закріплення позитивних змін;
- підготувати процедуру завершення тренінгу та закриття роботи групи;
- зробити так, щоб всі учасники подякували одне одному;
- забезпечити всіх інформацією про систему подальшої роботи;
- запевнити учасників, що ви завжди готові їм допомогти.

5. Взаємодія зі «складними» учасниками³⁶

У будь-якій ситуації першим кроком до вирішення ситуації з проблемним учасником (-цею) є розуміння мотивів його/її поведінки та відповідно до цього – вироблення стратегії дії.

Якщо поведінка учасника (-ці) є деструктивною (агресія, конфліктність, опозиційність, насмішки, бравада тощо).

Мотивація такої поведінки підлітка може бути різною, але частіше – це вияв внутрішніх психологічних проблем: невпевненість, яка у такий спосіб маскується, неадекватна самооцінка, бажання підтримки свого статусу в групі, різного роду переживання, підсилені акцентуаціями характеру, тощо.

Іноді деструктивним учасникам слід дати змогу відкрито й активно виразити форму свого спротиву. Ведучий (-а) може допомогти сформуванню їхніх потреб, мотивів, побажань, прямо запитавши: **«Що ви зараз намагаєтесь сказати нам?»** або ж **«Чи ви дійсно хочете, щоб вся моя увага й увага інших учасників була сконцентрована на вас?»** Якщо учасник (-ця) чітко сформулює свої справжні мотиви і почуття, то це означає, що він/вона може працювати з ними. В умовах роботи з неповнолітніми, які практикують ризиковану поведінку, найчастіше такий (-а) учасник (-ця) чітко не усвідомлює мотивів своєї деструктивної поведінки через свій інтелектуальний розвиток, соціальну та педагогічну занедбаність, зміщений фокус контролю, інші особливості. Саме це дуже ускладнює процес налагодження взаємодії і проведення заняття з усіма учасниками.

³⁶ За матеріалами «Журавель Т. В., Лях Т. Л., Нікітіної О. М. «Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки». Методичний посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками. Київ, 2010. – 168 с.

Загальні поради для ведучого (-ої):

- нагадати правила спільної роботи;
- створити систему заохочення і, відповідно, нараховувати або ж віднімати бали;
- переключати увагу учасника (-ці), долучити до виконання додаткових чи персональних завдань (наприклад, для демонстративних осіб це можуть бути «спеціальні», «унікальні» завдання, результати виконання яких буде запропоновано продемонструвати групі);
- не допускати зростання рівня емоційної напруги у групі, акцентувати на позитивному;
- провести з учасником (-цею) додаткову розмову щодо його/її поведінки під час перерви або ж після заняття;
- чітко попередити про можливі санкції за порушення дисципліни на занятті або вироблених правил (якщо інші способи не діють).

Якщо учасник (-ця) відмовляється виконувати завдання, постійно мовчить

Мотивом такої поведінки може бути: незрозуміння інструкції через свій інтелектуальний розвиток; підвищена тривожність і, як наслідок, через острах осуду, насмішок – небажання висловити свою думку; тематика заняття є особисто значущою і фруструє учасника (-цю); надмірна сором'язливість або ж, навпаки, завищена самооцінка, негативізм; просто небажання міркувати тощо.

Рекомендаціями щодо побудови взаємодії з такими учасниками, відповідно до провідної причини, можуть бути нижченаведені:

- чітко та доступно подавати інформацію, зокрема – завдання для виконання; запитувати, чи всі розуміють, що необхідно зробити; просити повторити завдання;
- допомагати у формулюванні своїх міркувань, ставлячи додаткові питання;
- під час виконання певного завдання об'єднувати такого (-у) учасника (-цю) у пару з тим/тією, хто легко знаходить контакт та спілкується без проблем;
- підтримувати активність, заохочувати, можливо, за допомогою призів;
- нагадувати правила, прийняті всією групою, наприклад правило активності, залученості або ж конфіденційності;
- під час перерви з таким (-ою) учасником (-цею) можна індивідуально обговорити його/її побоювання чи інші причини такої поведінки.

Якщо учасник (-ця) обрав (-ла) роль «блязня»

Часто таку позицію займають особи з потенціалом лідера, які не знають, як реалізувати цей потенціал. Окрім того, мотивами такої поведінки може бути завуальована невпевненість у собі, бажання побудувати межу: «Я не з вами, мені це не цікаво».

У такому разі ведучому (-ій) варто:

- дати змогу підлітку проявити себе під час презентації роботи груп або ж виконання додаткових завдань;
- попросити учасника (-цю) висловити свої пропозиції щодо перебігу заняття наступного разу;
- попросити підлітка стати помічником ведучого (-ої) на певний час.

Також слід вжити превентивних заходів, щоб уникнути так званого ефекту «зараження» і засвоєння моделі такої поведінки іншими учасниками. Цього можна досягти:

- повторивши правила;
- нагадавши про санкції;
- нагадавши про час і ризик затриматися на занятті довше, якщо на жарти витратиметься багато часу;
- нагадавши про актуальність теми, розповівши якусь притчу або ж цікаву історію, що стимулюватиме до роздумів.

Якщо один/декілька учасників є об'єктом постійних насмішок з боку інших

Це може статися через те, що: інтелектуальний рівень такого (-их) учасника (-ів) значно нижчий, ніж в інших (відповідно, ведучий (-а) не врахував це під час комплектування групи); учасник (-ця) має певні специфічні особливості (мовлення, зовнішності, поведінки); учасник (-ця) не належить до «компанії», угруповання, до якого належить більшість з групи, тощо.

Ведучому (-ій) слід наголосити на тому, що рівень підготовки й обізнаності у всіх учасників різний, а також на тому, що всі у групі – індивідуальності та можуть мати свої особливості, які жодним чином не повинні бути предметом осуду або ж сміху. Обговорити це варто під час прийняття правил та зафіксувати так: «Поважати одне одного» або ж «Бути толерантними». Необхідно періодично нагадувати про це правило.

Учаснику (-ці), який (-а) за рівнем сприйняття та можливостей відстає від інших, слід давати змогу висловлюватись в його ритмі, питання ставити максимально зрозуміло, всіляко заохочувати прояви активності. У роботі мінігруп та пар слід обирати для такого учасника партнерів, які можуть дати йому адекватну підтримку. Якщо відмінності учасника (-ці) від інших у групі досить суттєві, і є сумніви щодо залучення його/її у саме цю групу підлітків, краще утриматися та обирати індивідуальні форми роботи з такими неповнолітніми.

6. Роль ведучого (-ої)³⁷

Ефективність тренінгу заснована на кількох загальних принципах, яких важливо дотримуватися ведучому (-ій):

- **Вмотивованість та ентузіазм ведучого (-ої) (тобто власна вмотивованість до проведення занять – важлива!);**
- Використання простого матеріалу, доступного для розуміння учасниками (**якщо учасникам складно – спрощуйте!**);
- **Підготовленість, обізнаність у темі програми, готовність ділитися своїми знаннями;**
- **Володіння увагою учасників;**
- **Рівномірний темп проведення тренінгу та регулярність зустрічей/занять.**

Рекомендації ведучому (-ій) щодо підвищення ефективності тренінгу:

1. **Будьте готовими до заняття та продемонструйте це учасникам програми.** Перед вами мають бути заздалегідь підготовлені матеріали програми, роздаткові матеріали для учасників, необхідні канцтовари, відкриті відео та презентація, якщо ви збираєтеся їх демонструвати. Також треба завчасно перевірити, чи працює техніка, яку ви плануєте використовувати.
2. **Дотримуйтеся часових меж.** Поважайте свій час та час учасників. Заняття повинно починатися у призначений час та закінчуватися також вчасно. На початку тренінгу ознайомте учасників з регламентом та робіть це на початку кожного заняття, наголошуючи, скільки воно буде тривати. Буває так, що на все заплановане не вистачає часу, але не варто затягувати заняття, попередньо не узгодивши це з учасниками.
3. **Допомагайте учасникам формулювати конкретні цілі/очікування від участі у тренінгу.** У більшості людей, які переступили поріг аудиторії, є два спільних завдання. По-перше, вони хочуть виправдати сподівання (тобто давати «правильні відповіді») під час тренінгу. По-друге, вони збираються «познайомитись з матеріалом» (тобто інформацією), який їм надаватиме ведучий (-а). Зазвичай вони мають досить поверхову уяву про завдання, які встановлені програмою тренінгу. Варто просити учасників проговорювати перед початком кожного заняття, чим воно може бути корисне саме їм.

³⁷ За матеріалами онлайн-курсу «Впровадження програм диференційованого виховного впливу (загальновиховних та корекційних) у роботі із засудженими»

4. **Залучайте учасників із самого початку заняття, покажіть, що ви цінуєте їхній досвід, знання та вміння.** Не втрачайте їхню увагу ще до того, як почнете, встановіть контакт, тобто ще до початку заняття. Мотивуйте учасників думати, працювати й поділяти вашу зацікавленість програмою та ваш ентузіазм. Почніть з очікуваних результатів заняття, представлення учасників, інтерактивних видів діяльності, якими з перших хвилин захопитесь ваша аудиторія і «включиться» до їх виконання. Не починайте заняття з монотонних лекцій та презентацій, які можуть демотивувати та спричинити опір в учасників.
5. **Подавайте матеріал просто. Ідіть від знайомого для учасників до нового.** Поясніть термінологію та складні концепції, перевіряйте, наскільки учасники розуміють та сприймають вас. Уникайте перевантаження інформацією. Більшість людей сприймають від 5 до 9 інформаційних сегментів за один раз. Подавайте інформацію дозовано, підкріплюючи її усілякими способами.
6. **Дотримуйтесь середнього темпу.** Ефективний тренінг схожий на керування автомобілем. Вам треба набирати темп і призупинятися, але переважно ви їдете з постійною швидкістю. Надто швидко – втрачаєте аудиторію. Надто повільно – всіх стомлюєте. Використовуйте різноманітний темп ведення тренінгу для оптимальнішого результату.
7. **Дотримуйтесь методики та регламенту під час проведення вправ.** Перед кожною вправою обов'язково поясніть, що робитимуть учасники. Поясніть чітко та коротко. За потреби, повторіть завдання декілька разів, але у іншому формулюванні. Перед початком нової вправи нагадуйте номер сторінки, якщо учасники користуються зошитом, або покажіть сторінку, яку ви використовуєте як роздатковий матеріал. Тримайте методику проведення заняття (посібник для ведучого (-ої) перед очима, якщо ви не впевнені у тому, що все пам'ятаєте).
8. **Уникайте обговорення особистих якостей учасників під час обговорення вправ, оцінних суджень тощо.**
9. **Під час заняття демонструйте чіткий зв'язок інформації з реальним життям, наводьте приклади, просіть учасників також наводити приклади з власного життя.** Так ви не лише мотивуєте учасників до аналізу того, як можна використати отриману інформацію та як вона пов'язана з їхнім життям, а й зможете зрозуміти, наскільки учасники розуміють тему та те, що відбувається.
10. **Будьте позитивними, використовуйте почуття гумору – це дає змогу впоратися навіть з дуже складними ситуаціями.**
11. **Після проведення вправ чи надання інформації запитуйте про зворотний зв'язок.** Будьте в колі разом з учасниками, дякуйте за відповідь кожному в колі.

Отже, у цьому розділі ми розглянули вплив перебування під вартою неповнолітніх на їхнє психічне здоров'я. Так, може бути багато наслідків під час перебування у СІЗО, про що свідчать і результати міжнародних досліджень. Серед таких наслідків – депресія, тривожні розлади, підвищення ризику самогубства та самошкодження, труднощі в комунікації та стосунках з іншими тощо.

Відповідно, важливою є ефективна психологічна допомога неповнолітнім під час їхнього перебування в слідчому ізоляторі як в індивідуальній, так і в груповій формі.

Вище описані особливості проведення психологічного консультування, його етапи, деякі техніки, які психологи СІЗО можуть використовувати у своїй роботі.

З групових форм в цьому розділі розглянуто тренінг. Визначено, що для ефективного тренінгу важливо виважено підійти до підбору групи учасників, продумати межові умови його проведення, враховувати особливості стадій розвитку групи та, загалом, вміння ведучого (-ої) якісно керувати групою динамікою. Також особливої уваги і професійної майстерності ведучих заслуговує робота зі складними учасниками тренінгу. Загалом роль ведучого (-ої) тренінгу є дуже важливою й потребує достатнього рівня компетенцій та досвіду, зокрема роботи з неповнолітніми, взятими під варту.

ДОДАТОК А

ДЕЯКІ ТЕХНІКИ СЛУХАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА КЛІЄНТА

Навички та техніки слухання	Короткий опис	Вплив. Ціль
НЕДИРЕКТИВНІ ТЕХНІКИ СЛУХАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА КЛІЄНТА		
Невербальні засоби комунікації	Візуальний контакт, нахил тіла у напрямку до клієнта, кивання головою, співчутлива міміка тощо	<i>Сприяє спонтанності мови</i>
Мовчання	Відсутність вербальної діяльності	<i>Спричиняє своєрідний тиск на клієнта, змушуючи його говорити. Дає клієнту час «охолонути». Дозволяє психологу обміркувати свій наступний крок</i>
Перефразування	Осмилення або перефразування повідомлення, що надходить від клієнта	<i>Повідомляє клієнту про те, що психолог правильно його зрозумів, дає змогу клієнту почути сказане ним самим</i>
Прояснення/з'ясування правильності розуміння почутого	Зміна форми або засобів вираження повідомлення клієнта, за яким слідує питання (наприклад: «Я правильно вас зрозумів?»)	<i>Уточнює нечіткі твердження клієнта та підтверджує правильність розуміння його психологом</i>
Недирективне відображення почуттів	Психолог переказує чи перефразовує опис клієнтом своїх емоцій	<i>Збагачує емпатичний досвід клієнта, стимулює подальше вираження ним своїх емоцій</i>
Узагальнення	Короткий огляд/аналіз кількох тем	<i>Сприяння формуванню просоціальної правосвідомої поведінки</i>
ДИРЕКТИВНІ ТЕХНІКИ СЛУХАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА КЛІЄНТА		
Пояснення	Твердження, яке надає фактичну інформацію зазвичай про процес інтерв'ювання, проблему клієнта або стратегію в консультуванні	<i>Коригує уявлення клієнта. Допомагає клієнту отримати з процесу психологічного консультування максимальну для нього користь</i>

РОЗДІЛ 4.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ

- 4.1. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ,
ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ
- 4.2. НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА

4.1. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ

«Кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням».

Європейські пенітенціарні правила

Право на освіту є одним із фундаментальних прав дитини, що закріплене як в Конвенції ООН про права дитини, яка ратифікована Україною, так і в Конституції України, Законах України «Про охорону дитинства» та «Про освіту» і «Про повну загальну середню освіту». Окрім того, повна загальна середня освіта є обов'язковою в Україні, отже, держава забезпечує доступність і безоплатність повної загальної середньої освіти.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про освіту», в Україні створюються рівні умови доступу до освіти для кожної особи. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

Перебування неповнолітньої особи у слідчому ізоляторі не повинно перешкоджати її доступу до здобуття повної загальної середньої освіти, що передбачено Правилами внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, які затверджені наказом Міністерства юстиції України від 14.06.2019 № 1769/5³⁸ (далі – *Правила внутрішнього розпорядку*).

Так ув'язненим, які здобувають освіту, незалежно від віку, створюється можливість для навчання та самоосвіти. Для цього у СІЗО створюються відповідні умови, забезпечується доступність здобуття повної загальної середньої освіти та обладнуються відповідні приміщення для освітнього процесу.

З метою встановлення механізму організації здобуття повної загальної середньої освіти неповнолітніми особами, взятими під варту, розроблено **Порядок організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту**, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 № 526 (далі – *Порядок*)³⁹.

Організація здобуття освіти неповнолітніми особами, взятими під варту

Згідно з вищезазначеним Порядком, організацію здобуття повної загальної середньої освіти неповнолітніми особами, взятими під варту, забезпечують комунальні заклади загальної середньої освіти, за якими закріплені СІЗО, що здійснюється за рішенням засновників закладів освіти або відповідних органів управління у сфері освіти за поданням Міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України.

З метою додаткового врегулювання питань організації освітнього процесу між СІЗО і закладом освіти може бути укладено договір про співпрацю (співробітництво), в якому можуть бути визначені окремі особливості організації освітнього процесу, порядку взаємодії сторін, забезпечення класів належною матеріально-технічною базою тощо.

³⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19?find=1&text=%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#w1_21

³⁹ zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2020-п#Text

Здобуття повної загальної середньої освіти неповнолітніми особами, взятими під варту, може організовуватися за інституційною (класи) або індивідуальною формою, визначеною законодавством, відповідно до чисельності осіб, які потребують отримання освітніх послуг.

Зарахування на навчання

Зарахування неповнолітньої особи, взятої під варту, до закладу освіти здійснюється на підставі його/її заяви або заяви одного з його/її батьків чи інших законних представників.

До заяви додається документ про освіту, що підтверджує відповідний рівень загальної середньої освіти. У разі відсутності у неповнолітньої особи такого документа, він/вона проходить підсумкове (річне) оцінювання навчальних досягнень та/або державну підсумкову атестацію (далі – атестація) екстерном, після чого зараховується до закладу освіти на обрану ним/нею (одним з його/її батьків чи іншим законним представником) форму здобуття освіти.

Зарахування неповнолітніх осіб, взятих під варту, до закладу освіти здійснюється наказом керівника закладу освіти за погодженням з начальником СІЗО.

Освітній процес

Освітній процес у закладах освіти для учнів із числа неповнолітніх осіб, взятих під варту, організовується відповідно до законодавства у сфері загальної середньої освіти і вищезазначеного Порядку.

Організація освітнього процесу здійснюється відповідно до освітньої програми закладу освіти. Структура навчального року (тривалість навчальних занять, поділ на чверті, семестри (триместри)) встановлюється закладом освіти у межах часу, передбаченого освітньою програмою.

Розклад навчальних занять складається відповідно до освітньої програми з дотриманням педагогічних, санітарно-гігієнічних правил і норм, вимог режиму тримання осіб, взятих під варту, і затверджується керівником закладу освіти за погодженням з начальником СІЗО.

Неповнолітнім особам, які здобувають повну загальну середню освіту, надається можливість за свої кошти купувати або отримувати у посилках (передачах) письмове приладдя і користуватися ним.

Неповнолітні особи, які утримуються у СІЗО, часто можуть бути дітьми з сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема з малозабезпечених родин. Отже, адміністрація СІЗО має залучати громадські організації та благодійні фонди для допомоги у забезпеченні неповнолітніх осіб необхідними засобами для навчання (зошитами, канцелярським приладдям: ручками, простими та кольоровими олівцями, фломастерами тощо).

Неповнолітнім особам, які займаються самоосвітою, адміністрація СІЗО створює необхідні умови для занять у вільний час.

Особливо важливо в контексті як організації умов для самоосвіти, так і для додаткових індивідуальних занять із вчителями закладів освіти, звертати увагу на неповнолітніх осіб, які мають соціальну та педагогічну занедбаність, труднощі у засвоєнні навчального матеріалу, потребують уваги та підтримки.

Неповнолітнім особам, взятим під варту, які здобули початкову, базову або профільну середню освіту, видається відповідний документ про освіту за зразком, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України.

Важливо пам'ятати, що адміністрація СІЗО:

- веде облік неповнолітніх, які не мають початкової, базової або профільної середньої освіти;
- всебічно сприяє здобуттю повної загальної середньої освіти неповнолітніми, у разі потреби надає їм допомогу в отриманні консультацій, придбанні підручників і посібників (за їхнім бажанням);
- надає та утримує в належному стані приміщення для освітнього процесу, проводить їх ремонт, забезпечує меблями, організовує зберігання та належне використання підручників (зокрема електронних), посібників, інших засобів навчання;
- забезпечує зберігання документів про освіту в особових справах учнів та/або їх особисте отримання учнем в установленому порядку;
- доводить до відома педагогічних працівників встановлені вимоги режиму та попереджає їх про відповідальність за порушення таких вимог;
- гарантує безпеку педагогічних працівників під час їхнього перебування на території СІЗО;
- у разі вибуття учнів з СІЗО, повідомляє про це заклад освіти, яким організовано освітній процес.

Вкрай важливим для організації ефективного навчального процесу неповнолітніх у СІЗО є налагодження чіткої взаємодії між адміністрацією (відділом соціально-виховної та психологічної роботи) СІЗО та безпосередньо педагогами, які забезпечують здобуття неповнолітніми освіти. Педагогічні працівники також є представниками мультидисциплінарної команди в межах роботи із неповнолітньою особою. Педагоги повинні бути поінформовані уповноваженими представниками СІЗО (наприклад психологом) про особливості взаємодії з неповнолітніми з урахуванням їхніх індивідуальних та психологічних особливостей, а також про рівень вмотивованості до навчання, так само, з боку педагогічних працівників, які проводять заняття в СІЗО, на регулярних засадах має надаватися зворотний зв'язок адміністрації установи щодо специфіки опанування неповнолітніми навчальної програми, рекомендації щодо організації їхньої самоосвіти, створення умов, за потреби, для індивідуальних занять педагогів з дитиною тощо. Наданий педагогами зворотний зв'язок щодо процесу навчання (активність та залученість неповнолітньої особи у процес навчання, поведінка під час навчання, спілкування із вчителями та іншими здобувачами освіти) обов'язково враховується під час заповнення Картки змін особистості – щомісячний моніторинг змін, які відбуваються у неповнолітньої особи в галузі освіти⁴⁰. А рекомендації, надані педагогами, обов'язково враховуються під час планування заходів Індивідуального плану роботи на наступний період.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ, що конкретний вчитель може бути зазначеним в Індивідуальному плані роботи як виконавець.

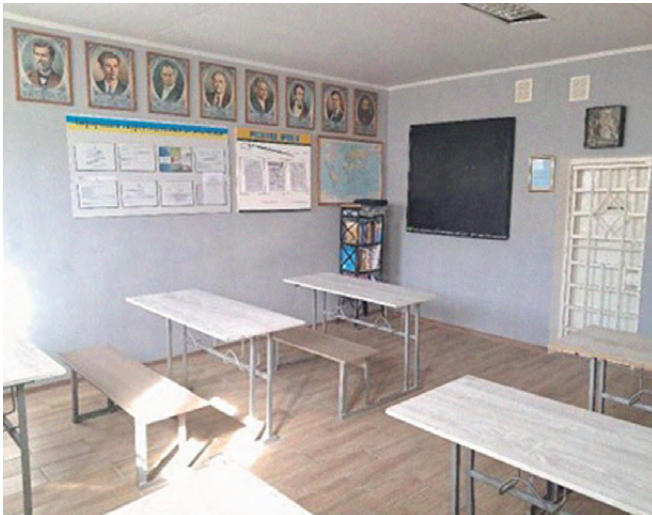
⁴⁰ Більш детально із Карткою змін особистості можна ознайомитись у Розділі 2.

Приміщення для здобуття освіти неповнолітніми

Згідно з *Правилами внутрішнього розпорядку*, неповнолітні особи здобувають повну загальну середню освіту у приміщеннях для освітнього процесу з додержанням вимог ізоляції, встановлених статтею 8 Закону України «Про попереднє ув'язнення».

Водночас такі приміщення повинні бути відремонтовані, обладнані необхідними меблями (відповідною кількістю парт, стільців, столом для вчителя, шафою для книжок) та іншими засобами для ефективного навчання (дошкою, плакатами, стендами тощо). Рекомендується слідкувати, щоб плакати, таблиці, виставки робіт учнів тощо вкривали не більше ніж половину площі стін, бажано – менше; і водночас були добре впорядкованими.

Важливо, щоб приміщення для освітнього процесу мали вікна, могли провітрюватися та мали достатній рівень освітлення.

ДУ «Полтавська УВП №23»

ДУ «Київський слідчий ізолятор»

Інтер'єр та облаштування класів формуються насамперед заради розвитку учнів. Добре облаштований простір класу створює можливості для різноманітних форм навчальної діяльності, забезпечує сприятливу емоційну атмосферу, мотивує та налаштовує на продуктивну роботу.

Сучасний освітній простір ґрунтується на поєднанні двох принципів – гнучкості та стабільності.

Гнучка організація дає змогу швидко змінювати простір, залежно від потреб освітнього процесу, впроваджувати різноманітні форми роботи.

Стабільність забезпечує безперервність процесу, послідовність сприйняття та діяльності, підтримує порядок у просторі та керуваність у роботі.

Гнучкість та стабільність поєднуються через відповідне зонування.

У класі слід виділити незмінні **стаціонарні осередки**, що становлять його основу – «каркас».

Зазвичай це робоче місце вчителя, основна класна дошка, ємності для зберігання навчальних матеріалів – як обмеженого доступу, так і відкриті для учнів.

Інші елементи облаштування класу можуть бути **мобільними**, забезпечувати гнучкість, можливість швидкої реорганізації.

Насамперед йдеться про учнівські робочі місця. Причому в сучасній школі це не лише стандартні столи та стільці; учнівські меблі дуже різноманітні та дозволяють працювати всім класом, у групах чи поодиноці, спілкуватись, відпочивати.

Гнучка організація класу дозволяє змінювати розташування учнівських робочих місць, швидко переходити від однієї просторової форми роботи до іншої, дає можливість учням трансформувати власне робоче місце, користуватись за потребою тими чи іншими меблями.

Наприклад:

Письмову роботу бажано виконувати, використовуючи стандартні столи та стільці (хоча деякі американські педагогі і для такої діяльності пропонують різні типи меблів);

бесіди та обговорення краще проводити без столів, у колі, сидячи на стільцях або на підлозі (на килимі чи подушках);

для **індивідуальних та групових завдань** робочі місця можуть бути різними: і згруповані стандартні столи, і пуфи, крісла чи дивани, і низенькі столики, що дозволяють працювати, сидячи на підлозі.

Меблі повинні підходити саме для гнучкої організації, залишати достатньо простору для активності, не захаращувати приміщення, не обмежувати вибір форм роботи.

Бібліотека та інтернет

Неповнолітнім особам, які здобувають повну загальну середню освіту, має надаватися можливість без обмежень користуватися підручниками та художньою літературою з бібліотеки.

Важливо, щоб бібліотечний фонд регулярно оновлювався і не лише підручниками з навчальних дисциплін, а й художньою літературою, довідниками, енциклопедіями тощо, а книжки, які надходять, опрацьовувалася адміністрацією СІЗО щодо їхньої сучасності, відповідності потребам та інтересам неповнолітніх.

Цікавим та мотивуючим для неповнолітніх, які перебувають у підлітковому віці, є читання коміксів (що доступно навіть тим, хто має проблеми з читанням та академічною успішністю), пригодницької літератури, книжок про перехідний вік, підлітків, мотиваційних книг та іншої літератури, написаної доступною, дружньою до дітей мовою, як от:

- Руденко А.В. *Три кроки до моєї професії. Блокнот для підлітків.*
- Денисенко Лариса. *Я і Конституція.*
- Девід Кларк. *Тривога і занепокоєння. Управління стресом для підлітків.*
- Шон Кові. *Сім навичок високоефективних підлітків.*
- *Я відчуваю... Що? Книжка-гід з емоційного інтелекту в інфографіці.*
- *Моноліз Біз. Книга Мрій. Плануй. Досягай. Тренінг із саморозвитку для підлітків №1.*

— Моноліз Біз. Мої стосунки: 100+ технік і запитань про дружбу та кохання.

— Джеймс Клір. Атомні звички.

Під час освітнього процесу неповнолітні особи можуть мати обмежений доступ до мережі інтернет під контролем персоналу СІЗО для користування публічними освітніми, науковими та інформаційними ресурсами.

Зокрема, у 2020 році Міністерство освіти і науки запустило освітню електронну платформу **«Всеукраїнська школа онлайн»** (<https://lms.e-school.net.ua/>). Використання цієї онлайн-платформи є безоплатним.

На платформі доступні матеріали для 5-11 класів:

- відеоуроки;
- тести;
- матеріали для самостійної роботи з 18 основних предметів: українська література, українська мова, біологія, біологія та екологія, географія, всесвітня історія, історія України, математика, алгебра, алгебра і початки аналізу, геометрія, мистецтво, основи правознавства, природознавство, фізика, хімія, англійська мова та зарубіжна література.

Ще одним ресурсом є онлайн-платформа **iLearn** (<https://ilearn.org.ua/>) — проєкт Освіторії, гейміфікована платформа з навчальними онлайн-курсами, тестами та вебінарами, яка допомагає навчатися самостійно і скласти НМТ (національний мультипредметний тест).

4.2. НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА

Неформальна та інформальна освіта

Неформальна освіта є доповненням формальної освіти в навчанні протягом усього життя кожної людини. Навчання в межах таких програм часто ведеться для забезпечення загального права доступу до освіти.

Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям.

Неформальна освіта зазвичай організується у вигляді короткострокових курсів, майстер-класів або семінарів. Результати такої освіти не визнаються кваліфікаціями формальної освіти або еквівалентами формальної освіти. Неформальна освіта може охоплювати програми по ліквідації неписьменності дорослих і молоді та програми для дітей, які не відвідують школу, а також програми з розвитку життєвих і соціальних навичок, програми, що спрямовані на соціальний і культурний розвиток.

Найпоширенішими онлайн-платформами для отримання неформальної освіти є:

1. **Prometheus** – українська безоплатна платформа онлайн-освіти, яка створена у 2014 році. Серед її партнерів найкращі заклади вищої освіти країни, адже Prometheus надає безоплатну можливість університетам, провідним викладачам і компаніям-лідерам публікувати та розповсюджувати курси. Успішне завершення курсу дасть змогу отримати електронний сертифікат, який підтверджуватиме здобуті знання. Курси на Prometheus доступні в мережі у будь-який час, платформа також пропонує мобільний додаток для Android та iOS. prometheus.org.ua

2. **EdEra (Education Era)** – студія онлайн-освіти, яка робить онлайн-курси, спецпроекти, навчальні матеріали, освітні блоги для дітей та дорослих. Усі курси тут безоплатні. До кожної лекції (коротких відео, запитань і завдань для кращого засвоєння матеріалу) додається супровідний матеріал – конспект з ілюстраціями та поясненнями. Кожного тижня студенти виконують домашнє завдання, а наприкінці курсу складають іспит. Навчатися можна в будь-який зручний час, а успішність підтверджується сертифікатом. www.ed-era.com
3. **ВУМ** – освітня ініціатива, яка сприяє розвитку громадянського суспільства в Україні. На їхньому сайті можна знайти онлайн-курси, тренінги, лекції із різноманітних тем, як-от: креативне мислення, перша психологічна допомога, самонавчання. <https://vumonline.ua/>
4. **Відкриті онлайн-курси для підлітків ГО «Волонтер»** – на онлайн-платформі можна знайти 4 онлайн-курси для підлітків з таких тем: «Кібербезпека та кіберпростір» (курс з питань безпеки в інтернеті); «Стань видимим: Щедрий Вівторок» (курс про культуру допомоги і благодійності для підлітків); «Права та обов'язки» (курс про загальні права дитини та людини та захист прав і профілактику правопорушень); «Сприйняття різноманітності – основа толерантності» (курс про толерантність, спілкування для побудови успішних стосунків, а також про поняття статі, гендеру та гендерної рівності). <https://volunteer.kyiv.ua/kursi>
5. **Duolingo** – платформа для вивчення англійської мови, яка має український інтерфейс. Навчання проходить у ігровій формі, з кожним рівнем завдання стають складнішими, а за їх виконання ви отримуєте «гроші» – лінготи. За них можна купити перехід на вищий рівень. Більше уваги приділяється письмовим урокам і диктантам, розмовній мові – менше. Користувачі цієї онлайн-платформи можуть додавати друзів і змагатися з ними у вивченні іноземної мови. uk.duolingo.com

Обираючи курси для неповнолітніх, важливо спочатку ознайомитися з їх змістом, пройти самостійно, аби зрозуміти, чи контент курсу буде зрозумілим, доступним та безпечним саме для вашої категорії підлітків.

Щодо неформальної освіти у очному форматі успішно зарекомендував себе досвід співпраці з громадськими та релігійними організаціями, благодійними фондами, які за запитом слідчого ізолятора та у співпраці з ним можуть створювати програми, спрямовані на розвиток в ув'язнених навичок ефективного спілкування, вирішення конфліктів, креативного мислення, розвитку асертивних (відповідальних) взаємин з однолітками та батьками тощо.

Всі організації, які можуть бути залучені до неформальної освіти неповнолітніх осіб, також вносяться в Банк ресурсів у відповідну сферу життя неповнолітніх осіб. Наприклад, якщо організація проводить тренінги/заходи щодо ефективного спілкування з однолітками та між членами родини, то така організація повинна бути занесена у сферу «Стосунки у сім'ї» та «Стосунки з однолітками».

РОЗДІЛ 5.

ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАЦІЯ ТА ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ У РОБОТІ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ

- 5.1. ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НЕПОВНОЛІТНІХ
- 5.2. ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПЕРСОНАЛУ, ЯКИЙ ПРАЦЮЄ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ
- 5.3. ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ З НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

5.1. ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НЕПОВНОЛІТНІХ

Спілкування з неповнолітніми та проведення роботи з ними базується на індивідуальному підході до кожної особи, врахуванні вікових психологічних особливостей.

Неповнолітні є особливою категорією, яка потребує спеціалізованого та індивідуалізованого підходу персоналу, що зумовлено їхньою віковою ознакою, яка обумовлює наявність якостей, властивих у певний проміжок часу.

Так для них є характерними прагнення до незалежності від дорослих, підвищена емоційність, тенденція до об'єднання у групи однолітків, юнацький максималізм тощо. Суперечності цього віку переважно зумовлені розбіжністю між самооцінкою оточуючих, рівнем прагнень, індивідуальними можливостями, власною поведінкою та суспільними вимогами, між уявним та дійсністю. Останні разом із несприятливим вихованням сприяють формуванню в неповнолітніх, які вчинили правопорушення, негативних рис характеру, мотивів поведінки, зумовлюють їх потрапляння на асоціальний шлях. Це проявляється у порушенні моральних, емоційних та вольових якостей, асоціальних установках, гіпертрофованих потребах, негативних звичках та браку соціальних навичок і досвіду здорової комунікації, що водночас поєднується із прагненням до референтної групи. Наприклад, значна кількість неповнолітніх вчиняють злочини у стані алкогольного сп'яніння та зазвичай у групі. Вони часто носять «немотивований» характер, коли правопорушник не в змозі пояснити мотивів власної поведінки («за друзів», «як усі» тощо).

Вчинений злочин може потягнути за собою позбавлення волі, внаслідок чого неповнолітні опиняються в новій життєвій ситуації, в якій вони змушені оцінювати себе та вчинений злочин (вважати справедливим або несправедливим кримінальне покарання; усвідомлювати, визнавати чи ні свою вину тощо); вступаючи в незвичні для них правовідносини з системою виконання покарань.

Характеризуючи ув'язнених підліткового віку, необхідно зазначити, що вони часто перекичують поняття моральних, емоційних та вольових якостей. Негативні, з погляду суспільства, якості набувають для них позитивного значення. Наприклад, впертість, нахабство, «бездумна» рішучість, готовність скоїти злочин, спритність, безпринципність, підпорядкування друзям-злочинцям, розуміється ними як «сила волі», сміливість, інтелектуальність, чесність. Нездатність адекватно оцінити себе, своє місце в суспільстві, скоєний злочин, призначене покарання, життя та відносини людей проявляється у безвідповідальності, байдужості, безтурботності, соціальному інфантилізмі. Щодо інших людей та колективу для неповнолітніх типовим є прийнятне ставлення до утриманства, яке супроводжується проявами грубості, скритності, нечесності тощо. В умовах ізоляції може відбуватися подальша деформація моральних уявлень та з'являється ризик укорінення їх у поведінці та свідомості установок, що негативно впливають на їхню подальшу ресоціалізацію.

В середовищі неповнолітніх домінуючу роль відіграє фактичне спілкування (спілкування заради спілкування), яке найчастіше є переказом різних життєвих подій, в яких фігурують бійки, зв'язки з жінками/чоловіками, злочинними групами тощо. Слід підкреслити, що ставлення неповнолітніх осіб до друзів малої групи є домінуючим. Саме друзі є тією малою групою, на норми, правила та цінності якої в умовах ізоляції орієнтується ув'язнена особа. У такій групі він знаходить захист та психологічну підтримку, водночас зобов'язаний дотримуватися встановлених групових правил поведінки. Мала група жорстко обмежує самостійність та ініціативу її членів. Тому більшість ув'язнених відчувають страх від того, «як подивляться на його вчинок інші».

Поряд зі ставленням до групи особливе місце посідає ставлення до батьків. Відносини з батьками є неоднозначними. Одні ув'язнені виявляють доброзичливість, чуйність, прихильність, інші, навпаки, жорстокість, ворожість. Однозначно великий вплив на це має історія стосунків у родині, ставлення до неповнолітньої особи з боку батьків, пережитий неповнолітньою особою досвід насильства з боку батьків та/або інших родичів. Перебудова системи відносин неповнолітньої особи має проблеми як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, значно залежить від підтримки їх рідними людьми. У разі негативного ставлення дитини до батьків, а також у разі відсутності розуміння з боку батьків мотивів поведінки і особливостей своєї дитини, процес виправлення особистості значно

залежить від наявності таких якостей, як витримка, самостійність, наполегливість, рішучість, які необхідно розвивати у неповнолітніх ув'язнених.

Ставлення до скоєного злочину і покарання неповнолітніх осіб найчастіше пов'язані з проявом таких якостей, як безпринципність, індивідуалізм, безвідповідальність щодо інших. Це супроводжується відчуттям відсутності вини, оскільки вони часто перекручено розуміють свій злочин, намагаються пом'якшити свою вину, посилаючись на обставини та перекладаючи відповідальність на інших. Такі аргументи поділяються і підтримуються у середовищі неповнолітніх, тому блокують прояв самокритики, вольові зусилля особистості, створені задля перебудови сформованої мотивації. Реалізація цього залежить від якостей, які в ув'язнених підлітків не розвинені. Вони не повною мірою здатні контролювати свою поведінку та підпорядковувати її встановленим нормам та правилам в СІЗО, відмовитися від підпорядкування негативній волі інших людей, гальмувати імпульси, що заважають здійсненню мети, що є передумовою формування установки на виправлення. Ставлення неповнолітніх до виправлення проявляється у таких якостях як пасивність, лінь, недобросовісність, безвідповідальність, легковажність, песимізм, байдужість. Одна з причин цих якостей у характері неповнолітніх осіб полягає у відсутності позитивних інтересів, трудових навичок, що робить їх мало здатними до активної життєдіяльності.

Ув'язнені неповнолітні не можуть довго утримувати у своїй свідомості поставлену мету. Питання подальшого життя відкладаються («потім», «все саме собою налагодиться» тощо). У неповнолітніх часто переважає пасивна установка – без зміни своєї особистості до повернення у громаду. Вони рідко планують свої дії та вчинки, орієнтуючись на подальші життєві цілі, виявляється нерішучість та відсутня наполегливість. Тому їхня діяльність та поведінка найчастіше нестійкі, імпульсивні. Під час виконання різних видів робіт такі особи потребують допомоги, підтримки та поради.

Активність неповнолітньої особи ґрунтується переважно на чуттєвому сприйнятті, емоціях. Щойно діяльність втрачає свою емоційну привабливість, настає апатія та спад вольової енергії. Тому виконання різних завдань потребує здійснення зовнішнього контролю з боку персоналу.

Неповнолітнім притаманні підвищене сприйняття та вразливість, наслідуваність, водночас відсутні міцні переконання та критичність розуму. Тому в характері нерідко поєднуються позитивні та негативні моральні, вольові, інтелектуальні якості, які зумовлюють суперечливі вчинки та дії. Таке становище посилюється різними за своєю спрямованістю впливами на неповнолітню особу з боку кримінального мікросередовища: батьків або осіб, які їх замінюють/родичів/друзів в пенітенціарній установі. Це створює труднощі у розбудові суперечливих відносин. Для неповнолітніх типовою є підвищена самооцінка. Їм характерні підлітковий максималізм (нетерпимість до чужої думки, особливо дорослих, категоричність, індивідуалізм, відсутність самокритичності), хизування своїми негативними особистими якостями, недоліками. У прагненні підтвердити свою самооцінку неповнолітні можуть порушувати режим в СІЗО виявляти такі якості, як агресивність, нахабство.

Успішність діяльності (робота, навчання, громадська робота) у неповнолітніх пов'язана з цілеспрямованістю, наполегливістю у подоланні труднощів, але водночас є неорганізованість, упертість, пасивність, які виявляються як підлітковий протест.

Зазначимо, що розбіжності між вимогами персоналу та вимогами неофіційної малої групи – одна з найчастіших причин внутрішніх особистісних конфліктів, психологічних зривів ув'язнених неповнолітніх, що призводить їх до відкритого прояву негативного ставлення до адміністрації СІЗО. Наявність у неповнолітніх суперечливого та негативного ставлення до виправлення зазвичай пов'язана з невмінням долати життєві проблеми, що є характерним показником нестійкості поведінки.

Неповнолітнім особам, які перебувають у конфлікті із законом, притаманна не критичність мислення, яка, призводить до того, що значна їх кількість беззаперечно вважає свої дії і висновки абсолютно правильними; вони навіть не припускають, що можуть помилятися.

Порівнюючи розвиток вольової саморегуляції неповнолітніх ув'язнених та правослухняних юнаків, можемо говорити про нерозвиненість у вихованців такого чинника вольової саморегуляції, як вміння контролювати свої дії та вчинки.

Мотиваційна сфера особистості неповнолітніх правопорушників має свої специфічні властивості.

Провідним мотивом повсякденної життєдіяльності в умовах ізоляції є мотивація уникнення, яка заважає «включитися» в соціально схвальну діяльність, а штовхає на пошук асоціальних дій.

Ще однією особливістю є «комплекс відчуження», який проявляється перевагою у неповнолітніх осіб негативних мотиваційно-афіліативних тенденцій страху бути відкинутим. Це призводить до стилю спілкування та поведінки, який ускладнює засвоєння неповнолітніми соціальних норм, призводить до відчуття ізоляції, сприяє формуванню у них негативного, ворожого ставлення до оточуючих зі слабкістю емпатійно-ідентифікаційних механізмів.

Ієрархія особистісних цінностей неповнолітніх, що становить основу смислової сфери, в умовах позбавлення волі закономірно піддається значним змінам. Найбільш значущими для них є цінності, що забезпечують індивідуальне існування, тоді як цінності творчого, діяльницького характеру, відступають на другий план, а цінності, у яких реалізуються соціальні стосунки, взагалі опиняються наприкінці рангового ряду.

Відхилення у функціонуванні самосвідомості та несформованість «Я-образу» є однією з найбільш суттєвих характеристик особистості неповнолітньої особи. Зазначимо, що у сфері самопізнання в них домінують не внутрішні параметри (якості особистості), а зовнішні ознаки: зовнішній вигляд, одяг, фізичний розвиток. Самоповага, самоприйняття і самооцінка, які його складають, значно нижче за рівнем розвитку в осіб, які перебувають в конфлікті із законом, ніж у законотруслих підлітків.

Окрім особливостей підліткового віку, виділяють низку індивідуально-психологічних характеристик особистості підлітків, які перебувають у конфлікті з законом:

- ✓ брак когнітивних і соціальних навичок, зокрема навичок прогнозу наслідків своїх дій;
- ✓ значна потреба в спілкуванні, яка поєднується з дезадаптивними формами взаємодії;
- ✓ емоційно-поверхневі контакти, які характеризуються плінністю, ситуативністю, нестійкістю;
- ✓ емоційна лабільність, імпульсивність, невміння керувати своїми емоціями, що проявляється у низці негативних поведінкових реакцій (крик, бійки, сварки, бурхливі образи) і неадекватних способах виходу з конфліктів;
- ✓ загальна незрілість світогляду, що визначає схильність до залежності від авторитетних членів їхньої референтної групи;
- ✓ неадекватна самооцінка (або значно завищена, або занижена), відсутність розвиненої критичності, що призводить до переоцінки власних можливостей, нездатності до правильної оцінки ситуації та, як наслідок, до неадекватного регулювання поведінки;
- ✓ некеровані прагнення, наприклад мати ту чи іншу річ, які реалізуються через імпульсивні крадіжки;
- ✓ утруднене формування соціальної ролі, встановлення нових та зрілих стосунків з однолітками обох статей, емоційна залежність;
- ✓ брак досвіду у сфері близьких стосунків, зумовлений складним досвідом дорослішання (часто – у ситуації домашнього насильства, коли неповнолітня особа була постраждалою від нього або його свідком), нестачею інформації про здорові стосунки, нереалістичними очікуваннями щодо взаємин, сприйняттям ревностів й контролюючої поведінки як прояву любові та вірності;
- ✓ ускладнене життєвими обставинами становлення ціннісно-мотиваційної сфери, що ускладнює побудову життєвих цілей та планування; низька здатність до формування власних просоціальних цінностей й переконань.

Звертаючи увагу на гендерні аспекти, зауважимо, що дівчатка зазвичай, навіть опинившись у місцях несвободи, зберігають далі досить лояльне ставлення до суспільства й не відчувають відвертої ворожості до соціальних інституцій. Маючи недостатній життєвий досвід, вони, на відміну від дорослих ув'язнених, швидко адаптуються до нових умов, зберігаючи прихильність до сімейних цінностей, родинних і приятельських зв'язків. Ця особистісна якість обов'язково має бути використана персоналом СІЗО для організації процесу комунікації та активізації виховних впливів.

Під час організації спілкування з неповнолітніми слід врахувати, що їхня висока потреба у спілкуванні вступає в суперечність з елементарним невмінням спілкуватися, слухати іншу людину, підтримувати розмову, висловлювати свої почуття, реагувати на критику і критично оцінювати висловлювання та дії інших людей.

Зважаючи на вікові психологічні особливості неповнолітніх, персоналу СІЗО для того, щоб донести інформацію якісно, необхідно:

- ✓ викладати інформацію чітко і послідовно, добираючи зрозумілі для неповнолітніх слова;
- ✓ будувати повідомлення коротко та змістовно, без непотрібних чи незрозумілих термінів;
- ✓ чітко відповідати на поставлене питання, тримаючи одну лінію розмови, не переходячи на інші теми;
- ✓ підбирати темп і ритм мовлення, робити паузи після кожного речення, щоб дати можливість їм осмислити сказане.

Узагальнюючи вищевикладене, підкреслимо, що у неповнолітніх ув'язнених спостерігається порушення розвитку інтелектуальної, емоційно-вольової, особистісної, потребнісно-мотиваційної сфер особистості, часто внаслідок складних обставин дорослішання, пережитого насильства, впливу асоціального найближчого середовища тощо. Як наслідок, у таких осіб можуть виникати неадекватні реакції на змінювані обставини, що призводить до ускладнень під час здійснення комунікації з ними.

Отже, взаємодія з неповнолітніми – непросте завдання, що вимагає спеціальних знань і навичок. Це завдання ускладнюється наявністю набагато більшої кількості етичних дилем, пов'язаних зі специфікою спілкування з неповнолітніми, ніж під час взаємодії з дорослими особами, взятими під варту.

Питання конфіденційності, безпеки, збереження кордонів в спілкуванні, рольового змішання в ситуації взаємодії з неповнолітніми з етичної сторони є ще більш гострими і вимагають уважного професійного ставлення.

Дотримання етичних правил в спілкуванні з неповнолітніми – найголовніший обов'язок будь-якого співробітника пенітенціарної установи. Багато в чому взаємодія з неповнолітніми вимагає ще більш високого рівня етичної поведінки персоналу через особливу їхню вразливість та складнощі, що пов'язані з необхідністю взаємодіяти з персоналом різних служб установи.

Персоналу пенітенціарних установ необхідно постійно дотримуватися етичних принципів під час спілкування та організації взаємодії з неповнолітніми особами, взятими під варту та засудженими.

Мистецтву спілкування треба постійно вчитися, виробляючи свій індивідуальний стиль комунікації з неповнолітніми, враховуючи їхні індивідуально-психологічні особливості.

5.2. ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПЕРСОНАЛУ, ЯКИЙ ПРАЦЮЄ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ВЗЯТИМИ ПІД ВАРТУ

Професійне спілкування персоналу СІЗО – це робота з внутрішнім світом неповнолітньої особи, що вимагає дотримання особливих принципів та правил етики.

Слово «етика» походить від грецького «ethos» – моральність. Традиції та звичаї наших пращурів, які ще не мали поділу суспільства на класи, формували їхню моральність, загальноприйняті норми поведінки. Ставлення людини до свого роду, до інших людей закріплювались в той час звичаями, які мали більшу значущість, ніж юридичні норми та закони класового суспільства. У сучасному суспільстві під моральністю прийнято розуміти сукупність принципів та норм поведінки, яка регулює ставлення людей одне до одного, а також до суспільства, класу, держави, родини тощо. Моральність підтримується особистими прагненнями, настановами, традиціями, вихованням. Найбільш загальні та значущі норми поведінки людей відносять до поняття моральних принципів. Моральність – це сукупність норм поведінки. Норми поведінки так само визначають моральне ставлення людей тому, що вони проявляються в їхніх діях та поведінці.

Наслідки спілкування з персоналом СІЗО, особливо з психологом установи, мають для неповнолітньої особи велику особистісну значущість. Від дотримання ним етичних принципів професійної діяльності залежить те, яким буде втручання персоналу – розвиваючим або руйнуючим особистість неповнолітнього.

Для того, щоб забезпечити ефективний позитивний вплив на особистість неповнолітньої особи, в професійній діяльності слід дотримуватися таких принципів:

Принцип професійної компетентності

Персонал, який працює з неповнолітніми, повинен чітко усвідомлювати свої професійні можливості та діяти тільки в межах професійної підготовленості. *Наприклад: психолог під час застосування психодіагностичної методики, певної програми роботи, проведення консультування повинен знати їх теоретичні основи і добре знати технологію їх проведення. Для організації цілісної та компетентної психологічної допомоги він повинен вміти встановлювати психологічний контакт, враховуючи вікові та індивідуальні особливості неповнолітніх, проводити спільну роботу з колегами.*

Принцип ненанесення шкоди неповнолітньому (-ій)

Під час роботи з неповнолітніми слід зважати передусім на їхні інтереси. Важливо мати на увазі безповоротність багатьох психічних процесів. Тому головний етичний принцип роботи – «не зашкодь». Процес і результати діяльності персоналу не повинні завдавати шкоди здоров'ю, стану, соціальному становищу, інтересам неповнолітньої особи.

Психолог повинен використати безпечні та найбільш прийнятні методи, прийоми, технології роботи. Він має проявляти особливу турботу про те, щоб підлітку не завдали шкоди люди, обізнані про отримані результати, запобігати неправильним діям персоналу СІЗО. Для цього психолог формулює свої рекомендації, організовує зберігання, використання результатів дослідження так, щоб вони застосовувалися тільки у межах професійних завдань. Так само працівник, відповідальний за ведення справи неповнолітньої особи, організовує місце зберігання документів неповнолітніх так, щоб доступ до них мали тільки ті особи, які працюють із неповнолітніми особами.

Принцип об'єктивності

Персонал СІЗО не повинен допускати упередженого ставлення до будь-якої неповнолітньої особи. Необхідно займати об'єктивну позицію, незалежну від суб'єктивної думки або вимог третіх осіб.

Неприпустимо формулювання висновків і проведення роботи на основі суб'єктивного враження

від особи неповнолітнього (-ої), його/її юридичного або соціального становища, позитивного або негативного ставлення персоналу до неповнолітньої особи.

Результати роботи не повинні залежати від особистих якостей і особистих симпатій персоналу.

Небажаними є тісні особисті відносини між співробітниками та неповнолітніми. Важливо, щоб персонал установи міг зберегти об'єктивну і відсторонену позицію, необхідну для ефективного вирішення проблем неповнолітньої особи.

Принцип поваги

Персонал СІЗО повинен поважати гідність неповнолітньої особи, проявляти повагу та чесність в спілкуванні з ним/нею. В процесі проведення роботи персонал, дотичний до роботи із неповнолітньою особою, повинен прагнути до підтримки у нього/неї почуття симпатії і довіри, задоволення від спілкування з працівником.

Під час проведення занять/заходів/діагностик/консультування тощо необхідно повідомляти про його/її мету (у досить загальній і доступній формі), своєчасно попередити неповнолітню особу про те, як використовуватиметься отримана інформація.

Дотримання професійної конфіденційності

Персонал СІЗО, особливо психолог, під час проведення роботи повинен дотримуватися принципу конфіденційності.

Психолог повинен зберігати конфіденційність як результатів психодіагностичного дослідження, так і результатів проведення індивідуальної роботи, уникати свідомого або випадкового поширення матеріалу, отриманого від підлітка, щоб уникнути його компрометації.

Конфіденційність передбачає ситуацію, коли співробітник повинен балансувати між необхідністю збереження довірливо-відкритого спілкування з неповнолітньою особою та бажанням інших співробітників (чи батьків) мати відомості про те, що відбувається з дитиною. Конфіденційність у проведенні роботи, особливо під час психологічного консультування, повинна неухильно дотримуватися психологом як найважливіший етичний принцип, що дає змогу створити атмосферу безпеки і довіри для неповнолітньої особи.

На початку проведення роботи і неповнолітній особі, й іншим особам, дотичних до роботи із ним/нею (іншим співробітникам, батькам, опікунам тощо), зазначається, що конфіденційність буде порушена тільки у випадках, якщо психолог дізнається, що життю неповнолітньої особи щось загрожує, якщо сама особа вчиняє дії, які загрожують чиємусь життю, якщо розкривається ситуація насильства щодо неї, тощо. У всіх інших випадках психолог зберігає таємницю довіреної неповнолітньою особою інформації та надає іншим людям зворотний зв'язок про неповнолітню особу, не порушуючи правила конфіденційності.

Дотримання кордонів

Під час проведення роботи з неповнолітніми персоналу СІЗО слід врахувати, що підлітки можуть проявляти цікавість щодо особистого життя співробітників, досвіду їх дорослішання. У таких ситуаціях для співробітника виникає більше небезпеки перетину і порушення кордонів, більше можливостей для надмірного саморозкриття.

Слід пам'ятати, що під час спілкування неповнолітній особі непросто утримувати кордони, він/вона буде піддавати ці кордони випробуванню, а сам співробітник може стати заручником особливих симпатій до підлітка, наслідків контрпереносу, пов'язаних зі спогадами про своє дитинство, яке може викликати почуття жалю й бажання «врятувати» дитину, бути для нього «хорошим батьком чи матір'ю» тощо.

До етичних принципів роботи персоналу з неповнолітніми належать також такі:

- ✓ *дотримання прав людини та гуманізм* (затвердження норм пошани і доброзичливого ставлення до кожного ув'язненого, виключення примусу і насильства над особою);
- ✓ *добровільність* (співробітник може працювати із неповнолітньою особою лише за умови його/її згоди. Це стосується як повнолітніх, так і неповнолітніх осіб);
- ✓ *повага до особистості підлітка будь-якого віку; ненанесення своїми діями йому/їй шкоди* (фізичного і психологічного характеру);
- ✓ *незасудження та безоціночне прийняття особистості неповнолітнього (-ої), доброзичливе ставлення до нього/неї, встановлення довірливо-ділового стилю спілкування;*
- ✓ *неупередженість сприйняття взаємодії неповнолітньої особи та інших осіб, що входять до її кола спілкування;*
- ✓ *визнання прав неповнолітньої особи на будь-які почуття, а також прав висловлювати ці почуття в процесі спілкування з персоналом;*
- ✓ *побудова довірчих відносин з неповнолітньою особою.* Довіра є запорукою нормальної соціальної комунікації, що забезпечує діалог, взаєморозуміння, співпрацю. Вона, як психологічне ставлення, охоплює інтерес та повагу до іншої людини; уявлення про потреби, що можуть бути задоволені в результаті взаємодії з нею; емоції від передчуття їх задоволення і позитивні емоційні оцінки персоналу; безумовну готовність виявляти до неповнолітнього добру волю, а також виконувати певні дії, що сприятимуть успішній діяльності;
- ✓ *дотримання професійних кордонів з неповнолітніми;*
- ✓ *відповідальність* - співробітник піклується насамперед про добробут неповнолітньої особи та не використовує результати роботи проти неї;
- ✓ *толерантність та неприпустимість будь-яких висловлювань чи дій дискримінаційного характеру* за ознаками статі, віку, раси, національності, мови, громадянства, соціального, майнового або сімейного стану, політичної чи релігійної належності; зверхнього тону, грубості, некоректних зауважень, неправомірних, незаслужених звинувачень; погроз, образливих висловів або реплік; суперечок, дискусій та дій, що перешкоджають нормальному спілкуванню або провокують протиправну поведінку; необґрунтованих перевірок, оглядів, обшуків тощо;
- ✓ *суб'єктність*, що передбачає залученість неповнолітньої особи до процесу вирішення життєво важливих проблем; адже лише активна і повноцінна участь підлітка в заходах дасть змогу йому/їй засвоїти нові зразки поведінки, змінити власні системи соціальних установок, соціальних зв'язків і соціальних взаємодій. Саме через власну активну діяльність підліток самореалізується, самовизначається в подальших життєвих шляхах;
- ✓ *розкриття особистісного потенціалу неповнолітньої особи та опори на позитивні якості.* Важливо активізувати позитивні якості неповнолітньої особи через звернення до кращих якостей особистості, нагадування про колишні успіхи, підсилення позитивних установок, почуттів.

Типові етичні проблеми психолога, які можуть виникати під час спілкування

1. **Спокуса влади.** Відомо, що в психолога є багато можливостей зробити людей залежними від себе. Погано, коли влада над вчинками й діями інших людей стає для когось самоціллю.
2. **Проблема відповідальності психолога.** На відміну від відповідальності звичайних людей (не спеціалістів), психолог не повинен всю відповідальність брати на себе. Його завдання більш складне - поступово сформулювати почуття й готовність до відповідальності у неповнолітніх. Психолог відповідає за саму організацію такої допомоги, але не за прийняті рішення - це право (і відповідальність) належить неповнолітній особі як суб'єктові самовизначення.

3. **Спокуса «псевдосамовираження» на роботі**, коли психолог використовує свою професію скоріше для демонстрації своїх достоїнств, ніж для допомоги неповнолітнім, які звертаються до нього. Але, з іншого боку, взагалі не справляти жодного враження на клієнта (не вміти подобатися йому/їй) теж не можна. Проблема в тому, що у прагненні подобатися необхідно знайти таку міру, що не перетворила б роботу психолога на театр одного актора, а дозволила б максимально виявити себе й неповнолітню особу.
4. **Спокуса «професійної моди»**, коли слідом за останніми новинками в галузі практичної психології спеціаліст витрачає багато часу на ознайомлення з новими методиками й по-справжньому не встигає ні однією з них оволодіти. Але, з іншого боку, психолог, дійсно, не повинен відставати від останніх наукових новинок.
5. **Проблема надмірного експериментування**, коли психологові в якийсь момент захочеться узагальнити свій досвід і написати наукову статтю або дисертацію. Можна помітити, як тоді неповнолітні з людей зі своїми проблемами можуть перетворитися для психолога-експериментатора в «статистичний матеріал», і допомога у вирішенні їхніх проблем відійде на другий план. Звісно, психолог-практик не повинен відмовлятися від наукового пошуку й експериментування, але пріоритетом все-таки повинно залишатися надання допомоги.
6. **Спокуса працювати до безтями, забуваючи про своє здоров'я й про інтереси своїх рідних і близьких**. Наприклад, психолог, щоб не здатися «черствим», роздає свій номер телефону, постійно, навіть у святкові дні, влаштовує додаткові зустрічі, приходять на службу тощо. Нерідко відсутність елементарної психогігієни праці психолога призводить до порушення психоемоційного стану самого спеціаліста.
7. **Спокуса спекуляції на відсутності загальноприйнятих критеріїв оцінки ефективності роботи психолога**. Як відомо, психологічна робота найчастіше прогностична, тобто орієнтована в майбутнє, й повноцінно оцінити якість роботи часто можливо лише через якийсь час. Не допомагають тут і показники ефективності, які використовують в наукових працях, оскільки часто вони бувають складними й розкривають лише окремі (досліджувані) аспекти. Зазначене актуалізує одну з найважливіших проблем – професійної совісті психолога.
8. **Проблема «пізнього прозріння» неповнолітньої особи** може виникнути у роботі із такими підлітками, які захочуть осмислити якийсь важливий етап свого життя або все життя загалом. Якщо психолог покаже такій особі, що багато чого із вчиненого ним/нею насправді нікчемне й навіть злочинне, то цим він може нанести неповнолітній особі більшу психічну травму, після якої він/вона може бути в глибокій кризі.
9. **Проблема** – це питання про те, чи має право психолог, сам до кінця не визначившись у своєму житті, допомагати самовизначатися іншим? Імовірно, відповідь і тут перебуває десь посередині. Кожного разу психолог у роботі з конкретним підлітком повинен на певний час відкласти свої проблеми й зосередитися на його/її проблемах.

Проста констатація й навіть усвідомлення існуючих етичних проблем не може задовольнити психологів. Тому внутрішня активність і професіоналізм самих спеціалістів повинні проявлятися у тому, щоб уміти самостійно знаходити відповіді на складні моральні питання й гідно уникати неприємних ситуацій, для яких немає й не може бути якихось єдиних рецептів.

5.3. ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ З НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

Персоналу СІЗО під час проведення роботи з неповнолітніми слід знати такі специфічні особливості:

Врахування під час комунікації вікових особливостей, що передбачає наявність знань про особливості розвитку неповнолітніх та індивідуально-психологічні характеристики (наприклад рівень розвитку мислення, мовлення, емоційно-вольова сфера тощо).

Врахування меншої здатності неповнолітньої особи до саморефлексії та самопостереження, що передбачає підбір персоналом адекватних віку технік і методів роботи, а також наявність у співробітника навички формулювання доступних для розуміння підлітка питань, уточнень, інтерпретацій.

Складність вибудови теплих довірчих відносин з неповнолітніми, оскільки вони часто не володіють, на відміну від дорослих, всім спектром комунікативних умінь та навичок. Поведінка неповнолітньої особи в комунікативному акті більш спонтанна, непередбачувана, неочікувана. Підліток гостро відчуває брехню і нещирість, є більш категоричним у виборі симпатій і антипатій в процесі спілкування. Дуже важливо, щоб уже під час першого контакту склалися теплі, довірчі відносини з психологом та іншими співробітниками.

Вікова дистанція (різниця у віці) часто визначає виникнення непорозумінь між дорослою людиною і неповнолітньою особою. Дорослий, який має більший життєвий досвід, не завжди здатний зрозуміти різноманітність почуттів і дій неповнолітньої особи, які також визначаються рівнем його/її розвитку, завданнями самого віку. Від працівника в цьому випадку потрібна особлива сенситивність (чутливість), вміння бачити світ очима неповнолітнього (-ої). Співробітник повинен зрозуміти і чути те, що хоче підліток донести до дорослого не тільки словами, а й поведінкою, діями, рішеннями тощо.

Неповнолітні набагато частіше, ніж дорослі, в ситуації спілкування бувають **скуті, замкнені, не товариські**. Іноді вони відмовляються розповідати про себе та про події свого життя, причиною чому можуть бути особистісні особливості, психологічні травми, страхи, відсутність довіри до дорослих людей. У неповнолітніх поведінкові прояви часто є основним способом вираження почуттів.

Отже, успіх співробітника під час проведення роботи з неповнолітніми значною мірою залежить від його здатності спостерігати, зрозуміти й інтерпретувати дії неповнолітньої особи. Спеціаліст, який працює з неповнолітніми особами, повинен вміти «зчитувати» їх невербальну мову, а також запропонувати методи взаємодії, які передбачають вирішення психологічної проблеми в процесі гри, малювання, ліплення тощо.

Побудова ефективної комунікації

Ефективність професійних впливів персоналу СІЗО на неповнолітню особу багато в чому залежить від того, наскільки успішно буде побудовано комунікативний процес. Якщо контакти будуть формальними, рамковими або співробітник займе щодо неповнолітньої особи домінуючу позицію, обере авторитарний чи директивний стиль взаємин, то у підлітка не сформується належний рівень довіри до співробітника, він/вона може проявляти негативізм, замкненість, страх, опір, небажання співпрацювати, пряму протидію або займе пасивну позицію, очікуючи, що співробітник сам буде вирішувати його/її проблеми.

Основні принципи встановлення підтримуючих та позитивних стосунків:

- ✓ максимальна рівність позицій, відсутність зверхності з боку співробітника щодо неповнолітньої особи;
- ✓ надання підлітку права і можливості самовизначення, повага до його/її поглядів, думок, рішень;
- ✓ безумовне прийняття співробітником особи неповнолітнього (-ої), повага до нього/неї як до особистості;

- ✓ розуміння співробітником думок і переживань неповнолітньої особи та передавання йому/їй цього розуміння;
- ✓ відвертість, відкритість і прозорість (конгруентність) співробітника. Водночас співробітник повинен відмовитись від оцінювання (як негативного, так і позитивного) особистості неповнолітньої особи, моралізаторства, надання банальних порад, суперечок, нав'язування свого погляду.

Ефективна комунікація з неповнолітньою особою – це прийняття того, що повідомляє особа; прийняття його/її почуттів; відмова від осуду.

Комунікація із неповнолітніми починається із формування першого враження та встановлення психологічного контакту, який не виникає автоматично. Він залежить від особистостей учасників спілкування; обраних методів і умов налагодження взаємодії; наявності чи відсутності психологічних бар'єрів різного змісту та вибору способів їх подолання.

Найбільш поширені бар'єри спілкування:

- ✓ **мотиваційний** – небажання чи незацікавленість у спілкуванні внаслідок упередженості, певних принципових міркувань (наприклад через особливості кримінальної субкультури), страху осуду чи помсти з боку певних осіб, небажання розголосу якихось подій чи сторінок життя;
- ✓ **інтелектуальний** – помилкова оцінка індивідуальних особливостей (темпераменту, характеру, освіченості тощо); різна «мова спілкування», нерозуміння термінів, висловлювань тощо; розбіжності в розумінні одних і тих самих обставин;
- ✓ **емоційний** – полягає у виникненні та посиленні негативних переживань і установок, пов'язаних із спілкуванням загалом чи зокрема зі ставленням до конкретної особи (недовіра, агресивність, сором, страх, тривога тощо);
- ✓ **вольовий** – небажання чи неможливість долати власні настанови і стереотипи, небажання підкорятись чужій волі тощо;
- ✓ **психологічний** – може виникати внаслідок різних причин:
 - 1) індивідуально-типологічні (темперамент) та індивідуально-психологічні (характерологічні) особливості партнерів по спілкуванню: бар'єри, спричинені особистісними проблемами співробітника, який намагається встановити контакт, що визначаються як рисами його характеру і темпераменту, так і недостатнім професійним досвідом, помилками орієнтування в ситуації контакту, професійною деформацією; бар'єри встановлення контакту, які виникають внаслідок специфічних рис неповнолітньої особи (зокрема залежать від психологічного стану чи самопочуття, можуть відбивати досвід попереднього негативного спілкування з представниками установи або правоохоронних органів);
 - 2) відмінності у світогляді, переконаннях чи упередженнях;
 - 3) різне бачення ситуації спілкування і особистості партнера по комунікації;
 - 4) статево-вікові відмінності.

Значущою перешкодою для встановлення контакту може стати, як зазначалось вище, упередженість неповнолітньої особи щодо співробітника пенітенціарної установи, недовіра до нього. Крім того, значна кількість неповнолітніх перебувають у негативних психічних станах, серед яких переважають розгубленість, страх, депресія, що ретельно приховуються під маскою зухвалості й удаваної байдужості.

Для подолання бар'єрів спілкування необхідно застосовувати сукупність засобів, що послаблюють їх дію і допомагають сприймати інформацію. Відповідно, однією з необхідних здібностей співробітника, який прагне встановити контакт із неповнолітньою особою, є вміння створити психологічний клімат, що сприятиме вільному спілкуванню, налагодить ситуацію співпраці.

3 метою формування сприятливого психологічного клімату під час спілкування співробітнику

важливо:

- ✓ створити атмосферу довіри за допомогою відкритої пози, рівного тону, неквапливої жестикуляції, усмішки тощо;
- ✓ встановити адекватний зоровий контакт;
- ✓ відслідковувати зміни у поведінці неповнолітньої особи та реагувати на них;
- ✓ переконати підлітка, що говорити про свої відчуття, проблеми, потреби та звертатися по допомогу не соромно;
- ✓ встановити оптимальну форму звернення до неповнолітньої особи, що відповідає віку та особливостям цієї особи.

Надання психологічної підтримки неповнолітній особі

Адекватна психологічна підтримка – один з найважливіших чинників, здатних посприяти у налагодженні стійкого контакту та покращити взаємини із підлітком. Вона включає:

- ✓ зосередження на позитивних сторонах особистості неповнолітньої особи, її перевагах з метою зміцнення самооцінки;
- ✓ допомога йому/їй в уникненні та ліквідації власних помилок;
- ✓ допомога в розв'язанні поточних проблем та підтримка у невдачах;
- ✓ допомога у формуванні адекватного вияву емоцій, навичок самоконтролю.

Існують помилкові стратегії, так звані «пастки підтримки», які лише посилюють негативні поведінкові реакції неповнолітньої особи: гіперопіка, створення залежності неповнолітньої особи від співробітника (насамперед психологічної), нав'язування нереальних стандартів стосунків, поведінки та іншого; стимулювання за допомогою порівняння, суперництва з однолітками.

Коли з неповнолітньою особою обговорюється ситуація її протиправної, агресивної або насильницької поведінки, важливо чітко продемонструвати: «Я проти подібної поведінки, і те, що ти скоїв/скоїла – не добре, але я поважаю твою особистість і, якщо ти дозволиш, можу надати тобі допомогу в подоланні ситуації, що склалася». Співробітник має допомогти неповнолітній особі зрозуміти, чому так відбувається, показати, що все може бути по-іншому.

Для надання психологічної підтримки слід застосовувати слова і фрази, які сприяють розвитку «Я-концепції» та почуттю адекватності, створюючи настанови: «Ти можеш це зробити» (наприклад: «Навіть якщо ти зробив щось не так, для тебе це може бути хорошим досвідом», «Усі ми люди, і всі ми робимо помилки. Врешті-решт, виправляючи свої помилки, ми вчимося»).

Не слід зосереджуватися на минулих помилках неповнолітньої особи, щодо якої здійснюються заходи корекції, та не вживати кліше, які є демотивуючими (наприклад: «Знаючи тебе, можна не сумніватися, що вся наша розмова є даремною», «З тебе все одно нічого путнього не вийде»), оскільки це лише закріплює негативну поведінку. Варто пояснити, що неповнолітня особа має змогу все почати «з нуля» (наприклад, словами на кшталт: «Знаючи тебе, я не сумніваюся, що ти все подолаєш», «Це серйозний виклик, але я упевнений/упевнена, що ти готовий/готова до нього»).

Підтримувати неповнолітню особу можна також за допомогою:

- ✓ окремих слів («правильно», «добре», «продовжуй так само» тощо);
- ✓ висловів («А ось це вже краще», «Погоджуюся з твоєю думкою», «Добре, що ти це розумієш» тощо);
- ✓ спільних дій, фізичної співучасті (сидіти, стояти поруч із підлітками і юнаками, м'яко вести їх, активно слухати та інше);
- ✓ виразу обличчя (усмішка, підбадьорювання, кивок головою, демонстрація оптимізму та інше);

- ✓ опори на сильні сторони характеру особи та підтримки його/її готовності та спроб виправити ситуацію;
- ✓ демонстрації поваги до почуттів неповнолітньої особи та розуміння ситуації;
- ✓ прийняття індивідуальності особистості та розширення сфери його/її самостійності (надання змоги розв'язувати проблеми самостійно в тих випадках, коли це можливо);
- ✓ надання неповнолітній особі змоги демонструвати свої почуття (зокрема страх, гнів, печаль) під час спілкування та підказок, як їх можна адекватно виражати та у такий спосіб опанувати;
- ✓ побудови бесіди на принципах взаємної поваги.

Під час спілкування співробітник має право говорити собі: «Допомагати – це, звичайно, добре, але й у мене є почуття (зокрема негативні)». Висловлювати власні почуття необхідно, це сприяє встановленню відкритої комунікації та надає особі адекватного зворотного зв'язку. Питання полягає лише в способі висловлення власних почуттів, і слід обирати «Я-повідомлення», які містять не критику дій особи («Ти робиш неправильно», «Ти не маєш так поводитися» тощо), а безоціночну інформацію щодо емоцій, які вони викликають («Мене лякають твої спалахи люті», «Я відчуваю дискомфорт, якщо ти...» тощо). Формула «Я-повідомлення» є ефективною, оскільки вона демонструє довіру й повагу до неповнолітньої особи, зменшуючи антагонізм між підлітком (юнаком) та співробітником установи.

Встановлення довірливих стосунків з неповнолітніми

Формування довірливих стосунків є невід'ємною складовою роботи, яка проводиться персоналом СІЗО з неповнолітніми. Звернемо увагу на те, що довіра є внутрішнім регулятором відносин між неповнолітньою особою та співробітником, здатним створювати гармонійні (органічні) стосунки. Створення атмосфери довіри під час проведення роботи, індивідуального консультування дає змогу розкритися, поділитися своїми почуттями, думками, страхами, сприяє обговоренню значущих проблем.

Створення простору довіри під час роботи неможливе без щирості суб'єктів взаємодії. Щирість – щиросердна, нелицемірна комунікативна поведінка суб'єкта, що характеризується певною відвертістю, емоційністю і позитивно налаштовує неповнолітню особу. Поряд з поняттям «щирість» використовується термін «конгруентність» – як стан цілісності та абсолютної щирості. Такий стан забезпечує довіру неповнолітньої особи та сприяє його/її особистісному зростанню.

Під час підготовки до роботи з неповнолітніми співробітник, а особливо психолог, має бути конгруентним до них, бо лише в ситуації абсолютної відвертості, щирості вони можуть відкрити свої почуття, думки, переживання. Слід пам'ятати, що, перебуваючи в деструктивному середовищі пенітенціарного закладу, неповнолітня особа не звикла довіряти та відкриватись людям. Тому щирість у взаєминах насамперед має делегувати психолог. Він/вона повинен бути в спілкуванні з неповнолітньою особою природним, невимушеним, відвертим – бути собою, не грати роль вихователя або вчителя, не демонструвати свій професіоналізм та особистісну зверхність, а просто бути поруч і висловлювати свої власні переживання. У такій ситуації неповнолітня особа прийматиме допомогу психолога не як втручання в його/її особистий простір, а як підтримку і турботу.

Психолог і підліток повинні працювати в єдиному емоційно-чуттєвому діапазоні, який запобігає психічному напруженню. Цьому сприяє позиція діалогу, у якій присутня толерантність та зацікавленість, але не конформізм і байдужість. Саме в стані діалогу забезпечується ефективність та конструктивність взаємодії з людьми, неповнолітня особа розкривається, відмовляється від психологічних захистів, стає впевненою.

Значення цього методу полягає в поєднанні чотирьох основних чинників:

- 1) увазі до партнера по діалогу (партнерська любов), проявляється в ставленні до співрозмовника: *«Я бачу в цей момент саме тебе, дивлячись тобі в очі, а не те, що відбувається за вікном», «Я слухаю і чую лише тебе, а не радіо», «Я відчуваю всі твої почуття і стани, але не змішую їх зі своїми емоціями і почуттями»;*

- 2) повазі до неповнолітньої особи, що виявляється в збереженні його/її прав;
- 3) справжньому інтересі до неповнолітньої особи, його/її унікального життєвого досвіду виявляється під час встановлення особистого контакту: «Мені цікаво, що ти говориш, чому ти так говориш, як дієш і чому, чому в тебе щось не виходить»;
- 4) вірі в людину, її здібності, потенціал, прагнення до змін.

Отже, розвивальний діалог дає змогу побудувати відносини, наповнені повагою, інтересом, вірою та увагою до неповнолітнього (-ої), створюючи умови для розвитку його (-її) особистості.

Стадії налагодження ефективної комунікації

Для побудови довірливих та підтримуючих стосунків фахівцем може бути використана методика контактної взаємодії, розроблена Л.Б. Філоновим, яка адаптована фахівцями з пенітенціарної педагогіки В.М. Синьовим, В.І. Кривушою, Г.О. Радовим, О.А. Бецою.

Контактна взаємодія передбачає поступове зближення співробітника з неповнолітньою особою в процесі спілкування, розкриття зазвичай прихованих якостей особистості, які є найбільш значущими.

Для подолання психологічних бар'єрів та досягнення довіри між співробітником та неповнолітньою особою у взаємодії методика передбачає поступове проходження низки стадій, що відрізняються рівнем відкритості, довіри й емоційності.

На першій стадії («накопичення первинної згоди») передбачається зняття напруги та подолання психологічних бар'єрів, саме тому співробітник починає спілкування з нейтральних та цікавих для підлітка тем (музика, кіно, спорт, цікаві події), погоджуючись з його/її думками, не вступаючи у дискусію, проявляючи загальну цікавість до бесіди.

Рекомендується починати бесіду з питань, на які можна прогнозувати позитивну відповідь – «так». Неповнолітній особі не ставляться запитання, які б викликали у нього/неї незгоду або які були б неприємні для нього/неї. Отже, неповнолітня особа у бесіді стає більш впевненою, невимушеною, ненапруженою, зацікавленою у спілкуванні.

На другій стадії («пошук і обговорення головних інтересів, особливо тих, які збігаються») головним завданням є створення основи для психологічного об'єднання, тому тут виявляються і обговорюються ті інтереси підлітка, що збігаються у нього/неї та у співробітника. Відбувається пошук спільних поглядів і думок.

Основними правилами водночас є:

- ✓ відсутність зверхності, а натомість – безумовне прийняття особистості неповнолітньої особи;
- ✓ детальне обговорення визначеного інтересу;
- ✓ позиція зацікавленого слухача та підкреслення компетентності у цьому питанні неповнолітньої особи.

У такий спосіб взаємовідносини стають більш глибокими, переходять із офіційної в міжособистісну площину, долається дистанція між співробітником та неповнолітньою особою.

На третій стадії («прийняття принципів та особистісних якостей, які пропонуються та корисні для спілкування») заохочується розповідь підлітка про себе, про свою особистість. Головне завдання – визначити та словесно підкреслити ті позитивні та найбільш цінні якості неповнолітньої особи, що допомагають йому/їй у спілкуванні, успішній діяльності, безпечній поведінці тощо. Співробітник безумовно приймає позитивну оцінку неповнолітньою особою тих чи інших своїх якостей. Отже, у особи формується базова довіра до співробітника СІЗО, його/її готовність до розмови про свої проблеми й недоліки.

Під час четвертої стадії («виявлення якостей, небезпечних для спілкування») починають обговорюватись негативні якості неповнолітньої особи, його/її проблеми, незручні або ризиковані аспек-

ти його/її поведінки. Зазвичай, якщо підліток довіряє співробітнику, то він/вона сам/сама починає розмову про це, або співробітник підштовхує неповнолітню особу до такої розмови нейтральними відкритими запитаннями («**Що викликало у тебе труднощі? Що стало на заваді?**», «**Що тебе турбує? Викликає занепокоєність?**»).

Негативні якості або проблеми, що виявляються під час бесід, не засуджуються співробітником установи та не обговорюються. Можливі розмірковування про негативні якості та ризиковану поведінку не як про риси неповнолітньої особи, а як про абстрактні явища (наприклад розмірковування про небезпечність того чи іншого прояву поведінки взагалі). Це сприяє поглибленню довіри між співробітником та підлітком, його/її готовності до дійсного саморозкриття та роботи над собою і своїми проблемами.

П'ята стадія («індивідуальний вплив та взаємна адаптація до співрозмовника»), яка характеризується повною довірою та відсутністю психологічних бар'єрів, відбувається глибоке обговорення проблем, особистісних якостей та ризиків поведінки неповнолітньої особи, співробітник допомагає йому/їй побачити свої проблеми та знайти способи їх вирішення.

На шостій стадії («вироблення загальних правил і узгоджена взаємодія») неповнолітній особі надається підтримка в роботі над собою та над своїми проблемами.

Отже, перші чотири стадії є основними для встановлення контакту та налагодження взаємодії із неповнолітньою особою. Обговорення чинників ризику в житті особи можливе, починаючи з четвертої стадії, мотивування та планування його/її роботи над собою та надання йому/їй допомоги – з п'ятої.

Побудова позитивних та довірливих відносин за моделлю контактної взаємодії – достатньо тривалий процес, адже кожна стадія може займати декілька зустрічей. Проте без встановлення належного контакту подальша робота персоналу слідчого ізолятора буде неефективною.

Узагальнені рекомендації щодо встановлення первинного контакту з неповнолітніми

(за Т. Журавель)

1. Представтеся: скажіть, як вас звати, якою є ваша посада, поясніть коротко та доступно, чим ви займаєтеся в установі, будьте водночас якомога більш привітними, спокійними, впевненими в собі.
2. Використовуйте гумор, жарти.
3. У бесіді з неповнолітньою особою невимушено цікавтеся її повсякденним життям, самопочуттям, вподобаннями.
4. Враховуйте під час спілкування рівень розвитку підлітків, говоріть доступною для них мовою, яка не викличе труднощів у розумінні сказаного вами.
5. Наголошуйте на повазі до особистості підлітка і приймайте його таким, яким він є, не засуджуйте його, не моралізуйте, уникайте стереотипів.
6. У будь-якому разі поведіться стримано, уникайте конфліктів. Якщо ж конфлікт виник, важливо поводитися спокійно, розглянути ситуацію разом з неповнолітньою особою та знайти варіанти розв'язання.
7. Не оцінюйте ситуацію або самого підлітка раніше, ніж почуєте його думку щодо цього.
8. Запитайте неповнолітню особу, яка допомога потрібна, мотивуйте до співпраці з вами та дізнайтеся, як сам підліток бачить вашу співпрацю.
9. Обов'язково перевірте, чи підліток зрозумів вас і як сприйняв спілкування з вами.

10. Використовуйте зворотний зв'язок та розвивайте ваші вміння і навички доносити інформацію.
11. Оцініть якість контакту з підлітком і подумайте, що ще необхідно здійснити для поліпшення ефективності спілкування.
12. Використовуйте невербальне спілкування (відкриті пози, посмішка тощо).

Поширені помилки під час встановлення психологічного контакту:⁴¹

- намагання одразу становити мотиви скоєного правопорушення (своєрідне продовження допиту);
- спонукання розповісти про причини розпаду соціально-корисних зв'язків;
- зосередження уваги на негативних якостях та звичках особистості;
- погрози, шантаж, незаконні вимоги («*якщо ти не ..., то я ...*»);
- негативні прогнози на майбутнє («*нічого хорошого на тебе не чекає*»);
- формування думки про властивості особистості ще до початку бесіди;
- перенесення або порівняння цієї особи з іншими;
- галоефект – приписування неповнолітній особі неіснуючих якостей;
- ефект Розенталя – якщо людину одного разу оцінено позитивно, то потім весь час оцінюють її позитивно;
- невміння вислухати;
- нав'язування неповнолітній особі стратегії поведінки на майбутнє без врахування його/її власних переконань. Необхідно враховувати, що за час перебування в місцях позбавлення волі у нього/неї зростає відчуття емоційної ізоляції, що зумовлює нудьгу, тугу, апатію, фрустрацію.

Таким чином, прагнучи до побудови позитивних та довірливих стосунків з неповнолітніми, персонал слідчих ізоляторів ДКВС України повинен бути здатним до встановлення психологічного контакту, уникати помилок при спілкуванні, враховувати вікові психологічні особливості неповнолітніх осіб, долати психологічні бар'єри та надавати адекватну психологічну підтримку, дотримуватися етичних принципів роботи.

⁴¹ Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом: навчально-методичний посібник для практиків. Видання підготовлено в рамках проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» за фінансової підтримки Уряду Канади. – За загальною редакцією Гейл Стіда та Тетяни Журавель. – 294 с. – с. 237

ДОДАТОК Б.

ДО МЕТОДИЧНОГО ПОСІБНИКА

Корисні ресурси

Перелік корисних джерел, літератури, програм та послуг для підтримки неповнолітніх осіб, взятих під варту .

	Посилання
Формальна освіта	<ol style="list-style-type: none">1. Всеукраїнська школа онлайн - http://lms.e-school.net.ua.2. Дія. Освіта - https://osvita.diia.gov.ua/3. Електронна бібліотека ІМЗО (електронні підручники) - https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/4. Електронні підручники від видавництва «Ранок» - https://www.ranok.com.ua/text-book-elementary.html5. Learning.ua - https://learning.ua/6. Мала академія наук (наука для дітей) - https://man.gov.ua/
Неформальна освіта	<ol style="list-style-type: none">1. Професійна освіта онлайн - https://profosvita.online/.2. Prometheus (безоплатна платформа онлайн-освіти) - https://prometheus.org.ua/3. EdEra (студія онлайн-освіти) - https://ed-era.com/
Психосоціальна підтримка дітей	<ol style="list-style-type: none">1. Стійкість для стійких. Вправи для заспокоєння - http://surl.li/ucetx2. Відеоролики про те як перемогти стрес - http://surl.li/uceuc3. «Давай поспілкуємось» - розкажи про турботи і ми допоможемо (letschat.fi) - чат-бот активний з 10 до 16 години в будні, коли спеціалісти можуть відповісти на запит дітей - https://letschat.fi/4. Діти та війна: навчання технік зцілення - http://surl.li/ucerg
Права	<ol style="list-style-type: none">1. Права неповнолітніх осіб у слідчих ізоляторах - https://drive.google.com/file/d/1ApApR9vagH7orBECXkaV3flGpKMLm0pa/view2. «Конституція у коміксах» - http://surl.li/ucesb3. Мої права завжди зі мною - http://surl.li/ucess4. Учнівська версія Конвенції про права дитини - http://surl.li/ucesz5. Конвенція ООН про права дитини для дітей - http://surl.li/ucete6. Веб-ресурс про права дитини - https://childrenrights.info/
Інше	<ol style="list-style-type: none">1. Вчимося друкувати тексти - https://www.ratatype.ua/2. Мінна безпека - https://bezpeka.info/#?tab=section-13. Історія - http://surl.li/ucetj

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.
2. Конституція України : від 28.06.1996 : станом на 01.01.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.06.2024)
3. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 14.06.2019 №1769/5 : станом на 28.03.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text> (дата звернення: 06.06.2024).
4. Про попереднє ув'язнення : Закон України від від 30.06.1993 № 3352-XII : станом на 19.01.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (дата звернення: 06.06.2024).
5. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник / [Вовк В.М., Журавель Т.В., Калівошко В.М. та інші]; за заг. ред. Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. – К.: «Версо-04», 2012. – 168 с. ISBN 978-966-8869-49-5
6. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник / Наталія Юріївна Максимова. – К.: Либідь, 2011. – с. 340 – 341.
7. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / Синьов В.М., Радов Г.О., Кривуша В.І., Беца О.В. – К.: МП «Леся», 1997. – 272 с.
8. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.
9. Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом: навчально-методичний посібник для практиків. Видання підготовлено в рамках проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» за фінансової підтримки Уряду Канади. – За загальною редакцією Гейл Стідз та Тетяни Журавель.
10. Кушнар'єв С. В. Методи психолого-педагогічного впливу на неповнолітніх правопорушників // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – № 2, 2011
11. Синьов В. М. Пенітенціарна педагогіка в основних запитаннях і відповідях : навч. посіб. / В. М. Синьов, В. І. Кривуша. – К. : РВВ КІВС, 2000. – С. 25 – 26.
12. Найкращі практики роботи з підлітками. Методичний посібник / І.О. Нерубаєва, А.П. Павловський, А.В. Шембардіна. Київ, 2020 – 180 с.

